

ТОМА КОБЗЕН

ВЕЛИКИЙ РІЗЬБАР
УКРАЇНСЬКИХ
СЕЛЯНСЬКИХ ДУШ

1966

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Бібліотека Українознавства

том 21.

Проф. д-р Василь Лев, Проф. д-р Василь Стецюк,
голова Філологічної Секції науковий секретар АНТШ

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

UKRAINIAN STUDIES

Vol. 21.

ТОМА КОБЗЕЙ

**ВЕЛИКИЙ РІЗЬБАР
УКРАЇНСЬКИХ
СЕЛЯНСЬКИХ ДУШ**

diasporiana.org.ua

1966

**THE GREAT SCULPTOR
OF UKRAINIAN
PEASANT SOUL'S**

by **THOMAS KOBZEY**

1966

Copyright 1967 by T. Kobzey

Технічний редактор і коректор
Василь Модрич-Верган

Видавництво:
«Снятинщина» в Канаді

Publisher:
Society "Sniatynshchyna" in Canada.

МОЄ ПОЯСНЕННЯ

Доповідь у 28 річницю смерти великого різьбаря українських селянських душ, яку я мав у Читальні «Промісвіті» в Вінніпезі, я розділив на дві частини. В першій частині — біографія і творчість Стефаніка, а в другій частині я відчитав студію Юрія Клинового, як постала новела «Камінний хрест».

Доречі, я пам'ятаю Стефаніка із своїх хлоп'ячих років, коли то він не раз приїжджав до моїх родичів возом, вистеленим тканими веретами і парою здорових коней. Заїжджав він до нас тому, що був нам близьким родичем. Його мати Оксана з Кейванів, була сестрою мого діда Петра Кейвана, а моя мати Марія, була йому двоюрідною сестрою. Мені Стефанік був вуйком.

Заїжджав Стефанік до нас в часі різних вистав, які відбувались у нашому саді, та під час виборчої кампанії, яку він вів, щоб бути обраним послом до Відня. Послував Стефанік повних 10 років.

ДЕЩО ПРО СТЕФАНІКІВ МОЛОДИЙ ВІК

В році 1871, 19 травня, народився в родині заможного селянина Семена Стефаніка, в селі Русові, Снятинського повіту, хлопчик, якого охрестили Василем. Батько Василя був оженився, маючи 18 років, з Оксаною Кейван з Карлова. Господарство посів з 18 моргів поля, а впродовж двох десятків років його маєток зріс до 180 моргів.

Не спекуляцією здобув Семен цей маєток, а своїм розумним господарським хистом. Він плекав худобу і вивозив її на ринок до Відня, де діставав чотири рази більшу ціну, якби був дістав на місцевім ринку.

Семен Стефаник, хоч був заможним селянином, завжди відносився добре до своїх робітників-селян. Вони його любили й поважали ще й за те, що він ніколи не забігав ласки в панів, а завжди був по стороні селян.

Василь Стефаник був другою дитиною в родині. Старшою, була на два роки, сестра Марія, а молодшими були два брати Юрко, Володимир, і сестра Параска. Батько дав сина до школи зразу до Снятина, потім, 1883 р., до Коломиї. Тут Василь включився активно в таємний гурток середньошкільників і за те був вигнаний зі школи.

Дім, у якому народився Василь Стефаник

В 1891 році Стефаник перейшов до гімназії в Дрогобичі, де познайомився з І. Франком.

Найкращими його приятелями в молодому віці, як він сам згадує у своїй автобіографії, були: І. Франко, Левко Бачинський, Лесь Мартович та І. Семанюк (Марко Черемшина), які описували в своїх новелях селянське життя; один покутською, а другий гуцульською говіркою, в подібний спосіб, як це робив він, Стефаник.

В 1892 р., по закінченні гімназії, В. Стефаник перейшов до Кракова на студювання медицини. Але, як він сам каже про себе, що його ці студії медицини не цікавили, його цікавила література. Він в 1895 році познайомився з Вацлавом Морачевським і його дружиною Софією з дому Окуневська.

Вацлав Морачевський — поляк, але людина європейської культури в найширшому розумінні. Він був не лише лікарем і хеміком, але й чудовим знавцем літератури, мистецтва, музики і взагалі це була людина широчезних культурних горизонтів. Великий приятель українців.

Про це своє знайомство з Морачевським Стефаник пише так: «Це знайомство було чи не найважливішою подією моєї молодости». Воно, як відомо, започаткувало найцікавіший період його життя, в якому остаточно він усвідомлює собі свій таланти і стає письменником.

ПЕРШІ ЛІТЕРАТУРНІ СПРОВИ СТЕФАНИКА

Перші літературні спроби Василя Стефаника припадають ще на гімназійні часи. В 1890 році він помістив в газеті Української Радикальної Партії «Народ» свою першу публіцистичну статтю «Жолудки наших робітничих людей і читальні».

В 1896 р. він мав кілька ліричних образків (поезія в прозі), написаних в модерністичному жанрі, з якими в 1897 році звернувся до Морачевського. Це було — п'ять модних в тому часі поезій в прозі і перша редакція оповідань «Стратився» і «Діти». Писання поезій в прозі було для нього коротким етапом у творчості, це була дань духові часу. На щастя, його поезій у прозі ніхто друкувати не хотів. «На університеті», згадує він про цей факт у автобіографії, — «пропадали мої дрібнички по українських редакціях в Галичині». Аж восени того самого року, у 27 році його життя, редактор черновецької селянської газети «Праця», В'ячеслав Будзиновський, помістив на її сторінках сім новель Стефаника, а два роки пізніше, 1899 р. проф. Степан Смаль-

Стоцький видав у Чернівцях першу збілочку його новель п. н. «Синя книжечка» і в передмові високо підніс талант молодого письменника. Так почалася Стефаникова блискуча літературна кар'єра.

ЛІТЕРАТУРНИЙ РІСТ СТЕФАНИКА

З появою першої збірки новель пішла про Стефаника слава, як про доброго письменника, по всьому світі. Ольга Кобилянська, тогочасна письменниця, прочитавши новелі Стефаника, в листі до Осипа Маковея писала:

«Бачу в нім правдивий талант, держіть його, бо в нього «будучність». Пише з життя, а помимо того, яка сила поезії пробивається з тих дрібоньких праць».

Заохочений прихильною оцінкою його творів, Стефаник в 1900 році випустив другу збірку новель п. н. «Камінний хрест», в році 1901 — третю збірку п. н. «Дорога», а в 1905 році видав збірку вибраних новель — «Мое слово».

Як бачимо, то кінець 1890-их і початок 1900-их років були найбільше плідними роками у Стефаниковій літературній творчості. В тому часі також появилися і переклади його новель чужими мовами.

Його приятель Морачевський дуже гарно перекладає його новелі на польську мову і друкує їх в польському журналі «Жице», що його редагував також приятель Стефаника С. Пшибишевський. Незабаром його твори перекладають на мову німецьку, чеську, російську і інші. Переклади Морачевського на польську мову знаходять високу оцінку в польському літературному світі. На них звертає увагу І. Франко в «Літературно-Науковому Вістнику» і в чужих журналах та з великим ентузіазмом висловлюється про письменницький талант Стефаника.

Іван Франко, роблячи огляд українського національного, політичного та літературного життя у студії «З останніх десятиліть XIX віку» та в статті «Русько-українська література», Стефаникову літературну твор-

чість оцінив дуже високо. Він дослівно написав про нього так:

«Але найбільшим талантом серед тої групи вважається Василь Стефаник, може найбільший артист, який появився у нас від Шевченка. Що визначає його всі оповідання, сильніші і слабші, довші і коротші, об'ємного, як океан глибоко чуття, що тремтить у кожному слові, чується в кожній рисочці, так це власне той нехитрий артистичний такт, який велить йому все і всюди задержати міру. Стефаник — абсолютний пан форми. Він, здається, не дбає про увагу читача, не вживає ніяких ритирочних штук, щоб притягти, прикувати її до себе. Його оповідання пливе, бачиться, спокійно, з елементарною силою, але власне цією елементарною силою воно захоплює й нашу душу. Стефаник ніде не скаже зайвого слова; з делікатністю, гідною всякої похвали, він знає де зупинитися, який деталь висунути на ясне соняшне світло, а який лишити в тіні. В мальованню він уміє бути й реалістом і чистим ліриком — і про те ніде ані тіні пересади, переладовання, бомбасту, неприродности. Це правдивий артист із Божої ласки, яким уже нині можемо повеличатися перед світом».

В. Стефаник не написав багато. Він написав короткі 72 новелі, що їх можна зібрати в один томик. Але в цих новелях не описані, а мистецько різьблені, поневолені, затуркані і всіми поштуркувані селянські душі. Стефаникові у змалюванні людської психіки, нема рівні, не тільки серед українських письменників, але й серед світових. Ніхто так не відчував і нерозумів болю, страждання та погорди селян, як він. Не даром Іван Труш, український артист-малювальник, що знав Стефаника з Кракова як студента, пише про нього так:

«Хто бажав би вивчити характер українського народу, шукати його душі в літературі та прозріти душу його у його представників, та пізнавати з лектури тих письменників, які досконало володіють мистецькою формою, то я назвав би три прізвища: Шевченко, Франко, Стефаник. А щоб допомогти зацікавленим вказів-

ками, я вичеркнув би з творів Шевченка одну чвертку, три чверті з багатої, але не рівновартісної спадщини Франка, а натомість оповідання Стефаника я радив би всі прочитати».

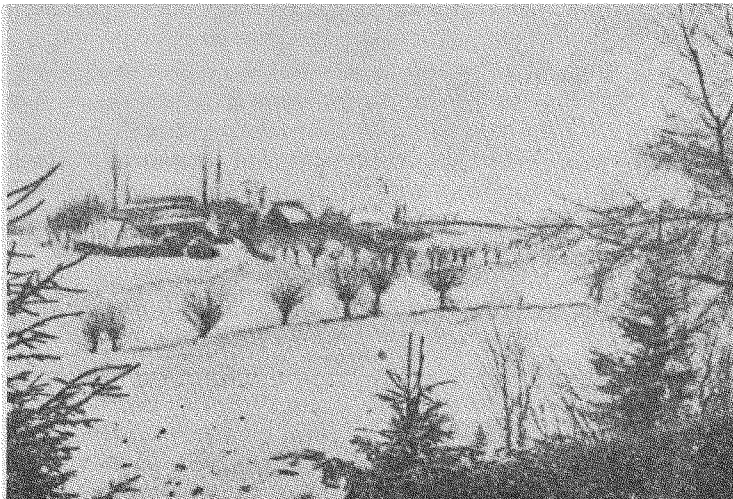
СТЕФАНИК САМ ПРО СЕБЕ

Багато говорити від себе про біографію Стефаника, я не думаю, бо найкращою його біографією є його творчість. Тому найкращим джерелом до пізнання його життя є його твори, його невідоме ще громаді листування. Майже в двох третіх його новелях можна побачити його біографію. Наприклад, у новелі «Мое слово» Стефаник про себе пише:

«Білими губами у-півголос буду Вам казати за себе. Ні скарги, ні смутку, ні радості в слові не чуйте.

«Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий. З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили.

«І я ходив тихенько, як біленький кіт. Я чув свою подлість за тихий хід і кров моя дитяча з серця капала

Вид з вікна Василя Стефаника на село Русів

«А спав я у наймленій хаті посеред брудних туловищ, сплєтєних з розпустою. Листочок білої берези на сміттю».

Це так він пише про своє дитинство. А про свій юнацький вік він пише у цій новелі «Мое слово» так:

«Я скинув мамину сорочку. Мій дитячий світ і далеке покоління мужицьке залишилося за мною.

«Передо мною стояв новий світ, новий і чорний. Я ловився за його поли, а він згiрдно глядiв на мене.

«Я жебрак маленький. Я заанiмiв був з болю. I мовчав я довгi, довгi роки. Мої слова невимовлені, мій плач недоплаканий, мій сміх недосміяний.

«Лягли ви на мене, як лягає чорне каміння зломаного хреста на могилу в чужині».

А про роки своїх фізичних і духових сил, Стефанік у згаданій новелі «Мое слово» написав так:

«Я найшов товаришів.

«Вони погодилися з новим світом. Я говорив їм про мій покинений і про новий, що кривдив нас.

«Казали, що брешу.

«А я рвався і падав в болото із знесилля і не уступав.

«Сказали, що я брехун iще раз. I покинули мене. А як я плакав, то мама ридала:

— Ти сам з собою будь, бо пани тебе не приймуть, не покидати було мене.

«I лишився я, як корч лугу серед поля.

«Я сидів посеред пiль.

«Мої думки снувалися довгими скибами плодючої рiллі. Ссали землю і годували мене самотою.

«I ще приносили солений пiт і тихі пісні, що снувалися за орачем, за плугом і за погоничем. I поїли мене тим спокоем, що мріє над ярами волів у плузі.

«Бачив я ще маленькі вогники між маленькими пастухами і вiвці по полю.

«Я тут буду, як буйний вiтер, панувати, заспiваю свою пісню».

Про роки своєї політичної, літературної і громадської праці Стефаник далі у згаданій новелі «Мое слово» пише так:

«Я сотворив собі світ. Праворуч мене сине поле і чорні скиби і білий плуг і пісня і піт солених.

«Ліворуч чорна машина, що з червоного рота проклоном стогне. А в серці моїм мій світ шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений.

«У своїм царстві.

«Буду свій світ різьбити, як камінь. Слово своє буду гострити на кремені моєї душі і, намочене в труті-зіллю, пускати буду на ліво...

«І слово своє ломати буду на ясні сонячні промінчики і замочу його в кожній чічці і пускати буду на право.

«А свій камінь буду різьбити все, все! Аж на могилу свою його покладу як мертву красу.

«А вишня в моїх головах візьме всі мої болі на свій цвіт.

«А в своїм світі я живу, живу!

«Як безумний бреду хмарою своєї фантазії. Сто раз розпускаю сили своєї душі, аби далекими світами відшукати мені щастя моє.

«По тихім ставу моєї минувшини пливуть неводи сердечних моїх бажань, аби виловити всі ясні хвилі життя мого.

«Але неводи рвуться і негодні нічого зловити. Вертаються до мене помучені і без нічого — як мужики з лану.

«І я смутний дрімаю на хмарах.

«А як грім трісне, то я здіймаю чоло в гору ново: І лечу, лечу на чорних хмарах... Золотою стрілою прорізую світляні висоти. В чорний чупер ховаються звізди, як у чорну хмару.

«Студені хмари від моїх очей теплим дощем спускаються на землю.

«Але сонця дійти я не годен. І падаю з висоти в долину. Як старий жовнір дерев'яними ногами блукає, так я блукаю.

«А крила гояться і я знов лечу до сонця, до щастя. І знов ріжу зводи небесні і падаю.

«Я був щасливий. Коли я глядів дитиною на мамині очі, як по них сунулися тихесенько пречисті хмарки щастя — я був щасливий.

«А тепер на ті очі смерть долоню поклала. А я шукаю щастя під небом і падаю».

ТЕМАТИКА СТЕФАНИКОВИХ НОВЕЛЬ

Стефаник у своїй літературній творчості пройшов три етапи розвитку і в цих трьох етапах відбилася тематика його новель.

У першому етапі творчості Стефаника переважає лірика. Це коротенькі образки з життя власного, написані модерною тоді манерою, поезією в прозі, у яку

Василь Стефаник на возі, запряженими кіньми вибирається в дорогу

він старається вкласти новий соціальний зміст. Про свою першу літературну творчість Стефаник у автобіографії, написаній 1926 р., каже:

«Писати я почав дуже рано, ще в гімназії, та величезний талант Мартовича просто паралізував мене і я ніколи не признався, що я також письменник».

«На університеті пропадали мої дрібні нариси по українських редакціях у Галичині. Аж 1897 року В'ячеслав Будзинівський перший раз надрукував кілька моїх дрібничок у часописі «Праця».

Цих «кілька дрібничок», як каже Стефаник, це були сім образків — поезії в прозі, що про них він у листі до Морачевського писав. Це були: «У воздухах плавають ліси», «Над його головою голуб», «Городчик до Бога ридав», «Йшов з поля», «Під горою коло ліса», «З хорим на двір» і «Раненько чесала волосся». Крім цього Стефаник ще вислав був поезію в прозі «Самому собі».

Як виглядала ця поезія в прозі, то я наведу коротенький образок Стефаніка «У воздухах плавають ліси». Він читається так:

«У воздухах плавають ліси та й села серед них.

На небі хмари, як той мох, що примерз до землі у лісовій тишині — сірий, ледом укритий. Сірі хмари станули над заходом та й закаменіли.

Сонце, якби з нього кров спустив. Саме бліде і проміні такі.

Воно засунеться за ті сірі скали над заходом. Обійде, як злодій, і прокрадеться.

Якби розбив хто оті примерзлі хмари, то станув би понад сонце. Створив би нові зорі, бо їх багато закованих там сидить.

•

Якби-м розбив ту скалу, що душу мою закувала!
Ліси би зашуміли, заспівали би села.

Там закований голос сопілки моєї, що, як вона грала, то луг до сходу хилився.

Там схований шелест листків придорожніх, що шептали, аби вівці мої їх не переступили, аби в шкоду не забігали. Там закляті слова коханки. Що слово промовляла, то кожде співало.

Лиш аби сопілка заграла, аби вівці мої повернули та коханка заговорила!

Ой, вже ні!

Душа сидить у скалі, як злодій. Не вилетить відти дівчина у біленькій сорочці, бо нема сопілки моєї, бо моїх овець нема та й коханки не маю.

Не зашумить ліс, не заспівають села».

Як бачимо, Стефаник гарною поетичною мовою старається передати свої думки і почування, знайшовшись серед природи. Не бракує в цих образках модернізму, символіки перемішаної з експресією. Але вже зовсім виразно бренть у цих образках суспільна струна і пробивається велике письменникове бажання зробити щось корисного для свого народу, а зокрема для селянства, з якого він походить. Це особливо виразно видно в образку «Сам собі», в якому Стефаник звертає увагу на мову своєї творчості. Про неї він каже:

«Ти будь у мене, як небо осіннє, уночі — тверда. Будь чиста, як плуг, що оре. Будь мамою, що нічки темньої дитину хитає та тихенько-тихесенько до сну приспівує.

Вбирайся як дівчина рано вбирається; як виходить у сад до милого, і так ще вбирайся.

Шепчи до людей, як ярочок до берега свого шепче.

Ломи, як блискавка, що найдужчого дуба палить і коле.

Плач, як ті мільйони плачуть, що тінню по світі вандрують.

Біжи, як пристрасті мої, що їх більше батогів гонить, як сонце має проміння, лови чужі пристрасті та сплітайся з ними та й разом спалюйтеся.

Як знеможеш, то сядь на вербу та дивися на став тихий.

Така будь моя бесідо».

Рання творчість Стефаніка перейшла дуже скоро в другий етап. Стефанік залишив жанр поезії в прозі і почав писати реалістично-психологічні новели з селянського життя. Це другий період його творчості.

Деякі дослідники Стефанікової творчості кажуть, що ця зміна наступила внаслідок знайомства Стефаніка з Вацлавом Морачевським та польськими письменниками в Кракові, як він був студентом медицини, а між іншим з Тетмаером, Орканом, Пшибишевським та іншими.

Юрій Гаморак у біографії Стефаніка, що була надрукована у збірці творів Стефаніка 1942 р. (Українське Видавництво, Львів), твердить, що «під впливом Морачевського починається другий період творчого розвитку Стефаніка» (стор. 17).

Але в тій самій біографії кілька рядків нижче написано, що Стефанік у листі до Морачевського в 1896 році писав, що він починає наполегливу працю, щоб «раз вийти з ліса ріжних напрямків літературних, котрі мене тепер на роздоріжжю напали і кожний тягне в свій бік». Далі в цій самій біографії написано, що польські письменники, з якими Стефанік був знайомий, визначного впливу на його творчість не мали.

У згаданій вже «Автобіографії» Стефанік дослівно про це написав так:

«З польських письменників і поетів я найближче жив із Станіславом Пшибишевським і Владиславом Орканом. З Виспянським, Каспровичем, з Тетмаерами я був добре знайомий і сходився з ними в редакції «Жиця». Крім того, брав я живу участь у діяльності польської партії соціалістичної і зійшовся близько з Ігнацим Дашинським».

У цій інформації, поданій самим Стефаніком, бракує основних даних — років, з яких було б видно, коли і з ким Стефанік знайомився і сходився.

Перші роки перебування Стефаніка в Кракові були 1892 - 1894. В цих роках Стефанік був у зв'язках

з польськими соціялістами. З польськими письменниками і поетами він увійшов у контакт щойно навесні 1899. Отже, коли візьмемо до уваги те, що на початку 1899 р. вже була вийшла в Чернівцях перша збірка Стефаникових новель, то зближення з польськими письменниками і поетами було тоді, коли він мав уже вироблений свій стиль, форму і мову.

У новелі «Серце» Стефаник пише, що «Пшибишевський і його великі товариші навчили мене шанувати мистецтво».

Як бачимо з наведених фактів, впливи польських письменників на творчість Стефаника відпадають. Відпадають також і впливи московських письменників, яких Стефаникові підсувають комуністичні державноплатні літературознавці. В «Історії української літератури» (Київ 1954) О. І. Білецький пише, що Стефаник в Успенського «вчився зображати психологію селянина, малювати життя села правдиво, без всяких прикрас». Крім впливу Успенського, О. І. Білецький ще приписує Стефаникові вплив Горького, але не подає на це ніяких фактів. Він дослівно про це пише так: «Серед учителів письменника головне місце належить Горькому. Стефаник уважно стежив за його новими творами, посилався на них у своїх листах».

Що Стефаник читав твори Гліба Успенського, це правда, бо про це він пише в своїй «Автобіографії» і що ці твори мали на нього вплив у гімназії, це також правда. Але Стефаник не пише у своїй «Автобіографії», що Гліб Успенський мав вплив на його творчість. Він також не пише, що на його творчість мав вплив Горький. В тому часі, коли Стефаник писав свої новелі з селянського життя, що вийшли друком 1899 р. як перша збірка «Синя книжечка», то Горький був написав кілька оповідань («Макар Чудра» 1892, «Челкаш» 1895, «Старуха Изергиль» 1895, «Песня о соколе» 1895 та інші) з міщанською тематикою. Їх міг Стефаник навіть і не читати.

Отже, залишається питання: Які причини склалися на те, що Стефаник взявся описувати селянське життя у своїх новелях?

ДУХОВА ПІДГОТОВА СТЕФАНИКА ДО ДРУГОГО ПЕРІОДУ ТВОРЧОСТИ

Таємний учнівський гурток в коломийській і дрогибицькій гімназіях, товаришування з Левком Бачинським і мешкання разом з Лесем Мартовичем та знайомство з Іваном Франком були причиною, що Василь Стефаник, не тільки зацікавився освітньо-політичною тематикою, але й літературною, а зокрема тематикою селянською та нею започаткував другий період своєї творчости.

Селянська тематика, бо сам Стефаник походив з селянського роду, була його світом, у якому він народився, виростав, бавився і слухав радощів та болів своїх рідних, знайомих і незнайомих селян. Юрій Гаморак в біографії Стефаника про це пише так:

«У переживаннях з дитячих років — джерело найглибших і найчистіших тонів його поезії, і водночас джерело досмертної любови до свого роду і всього мужицького світу. Атмосфера тисячлітньої мужицької культури з давніми піснями, що з таким тяжким сумом пливають з грудей, як скиби тяжкої покутської ріллі з-під дерев'яних плугів, з прадавніми колядками, де відзеркалюється історія українського народу ще від Володимира Великого, а передусім чистота і правдивість тої культури, що так різниться від повної безнадійности, мілкости, а подекуди й фальшу нової культури українського міщанина, це той невичерпний скарб, з яким пізніше мужицький світ вишле свого сина у місто на науку».

Висміюваний в снятинській, а потім у коломийській школі за селянське походження та за селянську ношу, Стефаник у своєму вразливому серці глибоко заховав постанову прославити той селянський стан, з якого так насміхаються.

Знайомство з Анною Павлик, що про неї Стефаник довідався від жебрущої баби Павлини, як про це він сам каже в своїй «Автобіографії», утвердило його в тому, що встидатися селянського походження нема чого. Далі з розмов з Анною Павлик Стефаник довідався, що є Іван Франко, якого переслідують за те, що він домагається рівного права для селян і робітників.

Упевнившись у тому, що за своє право треба боротися, Стефаник уже в нижчих клясах гімназії почав шукати таких самих селянських синів як він і з ними часто зустрічався. У згадуваній «Автобіографії» він каже:

«Ще в нижчій гімназії я ближче зійшовся з Лесем Мартовичем та Львом Бачинським. Мартович був надзвичайно здібний. Вже в четвертій клясі гімназії писав поезії проти вчителів і проти Бога, повні злоби й насмішки. Знов Л. Бачинський був спокійний і серйозний, і всі його слова докладно відповідали його вчинкам».

«З ними я, як менше здібний, пише далі Стефаник, товаришував і належав до таємного кружка учнів, які збиралися на передмістях, щоби разом читати реферати та складати гроші на нові книжки та часописи».

Таємне товариство, яке заснувано десь 1887 року, «було, як каже Юрій Гаморак у біографії Стефаника, без сумніву зв'язане з діяльністю Франка і Павлика. Товариством керували Стефаникові товариші — Бачинський і Мартович, а він сам був його активним членом».

Довідавшись, що Франко і Павлик видають журнал «Товариш», Стефаник і Мартович восени 1888 року звернулась до редакції з проханням прислати книгу їм покищо в кредит. Журнал їм надіслано, а разом з тим вони нав'язали тісніший контакт з Франком і Павликом, що тоді керували молодим радикальним рухом.

Стефаник у своїй «Автобіографії» каже, що «як уже трохи підготувалися (в цьому таємному гуртку), то щонеділі й свята виходили читати відчити по читаль-

нях або нові читальні закладали. Наслідком цієї читальної діяльності було те, що мене, каже далі Стефаник, разом з багатьома іншими прогнали з коломиїської гімназії, і я вже в 7 класі був у Дрогобичі».

В опублікованій щойно в 1965 р. додатковій «Автобіографії» Стефаника в журналі «Жовтень» (ч. 5, стор. 102), що він її подиктував ще в 1929 р., оповідається докладно про те, як Стефаник зазізнався особисто з Іваном Франком та які наслідки це знайомство мало на його творчість.

ОСОБИСТЕ ЗНАЙОМСТВО СТЕФАНИКА З ІВАНОМ ФРАНКОМ

У згаданій «Автобіографії» Стефаник каже, що він одного вересневого дня 1890 р. особисто зазізнався з Франком у Нагуевичах, як він ловив рибу у потоці. А потім, як Франко наловив риби, він пішов з ним до хати, де Франко познайомив його з дружиною та розпитував його про особисті й гімназійні справи та про таємний гурток.

Стефаник каже, що він тоді не признавався, як також ніхто з його товаришів, що з ним були, не казав, що він щось пише.

Франко прийняв Стефаника і його товаришів як міг ще й задержав їх ночувати. Ночували вони, як згадує потім Стефаник, у stodолі. А вранці випровадив Франко своїх гостей до сусіднього села Ясениці Сільної. Стефаник у своїй «Автобіографії» каже про цю зустріч з Франком дослівно так:

«Я ще ніколи не був у такій настрою захоплення і побожності, як тоді... Вертаючи до Дрогобича, я був, від коли пішов до школи, правдиво щасливий».

Серцем і душею, як бачимо, Стефаник приляг до Франка. Він пильно слідкував за його новими творами і живо цікавився тим політичним рухом, що його провадив Франко, Павлик та їх однодумці.

У листі до Павлика в 1890 р. восені Стефаник писав:

«Тут ми заводимо новий кружок, а брак нам книжок, то ж прошу Вас дещо передайте, дещо продайте, абисьмо мали з чим зачинати. Тепер посилаєм Вам ще 1 злр*) на «В поті чола» через нашого доброго товариша... і прошу Вас, передайте му які книжки, бо тут годі без них. Може маєте які книжки в двох примірниках то дайте нам хоть на який час. Осей чоловік забере все. Прошу єму також дати «Народ».

Коли в 1895 році була заснована Українська Радикальна Партія і в її проводі станув Франко, Павлик та інші, Стефаник відчув, що йому приходить пора включитися в її члени та стати оборонцем робітних людей, про яких говорила програма Української Радикальної Партії.

II.

ПЕРШІ ТВОРИ СТЕФАНИКА З СЕЛЯНСЬКОЮ ТЕМАТИКОЮ

У листі до своєї приятельки Софії Морачевської з квітня 1897 р. Стефаник описує свій побут в Русові і написання свого, можна сказати, першого твору з селянською тематикою.

«Я раз там [у Русові] дуже велике винайдення зробив — «Порівнання села з містом», задача у V клясі. Так випрацьовую: у селі є моя мама, а в місті нема, у селі є верби, а в місті нема, у селі чути голоси малих хлопчиків і дівчаток, а в місті не чути і т. д. Віддаю «зешит», а в тиждень дістаю недостаточну клясу.

— Та хіба неправда написана? — питаю учителя.

— Правда, але твоя, а так не пишеться.

— А за мою правду нема кляси?

— Нема!

— Обійдеться!»

Нема сумніву, що шкільні задачі, як видно з наведеного уривка листа, були першими літературними спробами Стефаника. В них, як видимо, він вперше про-

*) 1 злр — один золотий ринський.

бував впровадити селянську тематику, якої не хотів признати його учитель. Але він, як видно з його відповіді учителеві, тим не зражувався. Він мав тоді свою правду і її обстоював, за неї борювся і за неї навіть терпів.

За свідченням д-ра Дениса Лукіяновича у споминах про Стефаника і Мартовича п. н. «Невідоме в біографії В. Стефаника» першим твором Стефаника з селянською тематикою була новеля «Форналь Антін», що була друкована 1890 року в гімназійному журнальчику «Поступ», ч. 3.

Юрій Гаморак у біографії Василя Стефаника каже, що «коло 1896 року Стефаник сильно захоплюється думкою стати в літературі оборонцем села, що забуває про все. Його погляди на своє відношення до селянства набирають майже месіяністичного характеру. В його листах з того часу повно якоїсь екзальтованої любови до села, що годує місто, а за те в заплату одержує лише погорду і голод».

Для доказу я наведу статтю Стефаника «Жолудки наших людей і читальні», що була друкована в 1893 році в газеті «Народ». Стефаник писав:

«Я гадаю, що читальні повинні передовсім звертати увагу наших світлих людей раз, щоби застановитися, чи вони вже годні заспокоїти мужицькі вимагання в декотрих сторонах, а по-друге й тому, що в читальнях мужики говорять, як дивляться на свої справи. Мужики наші гуртуються в читальні і там починають розбирати свої справи цілком інакше, як се подають світлі русини. Не знаю вже, чи зі щирим серцем, чи ні, пускають світлі русини свої газети та книжечки між мужиків. Але добре знаю, що вони не дають достаточного корму людям, що гуртуються у спілки просвітні, аби тим робом радити собі в своїм вже аж надто тяжким життю.

Читальні наші менше-більше усюди стоять на тім самім ступені розвитку, та й вже в декотрих сторонах (як Снятинщині) відцвітають, а на їх місце треба інших спілок. Мужики зачинають шукати таких спілок десь у інших народностей. А як мужики самі собі повишу-

кують свої спілки, тоді не знаю, чи зможуть наші народлюбці запанувати над тим цілим рухом.

Не знаю, чи тоді деякі руські панове у Львові відважилися б говорити мужикам за тоту свою «Русь», котрій би було все одно, чи мужик голодує, чи ні. Я і не дивуюся звисним нашим патріотам, що вони могли сказати молодшим людям, що у них жолудок перший.

Ті патріоти ледве чи були коли в житті голодні і не знають, що як чоловік голоден, то тоді не тільки що не хоче «Руси», але навіть і сонечка божого не хоче бачити. Ті панове відай і поняття не мають, як то мужик, наробившись, як віл, цілий день божий і наївшись бараболі з хлібом, думає за всі ті «читарні» та «кандибати», та збори. Спитайте його, чому він не йде до читальні, а він: «та чого, каже, піду, там не урядять, аби я завтра

В. Стефаник з часів, як був послом від УРПартії до австрійського сойму

узяв дорожче за день, ані аби не платив вікнове, відумерщину, шкільне, дорогове і т. ін.» Хай же тут хто скаже йому: «Та ви русини, ви творите «Русь», ви повинні йти та робити на славу нашій Русі», то він таке скаже, що й написати тут не можу. Тепер сам не знаю, кого тут винити, чи інтелігенцію, чи мужиків?

Наша інтелігенція згори виробляє собі якісь гадки про мужиків, часто-густо і не бачила їх на очі. А мужики наші тепер уже так притиснені, особливо послідніми роками, що їм аби яка-така полегша, то будуть вдоволені. Один наш читальник сказав мені в розмові отаке:

«Наші учені Русини гадають, що ми не вміємо робити коло землі, і вічно нам клепчуть за гній, за управу збіжжя. Добре воно, каже, і за тото писати, але не так багато; нам коли б землі дали, а ми б самі землю добре обробили; ми знаємо, що машинами землю добре обробити; ми знаємо, що машинами можна поправити свою господарку, але що ж, не кожному на них стати; наші пани учені повинні нам подати все, що діється межи мужиками інших країв, як вони виборюють собі волю, та як собі радять; таж вони також бідні люди, як ми, лиш більший розум мають. І ми хочемо лиш того розуму; маєтку від наших панів ми не хочемо, бо вони самі його не мають, а лиш хочемо, аби наші газети та книжки подавали нам чисту правду, не зафарбовану страхом світлих русинів; хочемо, аби та наука не сходила до того: «Тримайтеся, русини!», ба не знав, чи за чупер, чи за що? Наші, каже учені русини з міст не дивляться на мужиків правдивим оком, їм здається, що всі наші мужики святочно убрані, веселі та не голодні; але якби ви вигнали з цілого села усіх людей десь на вигін, то виділи б уже багато й голих; наш чоловік, як де йде, вбирається яко-тако, бо бере на себе, що є в хаті, а жінка й діти сидять в дранках. Учені русини гиркаються межи собою, але я б собі того й на тямку не брав; котрий добрий, хай робить, а котрому не хочеться, то ми не будемо просити...»

Так сказав мені мужик, член «Кулка рольнічого» в Русові (Снятинщина). Найліпшим доказом, що наші світлі русини мало знають, чого мужикам треба, і не потрапили ще нічого твердого своїми письмами межі мужиками зробити, є заведення «Кулка рольнічого» в руській читальні. Читальня русівська заведена тому кілька років назад. Зібралися самі бідні і середні газди і завели читальню в тій надії, що їм з часом буде ліпше. Читальня ся не мала ніколи більше як 50 членів, але добре трималася, виробила добрих людей, чого доказали вибори зі Снятинського. Але все дедалі чогось їм нестало. Вони хотіли притягнути людей багатших, та не могли, раз з власної вини, що насміхалися з тих, що горілку пили (читальники були всі тверезі), і гордили ними, а друге, що багачам таки не пильно діялося вступати до читальні. Нарешті, читальники перевідали, що десь є «Кулко рольніче», і завели його сього року у себе. Вони кажуть, що то для них дуже добре, що маржу (товар) дістають дешевше, як усюди, мають читальню і sklep, і касу позичкому, і шпіхлір, і податку від того не платять.

Всі без сумніву скажуть, що се польсько-шляхетське, для мужиків не здале і шкідливе, що мужики дурні, що се завели, що вони не тримаються «Руси». Але хто ж тут, питаю знов, винен, чи мужики чи народолюбці? Чи мужики, що в таких тяжких роках шукають хоч деякої полегші, чи інтелігенція, що могла кричати на «Кулка» в 1885 р., а також для мужиків зробити не могла. Та ж у нас є правники, котрі могли би про те постаратися. І що ж, панове, може із сього вийти? — «Русь». Мені видається, що ні. І який вплив тоді може мати Львів з народолюбцями на читальні? Яку роботу можна буде зачинати з мужиками, коли вони вже в чужих руках. Не перечу, що з часом самі мужики пізнають, що то для них шкідливе, але скільки-то часу страчено, скільки сил страчених на боротьбу з «Кулка»-ми.

З сього, отже, видно, що наші світлі русини або не оглядаються за мужиками, чого вони хотять, лиш

ділають на свою руку, або таки не знають, чого вони хочуть.

Усі села в Снятинщині аж пруться закладати «Кулка», ледве їх стримують, а якщо їх стримують від того, то треба їм дати щось друге на те місце. Але чи хоч один народолюбець подумав дотепер над сим? Сумніваюся. Наших «світлих» займає більше красна гадка про розділення Галичини, аби мужики ще більше платили на удержання двох соймів. Як мужикові тяжко, то хай ще більше тягарів поносить. От таке-то з нами, бідними мужиками!»

**

Давно вже зачалася весна, та й багато вже мужики крови пустили. Страшно і жалко стає, що мужик робитиме, як випустить ще і ту кришку крови, котру має по сьогорічнім харчі та великім пості. Багато, особливо жінок, посять страшно, декотрі і слабі посять і тим чином вбивають себе. Наші панотці, хоть би із релігійних приписів, повинні добре уважати, хто має постити, а хто ні. Мені видиться, що більший гріх, як мати, плекаючи дитину, зіслабне і умре, а за нею дитина, ніж такий піст.

Багато з «Січі»*) виходить лікарів, але мало з них роботи. Як дуже здалася б лікарська газета для мужиків, хай посвідчить хоч би таке пускання крови. Наші мужики дуже радо повітали б таку газету. Але наша інтелігенція або спить, або свариться, а тут мужик і дурний, і слабий, і голоден. Вкінці він сам найде собі дорогу і піде собі своєю, а «пани руські» своєю дорогою. Тільки ж тоді руські «пани» не зможуть нічого зробити, але утворять собі хіба свою «боярщину». Але ті бояри не матимуть що з часом робити. А що не будуть мати, що робити, то хай вам скаже мужицька при-

*) "Січ" — товариство українських студентів у Відні.

повідка: «Якби мужик з волом не орав, то пан на хорбаці й дранки би не мав».

Найсильніший вислів тим почуванням він дав у автобіографічних нарисах «Мое слово» і «Дорога».

З ЛИСТІВ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА ДО АНДРІЯ ШМІГЕЛЬСЬКОГО

Ще яскравіше відбився Стефаніків тодішній світогляд у його листах, які він писав до різних людей. Я зачитую листа, якого Стефанік написав 25 травня 1894 року до відомого діяча в Збаражчині Андрія Шмігельського. Дослівно у цьому листі, який був друкований у місячному додатку «Гр. Голосу», «Сніп» 1937 р., Стефанік писав:

Дорогий Товаришу!

Тов. Шмідер дав нині прочитати Ваше письмо, в котрім Ви звертаєтеся до мене с просьбою написати о де чім. Я й зачну. Ото Ви хочете знати, чому від коломийських радикалів відсуваються львівські і віденські. Пічну Вам говорити чи писати с кінця. Перед завязанем рад. партії ми були перед свѣтом народовцями. Тоді ми бачили, що народовці готові, з доброї чи злої волі — не знаю, за якінебудь ласки від поляків і ряду полишити мужиків і статися руськими «панами». Вправді говорили вони, що так треба, що коби лише ряд нам дав які полегші, то ми покажем аж тоді роги! Але вони, як показала вже «нова ера», не лиш рогів, а й носа не виказали. Виступили радикали з народовської партії і подали осі причини: 1) Народовці не мають жадного програму, кожний із них властиво не знає, чогу ему держатися, чи годити попів і мужиків, чи всіх нараз.. 2) Народовці поступають в цілій своїй роботі нерозумно, бо причепилися до народности (національности) і під сим окликом стараються лиш о написи рускі на урядах, о добро урядників руских, о благодать для попів — а за мужиків забули, бо вся їх робота ані на волос не поліпшила долі мужика, ані навіть не старалася поліпшити. 3) Народовців, другу для мужиків, бо самі вони читають і зна-

ють про нові висліди в науці, про нові здобутки людської мисли (нпр. наука про чоловіка, про життя між людьми, про Бога і релігію і т. д.), а мужикам з сего ані слова. Чи з св. Николая тече сукровиця? чи другий святий проспав 300 літ за Тиберія? — сими питаннями займалася «Просвіта і за се книжки писала, а за нову науку мовчала, бо самі народовці мали народ за худобу, як боялися їм правду сказати. Радикали заразже на першім своїм з'їзді установили ясну програму, в котрій ясно виложили, чого вони хотять і як будуть робити. Щодо першого, то сказали, що тепер у світі йде борба між бідними і багатими, аж ми стаємо партією бідних і берем у свою програму жаданя усіх бідних людей на світі і такі жаданя будемо ставити в імени нашого мужицтва. Національність сама в собі — нічого, бо форма чи торба нічого не вартує, як пуста в середині. Тим одним наш мужик не проживе, що він Русин, бо чоловік не лиш словом, але і хлібом жие. Стане нашому селянинові добре жити, як буде він мати добрі школи, як не буде прикований до ненастанньої праці — то тоді буде наш мужик і мудрий і здоровий і Русь сама собов настане. Пустої форми радикали не хотіли. При третім радикали рішучо заявили, що в них одна правда і для пана і для Йвана, бо двох правд не існує! лиш одна з них правда, а друга брехня. Після такої програми радикали до нині поступають. Борикаються з рядом (загальне голосоване, доходіві податки), з попами (треби) з самими русинами, як Романчук, Вахнянин, Марков, як вони хотя або не хотя роблять на некористь мужиків. Крім того подають у «Хліборобі» дещо з нової науки, що кождий за свою працю має право до нагороди, що нагорода та дається мужикам не вся, що Бог порядків між людьми не заводив, лиш вони самі, що ті порядки мож змінити...

Словом, робить партія, що може, бо тепер дуже мало людей інтелігентних і независимих, котріби хотіли робити після рад. програми. Взагалі робота так різко не йде, якби повинна. І ось ми на місци незгоди між самими радикалами. Одні, коломийські кажут, що відразу

не можна усього зробити, що треба багато сил, аби мож усвідомити мужиків, що ті сили будуть і між інтелігентними і між мужиками, але ще треба чикати, а тимчасом робити, що можна. Друге власне ті, що негодяться з попередними, говорять: нам треба мастити всіх мужиків, що мають більше маєтку, а братися до найбільшніх і наймитів, сих ми зорганізуємо і лучімся з партією соціалістичною, сих нічого не прив'язує до місця, не була би сила велика, а всіх мужиків на купу і богатших і бідніших не можна получити, бо багатому мужикови нарешті ліпше, як бідний буде ему робити за 20 кр. Закидають врешті, що коломийці за мало беруться до роботи і місто мужиків підтягати вгору до себе, сходять на долину до них і займаються моченем конопель і т.ін. Як бачите, річ важна до рішення, котра сторона має слушність і я цікавий, що на се скажете. Як ви мені напишете свою гадку, то я Вам подам і свій суд.

Питаєте Ви ще про опозицію Романчука. Романчук сам чесний чоловік, але злий політик і не розуміє в чім опозиція лежить. Він у першій точці свого програму хоче знов пустої торбини, себто національності, він хоче знов панів мати за собов і врешті ще й династію. Самі Ви бачите, що вже перша точка зарізала опозицію, бо робити опозицію с панамі і з династіїв можна хиба против мужиків, бо против панів не можна так, як за панамі стоять і попи і династія. Одинока опозиція можлива лиш серед радикалів — а Ром. боїться зробити такий крок.

Багато ще маю Вам в усіляких справах писати та се вже в другім письмі, як дістану від Вас відповідь. Чекаю на лист.

Здоровлю Вас усім добром

В. Стефанік

Ще виразніше Стефанік виявив свій світогляд у другому листі до А. Шмігельського, написаному 16 червня 1894 р. У ньому дослівно він писав:

Дорогий Товаришу!

До нині не було у мене часу вам написати, тож простіт. І тепер я Вам не напишу всего того, що треба написати по Вашім листі тай відай і ніколи не напишу, бо требаби бочку соли з'їсти, аби лиш поговорити за всі ті справи. От хиба вернім до того, чи радикалам братися до найбідніших селян, чи до всіх? Ви кажете, «що разом з одними і другими нема навіть способу йти!» а дальше «годі відмовити першим (богатшим) праці, але ніколи неможна відмовити усякому робочому чоловікови праці на хліб — себто хліборобства». Як бачите тут щось трохи неясно: і одні працюють і другі працюють і один і другий жие по свински і один і другий ніякого просвітку в голові не має і одного і другого, хто не хоче — не вскубне! У нас русинів не можна провести границі, як на заході, що по сім боці богатирі, котрим навіть без йїх волі йде щораз більше богатство, а по тім бідні — вічні робітники. Кажу, що такої границі тяжко буде найти між всіма русинами, не говорячи вже про наших усіх мужиків без інтелігенції. Бо що єсть богатирь у нас? Чоловік, котрому є що зйїсти, в що вбратися, дітей виховати, мати ще кілька корон на книжку, газету то що — се богатирь між Русинами! Такі маючі будуть у нас Вахнянини, Барвінські, Романчуки, Даниловичі, Остапчуки. На заході пр. в Англії се власне ті вічні робітники, що і мясо йїдять і файно (поза роботою) зодягаються і газети читають. Як ми возьмемо самих наших мужиків по селах, то щож побачимо? Ото мужика — богатого, що робить тяжко с цілою своєю родиною, не йїсть мяса, файно не вбираєся, а за книжки й помину нема! і бідного наймита, що ще гірше працює, ще гірше вбираєся, а книжок тільки видить, що в церкві! Маєте три ступні. Романчуки, богатші мужики і наймити і всі вони схожі на тім, що бідні (в більшій або меншій мірі) і що дурні. Відбирати наймитам з богатших мужиків ґрунта або страйкувати нема чого, бо такі ґрунта задовжені, нема з них користи і так само треба побиватися, тяжкою роботою і так само майже їсти, а страйки нічого також

не вдіють, бо багатий мужик не годен піднести платні. Богатшим мужикам відбирати маєство Романчукам і т. д. також нема рації, бо лиш трошки їм забрати с того, що вони мають, а зараз стануть такимиж нуждарями як багатші мужики і наймити — не буде їм доставати способів на людське жите. А миж не йдемо до того, аби нищити способи до такого житя, лиш аби таке жите вибороти для нас усіх. То, що їйх кілька має, того ми всі хочемо! Ми так довго в історії кривали, що лишилися до нині мужиками і маєтком і розумом. Нація наша — се сами робучі мужики. По сему прийдемо до заключення, що економічно ми русини, всі майже рівні. На сій точці усім нам рівна і та сама дорога: добиватися такого житя, аби воно було жите повне таке, до якого нас цивілізація довела. Межи самими русинами ще такої борби не може бути, бо немає один одному що відбирати. Можемо боротися, але з нацією другою — у нас пануючою, бо серед неї вже маємо справдішних богатирів та ще й таких, що ніколи в житю їм краплина поту не потекла, хиба за танцюм або їдою. Це менша річ, чи вони поляки, чи татари — доста того, що вони богатирі. І тут ми приходимо до самої головної точки у нашім суспільнім житю: Як ми вчимося боротися з нашими ворогами, чим ми боремося, коли боремося і кого з нашого народу закликаємо до тої борби. О тут требаби розуму та охоти, то діло пішлоби геть, геть наперед. Та тільки всі ми дурні. Молодий шкільник не вчиться, як варт, а дома татунцьо нічо більше не рає, лиш дивися синку, щобишь мав «хліб», а вже якими там способами дійдеш до того хліба, то байдуже! Гни шию, потакуй сильнішому від себе, ходи до церкви, словом роби то все, що подобаєся тим, котрі мають тобі дати той хліб. За борбу, за самостійність, ніхто слова не писне. Затуманений «хлібом» молодий чоловік науку ставить на друге місце, а цінить «плечі». І виходить чорнобривий Русин в урядники, попи, професорі тай жие як жебрак і дітям своїм знов рає «хліб» і плечі. Кривди нам від їх маєтку нема, а лиш від дурного розуму. Не ясними яки-

мось дорогами твориться с таких людей партія одна і друга і третя. Жадна не знає чого хоче, жадна не знає, якби боротися і кожда лічить нарід на давний спосіб батьківским «хлібом» і «плечима». Романчук каже: ми русини, тому повинні мати якісь справедливі права, що ми вірні церкві, що ми Тирольці сходу, що ми вірні Австрії і т.д. а все то, що Русини часом не довільні Австрією — робота отих чортів москвофілів. Москвофілиж, боронячися, повтаряють «вірности» і кажуть, що народовці соціялісти, хотя осібної України і вони власне для Австрії біда! Що порадиш з дурнями, що сподіватися від них мужикам, чи годні вони зміркувати своїм «хлібовим» розумом, що таким способом жаден народ у сьвіті до нічого не дійшов? Що тут боятися соціялістів і всіх невірностей, як за ними булаби сила мільонів мужиків, котрі хотять людського життя! Та деж йім то зміркувати, коли вони дурні не солені. Русинів треба попередити учити розуму здорового, нічим не затуманеного і ролю сю приняв на себе «Народ».*) Критикувати его можна але, що зробити, як ніхто до него не пише і ніхто за него не платить. Треба ще чекати, аж виростуть сили, а вони виростуть напевно. Вертаючи до того, чи радикалам стояти за бідними чи богатими мужиками, я по сім скажу, що треба вчити і одних і других, що треба помагати в борбі і одним і другим, бо всі вони робітники темні в меншій або більшій мірі. «Хлібороб» трохи занепадає, але его треба держати і морально і матеріяльно, але на се також ще тяжко зібратися, бо людей до роботи мало. Дальше буду балакати в другім листі, а тепер прошу Вас писати до «Хлібороба», бо від дописей залежна і его вартість. Рівнож напишіт міні, чи годитеся щоби Ваш лист до мене післав Драгоманову. Пишіт що за мужицькі справи, а я дальше тоже обіцяюся писати.

Цілую Вас

Стефаник.

*) "Народ" — політичний радикальний часопис, основниками якого були І. Франко, М. Драгоманів, М. Павлик і інші.

НОВЕЛІ "МОЄ СЛОВО" І "ДОРОГА"

У новелях «Мое слово» і «Дорога» Стефаник висловив найвиразніше свої думки про українське селянство. Форма новель, як видно, та сама, що була в першому періоді його творчості — поезія в прозі. Але зміст цих новель, і інших в тому періоді творчості, це — переживання власні і переживання героїв, що їх викликали трагічні події в їх житті. Для прикладу я наведу уривок з новелі «Мое слово», у якій Стефаник пише так:

«Я найшов товаришів.

Вони погодилися з новим світом. Я говорив їм про мій покинений і про новий, що кривдив нас.

А я рвався і падав у болото із знесилля і не уступав.

Сказали, що я брехун іще раз. І покинули мене.

А як я плавав, то мама ридала:

— Ти сам з собою будь, бо пани тебе не приймуть, не покидати було мене.

І лишився я, як корч лугу серед поля.

Я сидів посеред піль.

Мої думки снувалися довгими скибами плодючої ріллі. Ссали землю і годували мене самотою.

І ще приносили солений піт і тихі пісні, що снувалися за орачем, за плугом і за погоничем. І поїли мене тим спокоем, що мріє над ярмами волів у плузі.

Бачив я ще маленькі вогники між маленькими пастихами і вівці по полю.

Я тут буду, як буйний вітер, панувати, заспіваю свою пісню!

Я сотворив собі свій світ.

Праворуч мене сине поле і чорні скиби і білий плуг і пісня і піт солений.

Ліворуч чорна машина, що з червоного рота проклоном стогне.

А в серці моїм мій світ шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений».

У новелі «Дорога» Стефаник подав, можна сказати, програму своєї поетичної творчості. Він, вибравши раз дорогу, не сходить з неї до кінця свого життя. На ній він спочатку зустрічав квітки, а далі:

«Аж людей спіткав.

Вбиті по коліна в землю вони у безтямній многості падали і здоймалися.

Чорними долонями стручували піт з чола і великими руками ловилися землі.

Втома валила їх, вони душили за собою свої діти і ревіли з болю.

Здоймалися і падали.

А ніч клала їх в сон, як каменів, одного коло одного.

Страшними лицями обернені до неба, як морем голов проти моря зізд.

Земля стогнала під ударом їх сердець, а вітер втік за гори.

Він читав ті лиця і велику пісню бою на них.

З їх губів злизав слова, з чолів вичитав мислі, а з серць виссав чувства. А як сонце родилося в крові і цілувало поміж довгі вії їх очі, то в його серці породилася пісня.

Розспівалася в його душі, як буря, розколисалася, як мамине слово.

І став сильний і гордий. Вітер нагнув д'ньому всі квіти.

Ступав своєю дорогою дальше».

«Селянський світ — говорив 22 березня 1901 року Стефаник на Шевченківському концерті в Коломиї — висилає найліпші свої сили в інший панський світ, аби вони там набиралися розуму і боронили потім його перед тим ворожим панським світом. Шевченко це перша така селянська сила, що, набравши розуму в панським світі, обернула його на оборону селянського світу».

За такого посла мужицького світу уважав себе також і Стефаник. Він глибоко переживав те, що бачив кругом себе в українських селах, в яких він перебу-

вав, чи як організатор читалень, чи як доповідач про якісь національні і соціальні проблеми, чи як політичний виборчий агітатор в користь Української Радикальної Партії, якої тоді він уже був членом.

Юрій Гаморак у біографії Стефаніка про це пише так:

«Стефанік стає членом радикальної партії, їздить до Львова на краєві партійні конференції і, як усі кращі представники тодішньої молоді, своє серце і розум віддає організації українського селянства. Коли в серпні 1895 р. розв'язано галицький сойм і розписано нові вибори, він з доручення партії, веде широку виборчу агітацію за д-ром Северином Даниловичем, своїм приятелем ще з гімназійних років і за те попадає у в'язницю, де в місяці серпні просидів 13 днів».

Роки, від 1892 - 1898, це роки підготовки Стефаніка до написання тих новель, які в 1899 році вийшли в Чернівцях п. н. «Синя книжечка». Це, не був «час творчого застою і бездіяльності», як пише Ю. Гаморак в біографії Стефаніка. Це був час, у якому душа й серце Стефаніка наладовувались величезною творчою енергією, яка потім перемінювалася в поетичні слова, що лягали, як скиби, на білому папері у його новелях.

ТЕМАТИКА У ЗБІРКАХ НОВЕЛЬ "СИНЯ КНИЖЕЧКА", "КАМІННИЙ ХРЕСТ", "ДОРОГА" І "МОЄ СЛОВО"

Тематика новель Стефаніка, що були у збірці «Синя книжечка», охоплює усі сторони селянського життя під австрійською займанщиною. В кожній новелі є схоплений один якийсь життєвий факт чи один епізод з життя, але такий характеристичний, що в ньому відбиваються суспільні явища і люди з radoщами і болями своїх душ.

От візьмім новелю «Синя книжечка». Перед очима читача стає постать нещасливого селянина, якому нічого не велося. Він втратив родину, господарство, клаптик землі і з розпачі почав пити. За пазухою в ньо-

го була синя книжечка (паспорт), яка давала йому право мандрувати від села до села і шукати праці.

В таких новелях, як «Майстер», «У корчмі», «Лесева фамілія» Стефаник вказує на те, які тяжкі обставини штовхали селян до пияцтва. А в новелях «Осінь», «Шкода», «Сама-саміська», «Катруся», «Новина», автор показує, що приводить людей до життєвої трагедії, включно до дітовбивства.

В новелях «Виводили з села» і «Стратився» показав Стефаник біль тих селян, що віддають своїх дітей до окупаційних армій та наслідки військової служби.

Продовженням тематики, що була в збірці «Синя книжечка», є в других збірках Стефаника — «Камінний хрест» і «Дорога». У новелях цих збірок Стефаник ще додає декілька нових тем, зокрема емігрування селян до заморських країн та причини морального занепаду села.

Дуже тепло змалював Стефаник у новелі «Кленові листки» селянських дітей та їхніх батьків, які, хоч уже мають кількоро дітей, ще радіють новонародженою дитиною. Особливо виразно Стефаник підкреслив величезну любов тих селян, які роблять надзвичайні старання, щоб дітей прокормити і вивести в люди. Іван в новелі «Кленові листки» каже:

«Якби до тої Канади не було морів, то я би їх у міх забрав та й пішя з ними тудя йшов, аби їх занести далеко від цього поругання. Я би ті моря берегами обходив».

Найкращими новелями, на мою думку, у цих двох збірках є новеля «Камінний хрест» і новеля «Палій». У «Камінному хресті» Стефаник представив причини еміграції до Канади, а в новелі «Палій» показав розшарування села і безвиглядність бідаків на поліпшення своєї долі. Доведені до розпачі, знаходять вихід у помсті, за яку покутують у криміналі.

В 1899 році Стефаник надрукував у «Громадськiм Голосі» ч. 15, статтю «Для дітей», у якій представив масовий еміграційний рух наших людей, а рiвночасно

Василь Стефаник і Марко Черемшина

кинув гостре обвинувачення тодішнім провідникам, які займалися «високою політикою», а зовсім не дбали про селян і еміграцію до заморських країн. Стефаник про це писав так:

«До Канади емігрують такі мужики, що годні мати з продажі свого маєтку 500 - 800 злр. на дорогу. Є між емігрантами і маєтніші господарі, але лишень про око. В селі продали вони газдівство своє за 2,000 - 3,000 злр., але, оплативши довги, вони не мають більше як 80 злр. на дорогу до Канади. Маса емігрантів є то господарі кількаморгові і незадовжені, і власне вони тисячами емігрують.

«Буковинські і покутські емігранти переносяться на нову землю задля дітей. Бариляк з Бурківців на Буковині так мені говорив про причину еміграції:

«Земля не годна тільки народу здержати і треба dokonче війни або чуми. Ще десь давно брано до війська, та другий або третій до дому вертався, а нині за два роки всі дома.

«Кожне хоче жити і газдувати, а то ані поля, ані города, ані хати. Як є по моргові, по два поля, то нема города або грошей, аби хату покласти. І сидять всі на купі в одній хаті — і гріхи, гріхи непростені! Татів збиткують, а самі ріжуться по межах або городах за кури. А потім кримінали. То се одно. А друге, що дуже стягають на всякі оплатки. Не тягнуть, ні, але таки кишки висотують! Не можна оплатитися й не можна дочекатися, аби оплати тоті трохи змаліли. Не змалюють, але гальопа ростуть, накипають! А поле пісне не родить, а худоби нема, аби погноїти його. Скривиться один з другим та й думає. Набирає по банках, по Жидах аж поки все не піде на ліцитацію. А дітей все більше, більше, не можна на улиці з ними обминутися.

«Не один газда собі гадає: ба чого я дочекаюся з дітьми у сім краю? Що десь заробив бідний нарід третини трохи та за сніп у маєтніших газдів, то тепер вже не заробить. Все поділилося, все змаліло і сам газда вже робить жнива або сапає кукурудзу. Бідному не дасть, бо сам не буде сидіти задурно. А по дворах таки нема заробків. Як увесь нарід діпхається до пана, то в літі будуть платити за днину замість 25 кр. по 15 кр., а в зимі замість по 10 кр., то по 5 кр. Та й все на своїм харчі! Та куди ми забредемо, отак талапаючи? Імили нас у руки, але так імили, що ніхто не годен з тих рук вирватися! Та й нарід, поки ще є з чим, тікає геть. Тікає найбільше через те, що нема де і не буде де заробити. Якби були зарібки, то нарід безпешне не йшов би. А так газда, що має четверо дітей, обміркується, та й продає все, що має, аби ще міг завезти діти хоть на зарібок який. Вже чи земля буде, чи не буде, але буде де душу прогудувати. Не бійтеся, пес не тікає від калача, але від бича.

«А робітник не подорожіє, не страхайтеся. То є такий бідний нарід по панських хатках та по комірнім, що нікуди не рушиться. Має зогнити коло двора і мають його поховати з ясел! Той нарід має лишитися тут, а всі решта, як будуть мати розум, геть вимандрують. Тоже за дітьми серце болить кожного, та ще заки є чим

рушитися та й рушиться. Кого чув, хто рот отворив, та й відраджував, аби не йти. Але нікого ще не було такого, аби мужика пожалував, як не міг собі дати ради в селі. Хто прийшов та й лиш би брав: котре великий пан — то десятку, котре менший — то лева або шустку, або курочку. Тепер вже не стало чим обгонитися, та й мусить тікати. А найбільше через діти, аби їм якомсь хліб найти, бо в цім краю вже нема для них хліба.»

**
*

Отак майже всі емігранти говорять і таку подають причину до еміграції. Хто сторони покутські знає, той мусить признати, що ціла ся бесіда Барілякова від початку до кінця правдива щодо слова. А ціла маса емігрантів не йде до Канади вже з крайньої нужди, але з того твердого переконання, що на своїй землі не діждеться нічого ліпшого, як п'ятькрайцарового маймитства. Здається, що мужицтво цілком добре розуміє своє положення, того роздратування мільйонів, що на них має виплата тих мільйонів спасти, того безвідрадне дроблення землі і брак зарібків. І тікає за море, аби діти урятувати від безхлібної нужди.

Тота утеча така страшна, що, видиться, якби за мужиками татари гналися. Спадають їх на двірць краківський такі товпи, що душаться. Як приїдуть вечором, то виганяють їх на міський брук, аби чекали ранішнього поїзду до Одерберга. На двірці не вільно їм ночувати. Десь за якийсь парк або мур, коли б від вітру, лягають на каміння, старші роблять з себе загати, а в середину кладуть дітей. А рано тягнуться невмивані, зі спеченими губами, перемерзлі, до поїзду. Саджають їх, як худобу.

А 21 с. м. в п'ятницю приїхало їх 800 душ ранінько, не вилізли з возів, але випадали, не сідали до другого поїзду, але здобували його штурмом. То вже не ходило про дітей, бо їх тиснули і дратували, а про якусь встеклу, заїлу волю втечі, коли б борше. Здава-

лося, що тут-тут татари настигнуть і все заберуть в неволю. Жінки бігали і верещали за згубленими дітьми, урядники одного-двох мужиків силоміць пхали до воза, хоч той молив їх, що жінка з дитиною десь пропала. А публіка дивилася на те і перестрашена питалася, що то є і хто лишився на тій землі, що емігранти покинули. Врешті той поїзд рушив. Одні мали білети лиш до Кракова, другі до Освенціма, ніхто не купив до Одерберга — всі поїхали без білетів, хто здобув місце. На пероні полишалися жінки без чоловіків, діти поїхали, а мами полишалися. Розлука їх ломила. Бігли за поїздом, але він їм димом у очі плюнув.

Все то для дітей! Такі вони змучені, такі зморені, з підпухлими очима, що жаль на них дивитися! Лопотять малими чобітками по перону і оглядаються позад себе. Перший раз вони чобітки мають і радуються ними. Тільки їх радості. Не один хлопчик лиш стане, лиш покаже пальчиком якийсь яскравий мундир, лиш хоче щось мамі сказати, аж тут його до землі хвиля кине і кричить: «мамо, мамо!» Жінки з дітьми при грудях, пописаними рівцями засохлих сліз, а чоловіки двигают на собі величезні міхи і скрині. Ціла тота хвиля пливе і пливе і душить власні діти. А там чекає їх ще Одерберг, і Ратибор, і станції в Німеччині, і Гамбург, і батько агент Моравець. Самі старі мужики стають дітьми німими і безрадними, а що станеться з тими в нових чобітках?

**
*

Се я питаю руських патріотів, що чують по-руськи, ведуть дім по-руськи, виховують дітей по-руськи! Питаюся послів руських, тих послів, що в крайній опозиції кричали, що наших мужиків можна бити по писку, а вони по руках за те цілують, що казали проти молодіжі підносити хвальні руки попівські, отих послів питаюся, що станеться з тими дітьми в нових чобітках? Львівські партії і кружки, що аркана танцюють довкола на-

місництва, аби на котрубудь з них намісник глянув добрим оком, і їх питаюся. Навіть тих запитую, що крали голоси мужиків у Тернополі, навіть тих панотців, що з Жидами за руки водилися під час виборів, аби радикалів побороти — всіх їх питаюся. Я знаю, що вони всі добрі люди, всі жалують селянина: беруть від нього по курці, по крейцарикові, по калачикові і плачуть над ним. Ой, плачуть!

Чи не можна би, панове руські патріоти, хоть розклад їзди подати докладно для тих дітей? Чи не можна би у Львові і Кракові і на границі або в Гамбургу поставити по одному чоловікові, аби хоть стільки зробив, аби між урядниками і тими дітьми уможливив порозуміння і аби їх у Гамбургу не дати на поталу агентів? Чи не могла би «Просвіта» і багатий «Дністер» і всеукраїнське товариство Шевченка вислати чоловіка до Канади, аби на місці роздивився і дав мужикам у руки певні інформації щодо того краю і тих земель? Хто знає, чи книжка за св. Николая або титли з матеріялів ІХ сторіччя не є менше важні або так само важні, як такі інформації? Відзиваюся до всіх жалуючих, плачучих патріотів, до всіх стоячих на чолі і до тих, що в їх руках сходяться гроші з цілої Руси-України, аби вони не давали тих дітей на поталу. Се важніше діло від «реальної політики», від університету руського, від матеріялів, друкованих для чужих кадемій. Се мордовання тисяч дітей з нашої землі.

Полякам, урядові і крайовій автономії нічого не кажу і не питаюся їх нічого. В них мужики все були не гідні комбінацій, державних і крайових. А в тім «Час» (польська газета), вже сказав, що всі вони надумують. Дивлячися на наших дітей, і він врадувався і сказав: час би вже перевести в життя гарну гадку і давню в нашій суспільності, аби мазурський люд переселювати на руські землі. Се справа тим більше актуальна, що тепер руські мужики тікають до Канади, а русини бояться, аби земля їх не перейшла на чужі руки. Зробім так, аби

не перейшла. Так учтиво говорить «Час». Плачте, патріоти!

Краків, 23. IV., 1899 року.

Змалювання селянських трагедій у новелях Стефаника деяким критикам було дало причину називати Стефаника песимістом, тобто такою людиною, що всюди бачить селянське життя в чорних кольорах. Але Іван Франко у статті «Старе і нове в сучасній українській літературі», що була друкована в ЛНВістнику, т. XXV, Львів 1904 р. стор. 82, взяв Стефаника в оборону. Він тоді писав:

«Я не бачу у Стефаника ані сліду песимізму. Навпаки, у многих із його оповідань віє сильний дух енергії, ініціативи, а в усіх бачимо велику любов до життя й до природи, — речі зовсім суперечні песимізові. Певно, коли когось болить, то він кричить, стогне, але хіба ж це песимізм? Певна річ, життєва обсервація доводить автора до конечности малювати частіше гіркі, важкі психічні стани, ніж ясні, але й у малюванні ясних станів («Мамин син», «Підпис» і т.п.) він виявляє те саме майстерство, що й у малюванні важких».

В 1905 році Стефаник ще дав до друку четверту збірку «Мое слово» і замовк на довгі роки у своїй письменницькій творчості. Ця мовчанка була зумовлена цілим рядом трагічних подій в його особистому житті та причинами суспільного і політичного характеру.

Смерть матері і непорозуміння з батьком на тлі політичному змусили Стефаника перервати студії і вернутися до Русова та зайнятися сільським господарством, а в вільному часі займатися далі політичними та громадськими справами.

Коли в 1908 році Стефаника від Української Радикальної Партії обрано послом до австрійського парламенту, то матеріяльний стан його поліпшився, але літературна творчість не зискала на тому нічого. Стефаник

мовчав і не писав. Щойно українська революційна стихія, яка пробудилася в 1914 році з вибухом першої світової війни, сколихнула Стефаникову душу і він знову промовив своє слово.

ТРЕТІЙ ПЕРІОД ТВОРЧОСТИ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Вибух першої світової війни 1914 р., а далі наступ московських царських військ на Західню Україну і їх окупація, дали багатющій матеріал Стефаникові до писання новель з новою тематикою. Він, будучи звільненим від військової служби, як парламентський посол, не був на фронті, але й не виїхав на еміграцію. Він залишився з народом і під час окупації був у Русові, а точніше сказати, переховувався в околиці Русова від царської військової поліції, то в приятелів-селян, то в свого приятеля Івана Семанюка (письменника Марка Черемшини) в Снятині.

Коли всередині літа царська окупація під напором австрійських військ перестала бути, Стефаник знову почав діяти як посол і громадський діяч. Хоч, як пише Ю. Гаморак у біографії Стефаника, не обійшлося без прикрої пригоди. «Військова австрійська влада заарештувала його на донос, як шпигуна, і тоді мало не приходило до рострілу. Врятувала його холоднокровність, тонкий дотеп у розмові і знання людської психології...»

Під час другої окупації Західньої України царськими військами Стефаник уже не залишався на українських землях. Він вийшов на еміграцію і в 1916 році опинився у Відні. Тут він зустрів багато знайомих і приятелів, а між ними і свого друга з юнацьких та пізніших часів — Левка Бачинського. Разом з ним, та ще й з приятелем Ярославом Весоловським, українським журналістом, Стефаник замешкав в одній кімнаті.

Воєнне лихоліття, яке впало на українські землі, тяжкі особисті і народні переживання, а далі — відірваність від рідного краю та безмежний біль над долею і туга за кращим майбутнім ворушили вразливу душу Стефаника. Він часто у розмові зі своїми приятелями

висказував такі думки, що їх — тільки бери та й клади на папір. І Весоловський найбільше наполягав на Стефаника, щоб він взявся знову за перо та почав писати. З особливою силою почав на Стефаника тиснути Весоловський тоді, коли він мав зредагувати календар і хотів щоб у ньому була поміщена якась нова новеля Стефаника.

Юрій Гаморак, у згаданій біографії Стефаника, оповідає, яку то умову був зробив Весоловський зі Стефаником, щоб він написав новелю. Він купив Стефаникові їсти й пити та залишив самого на цілу ніч. Коли ранком прийшов Весоловський до кімнати, то застав Стефаника серед купи порваного паперу блідого і втомленого, а на столі лежала невеличка новеля «Діточа пригода».

Так то новелею «Діточа пригода», у якій зображені тяжкі наслідки війни, людовбивство, діточе сирітство, що його по-своєму сприймають діти, як наслідок смерті матері від кулі, започаткував Стефаник третій період своєї творчості. В 1917 році він написав новелю «Марія» і її присвятив Іванові Франкові, бо уважав, що Франко був одним із тих, що відіграв велику роль у пробудженні національної свідомості таких, як Марія, її муж і її сини.

У формі спогадів, які пересуваються в голові Марії під час наступу московських царських військ, Стефаник в образний мистецький спосіб описує життя Марії і її родини такими словами:

«Молодий чоловік цілував її, а вона сміхом згаляла з нічлігу птахи. Аж як їх тіні досягали кінця ниви, а місяць заходив, то лягали коло дітей — а рано сонце обкидало їх разом з дітьми. Вона їх провадила до кернички і сполікувала росу з голов, а найстарший двигав для батька воду в збанятку. Чоловік лишався в полі, а вона йшла з ними додому; одно на руках, а двоє коло запаски. По дорозі гралася ними, як дівка биндами. Любила й голубила їх. Хіба ж часу жалує? Моцна й здорова, все скоро зробить. Діти росли всі, ні одно не слабувало. Пішли до школи. Ходила за ними по всіх містах,

носила на плечах калачі й білі сорочки, ноги ніколи не боліли їй. А як у Львові заперли їх до арешту за бунт, то сіла на колію, а та колія так бігла й летіла до синів, мов би там у машині, напереді, горіло їй серце. Між тими панями-мамами почула себе перший раз у житті рівною зі всіма панами й тішилася, що сини поставили її в одним ряді з ними. А на вакації з'їздилися товариші її синів з усіх усюдів, хата наче б ширшала, двором робилася. Співали, розмовляли, читали книжки, ласкаві до простого народу, і нарід до них прилип, коло них цвів: збирався їх розумом добувати мужицьке право, що пани з давен-давна закопали в палатах. Ішли — лавою з хоругвами над собою, і пани їм проступалися».

У такому невеличкому, як бачимо, уривку з життя молоді селянської, фізично й духово здорової, родини, Стефаник зобразив у поетичній формі життєздатність української нації до її самостійного життя у всіх формах. Дуже образно він представив духовий ріст широких селянських мас через поширення освіти. Освіта рівняла суспільні кляси і творила один свідомий національний моноліт, який прагнув бути господарем на своїй землі і по своїй уподобі розв'язувати всі — національні, соціальні, політичні і державні проблеми.

ВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТОВАРИСТВ, ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЙСЬКА

Хто знає національно-політичні та культурно-освітні відносини в Західній Україні, той знає, що український нарід не тільки, що творив політичні партії та різного роду організації і товариства, але він творив також і свою військову силу під назвою Українські Січові Стрільці. Підставу до творення УСС дали молодечі організації, студентські та середношкільні гуртки, а в першу чергу руханково-спортові та виховні організації — «Січ», «Сокіл» і «Пласт».

У згадуваній вже новелі «Марія» Стефаник змальовує настрої, який панував серед селян тоді, коли творилися Українські Січові Стрільці, ось такими словами:

«А як настала війна, то оба старші зараз зачали збиратися — а найменший не хотів лишитися. Лагодила їх цілу ніч у дорогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити. А як почало світати, на зорях як побачила їх, що сплять спокійно, то й сама заспокоїлася. Сіла біля них у головах, гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і — в той час посивіла.

«Вранці чоловік, як побачив, то сказав:

— Твоя голова їх вівчила, нехай же тепер і сивіє.

«Відтак супроводжала їх до міста. Що крок ступила, то все надіялася, що котрийсь зі старших обернеться до неї і скаже:

— Мамо, лишаємо тобі найменшого на поміч і потіху.

«Але ні один не повернувся, ні один не сказав того слова. Сиві стерні передавали в її душу свій шепіт, шелестіли до вуха:

— Таж вони зреклися тебе; паничі забули мужичку.

«Гірка крапелька просякла з її серця і втруїла її відразу.

«В місті зійшлося їх сила, паничі і прості хлопці.

«Хоругви і прапори шелестіли над ними, і гримів спів про Україну.

«Попід мури мами держали серця в долонях і дули на них, аби не боліли. Як заходило сонце, то прийшли до неї всі три, прийшли попрощатися».

Яку глибіню душі, відбив у цьому уривку Стефанік. Як майстерно він представив у цій селянській душі двобій між життям особистим і національним. Зразу, як видно, особисте почуття було взяло верх над національним. Стефанік такими словами це передав:

«Відвела їх трохи на бік від людей.

«Виймила з рукава ніж і сказала: Найменший Дмитро най лишиться, а ні, то закопаю у себе ніж. Сказала це і сейчас зрозуміла, що перетяла тим ножем світ на двоє: на одній половині лишилася сама, а на другій — сини тікають геть від неї... І впала».

А далі Стефаник передає, як національне почуття взяло верх над особистим, ось такими словами:

«Пробудилася, як земля дудніла під довгими рядами, що співали січову пісню. Дмитро був біля неї.

— Біжим, синку, за ними, аби-м їх здогонила, наймені, дурній мужичці, просте. Я не знала добре, я невинна, то моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти...

«Бігла, кричала: Іване, Андрію. Всі бігли за тими довгими, рівними рядами синів, падали на коліна й гогосили».

Коротко, але ядерно передав Стефаник те національне чуття, яке взяло верх у душі селянки під впливом січової пісні, над чуттям особистим. «Я не винна, каже вона, що моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти...»

У цих словах Стефаник передав всю глибіню душі селян. Він також вказав на той творчий і чуттєвий чинник у житті селян — патріотичну пісню, яка витончувала і вишліфовувала їх національні почування.

ТУГА ЗА СЪБОРНІСТЮ І СУВЕРЕННІСТЮ УКРАЇНИ

Далі в новелі «Марія» Стефаник у поетичній формі представив жахливі наслідки першої світової війни, якої він сам був свідком. Страх перед наступаючою московською царською армією огортав усіх людей, а навіть і звірят. Це була якась панічна втеча усіх живих створінь, як це буває при пожарі лісу.

«Тікало все, що жило, пише Стефаник у цій новелі. Ще недавно нікому доріг не ставало. Діти несли ще менші діти, мами несли за ними добуток, одні одних стручували в провали, ночами ревіли корови, бляли вівці, коні розбивали людей і самих себе».

Різні вістки про звірства московських вояків над цивільним населенням, що їх пускав між нарід не знати хто і нащо, викликали в селах пекельне видовище, яке доводило людей майже до божевілля. Ці настрої селян Стефаник відобразив ось так:

«За цими здурілими людьми горів світ, немов на те, щоб їм до пекла дорогу показати. Всі скакали в ріку, що несла на собі багрянину лину і подобала на мстивий меч, який простягся здовж землі. Дороги дудніли й скрипіли, їх мова була страшна і той зойк, що родився зі скаженої лютости, як жерло себе залізо і камінь. Здавалося, що земля скаржить на ті свої рани».

Сам бій московських і австрійських військ Стефаник описав коротко. Всю увагу він сконцентрував на зорових і слухових враженнях та й на людських переживаннях, а зокрема на таких як Марія, які втратили всіх своїх найближчих з родини, і на пожарищах залишилися самі з закаменілими болями у серцях.

Ось як це описав Стефаник:

«А як стрінулися над рікою, то гармати виважували землю з її предвічної постелі. Хати підлітали вгору, як горючі пивки, люди закопані в землю скам'яніли й не могли підвести руки, щоби перехрестити діти, червона ріка збивала шум з крові і він, як вінок, кружляв коло голов трупів, які тихенько сунули за водою.

«По битві копали гроби, витягали мерців з води.

«Поле за кілька днів зродило багато, багато хрестів. І поміж ті хрести попровадили солдати її найменшого сина за те, що царя називав катом. Казали, що ведуть його на Сибір. Далеко би йти, кров буде течи з хлоп'ячих ніг, сліди червоні. А й старий повіз офіцірів попри ті хрести і пропав досьогодні».

Не зважаючи на величезні знищення, що їх несла війна, не зважаючи на тяжкі переживання Західньої України, в головах, десь глибоко, була захована національна свідомість. Ця свідомість ставила людей в ворожу позицію до тих, що окупували їх землю, що забирали їм збіжжя, худобу й людей. Тільки те, що деякі вояки говорили українською мовою і казали, що вони «ваші люди, а не кацапи», це вороже наставлення послаблювало, але до поєднання ще не приходило. Щойно, як ті вояки, що були в московській армії, виявили ці самі на-

ціональні почування, що їх мало населення Західньої України, тоді ці зустрічі були приязними, братерськими.

Стефаник, у згаданій новелі «Марія» впровадив ось таку розмову між солдатами царської армії і Марією:

— «Продайте нам щонебудь їсти; голодні ми, матусю.

— Що ж вам дам їсти? Там, на полиці, є хліб; а грошей ваших мені не треба, бо одні даєте, а другі заходите назад і відбираєте та ще й б'єте. Цар ваш такий великий та багатий, та посилає вас без хліба воювати? Станьте на лавку та посегніть з полиці бохоне».

Але, як один із вояків, що сягав на полиці по хліб стягнув образ Шевченка, який був обернений лицем до стіни, то Марія кинулася до нього зі словами:

«— Хліб бери, а образ віддай мені, то моїх синів. Такі, як ви, здоймили його з-під образів, кинули до землі і заставили мене толочити по нім. Я його сховала в пазуху, а вони кроїли тіло пугами, що й не пам'ятаю, коли пішли з хати».

Марія вихопила образ Шевченка з рук козака і поклала за пазуху, заявляючи, що вони можуть її отут і зарізати, а образу Шевченка вона не дасть. Щойно годі, коли молодий козак, поцілувавши її в руку, сказав, що він за влаштування свята Шевченка сидів у тюрмі, Марія почала козаків випитувати: «— а хто ж ви є? Що за одні? Звідки приходите? Жидам дозволяєте тримати свою віру й письмо, а наше всьо касуєте».

Вона далі оповіла їм, як то ті царські вояки, що перші увійшли в село, знищили книжки, що були в читальні, як порозкидали по всьому селі то, що нарід придбав собі на науку для дітей. Але образа Шевченка Марія віддати козакам не хотіла, бо їм не вірила.

Щойно на велике прохання вона виймила образ Шевченка, бо сама була цікава, що вони з ним будуть робити, і дала їм.

Козаки взяли образ Шевченка і сперли його на двох хлібах, а кругом образ обвели вишиваними хусточ-

ками, що їх повиймали з кишень. Побачивши це, Марія спитала:

— Ви відай тоті, що мої сини вас любили... українці.

А коли Марія почула, що ці козаки українці, вона витягнула зі скрині синову сорочку і дала козакові, що був нагий, щоб він її надягнув.

А як кругом образа Шевченка стали козаки і як заспівали українську пісню, то сусіди прибігали та й питалися Марії, хто це в неї, а вона їм відповідала:

— Це наші; мовчи та слухай!

Козаки співали, а в Маріїній душі ця пісня, «як з чорної скрині виймала все чарівне і ясне і розвертала перед нею — і надивитися вона не могла сама на себе в дивнім світанні».

Перед її очима пересувається вся минувшина її і її синів. І вона тепер бачить, як «нарід зривається на ноги. Напереді її сини, і вона з ними йде на тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче голосить за своїми дітьми; хоче, щоби були всі вкупі».

ОБ'ЄДНУЮЧИЙ І СОБОРНИЙ ЧИННИК

В постаті Марії і подіях, що зв'язані з її життям, Стефаник відобразив національно-політичну і суспільну свідомість селянок в часі першої світової війни. Він, вкладаючи в уста селянок слова, що їх вони висловлюють про актуальні події, показав те велике бажання всього народу бути з'єднаним, бути вільним та мати своє військо і мати свою власну самостійну державу.

Стефаник це передає ось такими словами:

«Блискотять ріки по всій нашій землі і падають з громом у море — а нарід зривається на ноги. Напереді її сини, і вона з ними йде на тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче й голосить за своїми дітьми; хоче, щоби були всі вкупі.

Те голосіння вплакується в небо; його покров морщиться і роздирається, а пісня стає у Бога коло порога і заносить скаргу».

А коли старші жінки перед козаками почали скаржитися, як військо неприхильно відносилось до українського населення, то одна молода і грамотна жінка їх перестерігала такими словами:

«Ій, чого ж ви хочете від них? Це ж не наше військо. Вони такі, як у книжках писано здавна, або мальовано на образках, як вони ще наші були. А тепер вони московські. Де вони годні нам допомогти? Отак, потихонько, аби ніхто не чув, то забалакають.

— Ти молода, читати вмієш, то знаєш ліпше. Я гадала, що то наші».

Ні українська мова, ні те, що ці козаки пісню вшанували Тараса Шевченка, прибравши його портрет вишиваними хусточками, не переконували селянок, що вони є борці за українську визвольну справу. Цей факт, що вони в уніформах московських солдатів, що вони не наші вояки, кажуть до них ставитися з резервою, а то й з підозрінням. До цього їх заставляє той факт, що всі своїми очима бачили, як московські вояки розкинули в їх селі могилу Шевченка, що її висипало вночі молоде покоління під проводом синів Марії. Представниця цього молодого покоління Катерина оповідає про ці події козакам ось такими словами:

«Оця Марія, що ми в неї, дивітси, як задеревіла від вашого співу. Вона банує за синами, що два пішли до наших охитників, а найменшого взели москалі на Сибір! Де то він серед таких, як ви, напастував вашого царя, що дуже мучит наш нарід. А вони лиш хап його — та й пропав...»

У цьому уривку, як бачимо, Стефаник чітко проводить порівняння між самостійництвом і царською неволею, між вояками-охотниками, які оформилися в Західній Україні в організацію Українських Січових Стрільців, яких нарід уважав як своє військо, і вояками, що служили в царській армії. Народні маси службу в чужій армії розуміли так, як казала приповідка: В кого служиш, того й роботу робиш.

Але, щоб ті вояки в чужій армії мали довір'я в широких народних масах, то вони мусіли б виконати бодай маленьку українську визвольну працю. Як собі уявляв нарід цю маленьку працю, то Стефаник представив ось такими словами:

— З вас [каже одна жінка до козаків] відий котрийс мусит бути письменний. То напишіт, аби світ знав, як нас Москалі з ярма випрегают. Ми їм ту могилу не зараз забудемо. Як ми її досипали, то свитало, роса нас припала, і ми посідали довкола, бо ноги боліли. А старший син Марії виліз на сам вершок та й так ладно говорив до нас, що з цеї нашої могили будемо дивитися на велику могилу на Україні, щоби ми були всі одної мисли. Дивився так дивно, наче б поправді на зорях бачив Україну. Потім ми повставали і співали такі пісні, як і ви тепер».

Ось так у поетичній формі Стефаник вказав на те, що об'єднуючим чинником у житті поневоленої нації є праця і боротьба всіх її членів на всіх землях за ці ідеали, що за них боровся Тарас Шевченко і його послідовники, включно до таких, як сини Марії і ті, що були під їх проводом.

IV.

СТЕФАНИК НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ І В СВОЇЙ ДЕРЖАВІ

В 1917 році, як австрійські війська вигнали московсько-царську окупацію, Стефаник повернувся на рідну землю, до Русова. Ті, що його бачили тоді, казали, що він дуже змінився: постарівся і посивів. Це був знак, що чужина, тяжкі переживання витиснули на ньому своє п'ятно.

Вернувшись до рідного села Русова, Стефаник зайнявся родиною і господаркою. Треба було помалу відбудовувати те, що знищила війна. На писання творів — не було, видно, часу.

Коли восени 1918 року наступив розвал Австрії, а в Західній Україні 1 листопада зроблено переворот і проголошено Західно-Українську Народну Республіку, то Стефаніка, як колишнього посла до австрійського парламенту покликано до Української Національної Ради у Львові. Він для послуг своїй державі дає всі свої сили.

У новелі «Слава — Йсу» Стефанік оповідає про ці часи так:

«Я став головою філії «Сільського Господаря», головою філії «Просвіти», головою повітової управи радикальної партії і ще більше голов було у мене на шиї. Перед тисячами слухачів реферував про союз України з центральними державами з Берестя Литовського. Поляки знижилися й говорили кожному будячкові «Слава — Йсу». Я їх успокою: «Не бійтеся, ми лиш ваш ґрунт заберем, а самі ви будете жити, як у раю, без податкових тягарів. Все те хай тверді мужики забирають на свої плечі».

«Війна. Львів наш. Мужики тікають з фронту. Треба покидати Львів, починається велика трагедія, яка дотепер триває».

Як польські війська повели сильний наступ на Львів, Стефанік з іншими послами виїджає до Станиславова і звідси, як член делегації, їде на Свято Соборности, яке відбулося 22 січня 1919 р. в Києві.

Подорож до Києва, як також і сам Київ та велика державна подія, у якій він брав участь, викликали у Стефаніка сильні враження. Але він мовчить і ні слова не пише. Події за подіями так скоро минають, що й немає у нього часу, щоб їх пережити, в горнилі своєї поетичної творчости перетопити і уложити на папір.

V.

ПОЛЬСЬКА ОКУПАЦІЯ І СТЕФАНІКОВА ПРАЦЯ

Аж окупація Західньої України польськими військами і жорстока поведінка окупаційної влади заставили

В. Стефаник у часі, як був делегатом на Свято Соборности

Стефаніка до реальної роботи в змінених політичних обставинах. У новелі «Роса» Стефаник представляє три покоління — старше, яке пережило тяжкі часи і відходить з того світу та молоде покоління, яке мусить жити в змінених політичних і суспільних обставинах та наймолодше покоління, яке щойно готується до життя. Воно вчиться в школах, гуртується в товариствах, бере активну участь в освітньо-культурному і суспільному житті.

Про це Стефаник оповідає устами дієвої особи старого Лазаря ось так:

«— Але внуки інші, як давно, в них книжки, в них співанки інші. А дурна стара радуєси ними та буде Україну; здуріла стара від внуків. Відурюють від неї гроші на театр та на книжки та тегають стару коробку

по читальнях, а вона вертає з ними додому та радуєси, як дівка. «Мой, старий, каже, але аби ти видів, який козак наш Тома, у сивій кучмі, у синих гачах, а люди плещут ему в долоні, а він так говорить як у книжці, а сорочка горит на нім. Ей, якби ти си хоть раз подивив на них!» «Я, кажу, старий, щоби си дивити на таке і не ви-нен тому, що ти з своїми внуками наново дівочиш. Але ти мені скажи, відки ти гроші маєш на кучми та на сине сукно, та на вогневі сорочки, бо ти така сліпа, як кертиця, ти їм не вішила, відколи ти здуріла з тою Україною, то мені в мошенці все гроші хибують».

Хоч старий Лазар, що є представником старого покоління, не розуміє того всього, що творить молоде покоління, а за ним іде його жінка, бо він не грамотний, але він відчуває, що це молоде покоління хоче нового, хоче зміни на краще. Тим новим, що хочуть молоді, є Україна. У це слово вони вкладали все, що було найкраще — і своя держава, і справедливий суспільний лад, і своя воля, і своя правда, і все, чого віками прагнули українські душі.

У згаданій новелі «Роса» Стефаник устами Лазаря так закінчує свою розповідь про це молоде покоління:

«Але внуки не п'ють, не гуляють і до коршми не йдуть, а гудуть, як бджола: Україна, Україна. Малий Кирило підходить мене як дитину: «Діду, діду, я прочитаю таке файне».

«— Та читає, та добре там написано, але я пильма не знаю, а лиш через охоту малого сідаю з ним та потакую.

«— Вони в мене чемні, най їх Бог благословит з їх надіями. Вони хте нового, на то вони і молоді».

СТЕФАНИКОВА ТВОРЧІСТЬ ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Творчість Стефаника під польською окупацією починається новелею «Пістунка». Її Стефаник написав у 1921 році. Новелька невеличка. У ній показані наслідки війни. У одній жінки народилася дитина неправильного

ложа, байстрия, до якого всі ставляться з презирством і хочуть, щоб воно вмерло.

В 1922 році Стефаник написав дві новелі — «Вона — земля» і «Сини».

У новелі «Вона — земля» описав Стефаник переживання втікачів з Буковини, ще за часів першої світової війни, та вказав на твердий селянський закон — триматися рідної землі і ніколи її не покидати. Він ось такими словами Семена про це каже:

«— Та куда ви си зібрали? За панамі і за жидами? Цісар має для них касу утворену, а вам каса заперта. Як увідете у чужий язик, у великі студені мури, то доля розфурее вас по каміню, і лиш снити си вам буде наша красна земля, а руки закастенілі будут з непам'яти сіяти на сміх панам, що спацірюють, яру пшеницу по каміню. Бог не прийме вас до себе з того каміня, але віде перед ворота, як вас уб'ють на наші землі. Вертайтиси на свою меконьку землю, а там буде вас Бог благословити і на шибенечи...

А далі Стефаник ще такими словами каже про силу рідної землі:

«— Наше діло з землев; пустиш єї, то пропадеш, тримаєш єї, то вона всю силу з тебе відгортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбиши, вона з тебе жили вісотує, а зато у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату і дітей і внуків, що регочутси, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина. Не йди, Даниле, з панамі та з жидами, не шукай царя, бо тобі царя не треба; все якис прийде до мужика, аби податок брати...»

Триматися рідної землі, триматися її зубами — це Стефаникове вірую для всіх станів і всіх поколінь. Він, очевидно, виходив з того заложення, що як є своя земля, як на цій землі живе свій нарід, то цей нарід скоро, чи пізно прийде до думки, щоб відновити втрачену державу. Це велике завдання клав Стефаник на молоде покоління. Він з особливою виразністю у багатьох повоєнних новелях, написаних під польською окупацією,

підкреслює це завдання. От у новелі «Морітурі», у якій Стефаник представив два покоління, старше, яке стоїть уже на порозі смерті, і молодь, яка входить у суспільне, політичне і національне життя, він такими словами висловлює думку про те, що молодь робить і що вона має в майбутньому зробити:

«... Війта вже не кладемо, ради не вібираємо, послів не посилаємо.

«— Все перейшло на читальню, там тепер ред.

«— От, ред, дівки перебираються на парубків, парубки на дівок, обіймаються без встиду та сорому, весіля справляють та беруть гроші за білета.

«— Така тепер у них настала забава, але вони мають розум, не бійси, молоді, світом бували. Польщі ані-ані не хоті, а панцкі ґрунти хоті розділити».

Не поминув Стефаник у цій новелі і цього лиха, яке робила польська адміністраційна влада і проти якого бунтувалися старші і молодь.

«... тепер, каже один із тих, що прийшли до голяра Тимка поголитися, з цев Польщев ніхто не годен вітримати і маеткове, і доходове, і ґрунтове, і від псів, і від гноївки..., Але де що на світі е!

«— Та коби могли вібороти!» — закінчує цю сільську політичну розмову другий співрозмовник у цій новелі.

БОРотьБА УКРАїнського Народу в Новелях Стефаника

В новелях, що їх Стефаник написав в часі від 1922 до 1925 року, видно, якими фарбами він малює національне положення українського народу і видно, якими засобами цей нарід бореться з окупантом — Польщею. Вже в новелі «Морітурі» була коротенька згадка про те, що період у цій боротьбі веде молоде покоління, те покоління, яке програто збройну боротьбу і повернулося до міст і сіл. Тут воно організує національне, політичне, релігійне, освітньо-культурне і господарське життя. Силу і віру в перемогу української правди це покоління черпає з творів великих поетів і письменників

та світлих історичних подій. Навіть старі батьки і матері, які втратили своїх синів у визвольній війні, не зневірються, а гордяться тим, що їх сини склали своє життя на жертівнику волі України.

У новелі «Сини» Стефаник показав ту многострадну і ту великолюбну душу українського селянина, на якій він вирізьбив усі радощі і всі болі, всі невдачі і всі мрії українського народу. Старий Максим, який по втраті двох синів на визвольній війні лишився сам, стає на лоні природи, як український селянин-велетень, як символ українського народу зі своїм світоглядом — жити і працювати на своїй землі для себе і для своїх поколінь.

Цей селянин-велетень, гордий зі свого стану, гордий з того, що він плодом своєї праці годує других, він гордий, що виховав таких синів, які у слухну годину взяли кріси в руки і пішли боротися за Україну, за її волю і за її краще життя. Ось які слова Стефаник вклав в уста старого Максима в новелі «Сини»:

— «Послідний раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. «Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну». — «За яку Україну?» — «А він підоймив шаблев грудку землі та й каже: «Оце Україна, а тут — ісправив шаблев у груди, — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені, каже білу сорочку, дайте чистої води, аби-м обмивси та й бувайте здорові». — «Як та его шабля блиснула та й мене засліпила. Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і его на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби воріг з цього коріння її не віторгав у свій бік». — «Добре, каже, тату, підем оба...»

— «А рано вони оба виходили, а стара сперласи на ворота та не говорила, але так здалека дивиласи, як з неба. А як я їх скидав на колії, то-м казав: «Андрію, Іване, взад не йдїть, за мене пам'ятайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла».

Але найважливіше у новелі «Сини» це те, що Стефаник селянина підніс до небувалих висот. Максим не тільки, що сперечається з Богом, наче зі своїм сусідом,

але він у цій суперечці навіть ставить свою жертву двох синів вище від тієї жертви, що її дав людству Бог в особі свого одного сина Ісуса Христа.

«Господи, каже Стефаник устами Максима, брешут золоті книги по церквах, що ти мав сина, брешут, що-с мав! Ти свого воскресив, кажут. А я тобі не кажу: воскреси їх, я тобі кажу: покажи гроби, най лежу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...»

Ввечері, по цілоденній тяжкій праці Максим клякнув на землі і молився ось такими словами:

— «А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з своїм Сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох».

Може хтось сказати, що Стефаник такими словами вчинив богохульство. Вдійсності ніякого богохульства тут не видно. Те, що говорить селянин Максим під час весняної праці на ниві, відповідає повністю світоглядом селянина. Це зовсім відповідає тому світоглядові, що він його висловлював уже від первовіку в колядках, щедрівках, веснянках, гагілках та інших народних піснях і звичаях. Те, що говорить Максим на полі, я назвав би господарсько-селянським голосінням. Його форма і зміст зовсім відповідають голосінню. В ньому, як в голосіннях, є три конструктивні частини: Перша — лірично-епічне змалювання причини смерти синів та оцінка їх праці і втрата для родини. Друга — чисто ліричне висловлювання власних почувань з причини втрати синів (туга, жаль, сирітство). Третя — переходова частина, що лучить першу частину з другою (порівняння смерти з весіллям, молитва за душу помершого і т. д.).

Як в українських голосіннях, так і в новелі «Сини» Стефаник відбив світогляд українського селянства, яке вірило і вірить, що за добрі і великі вчинки для народу померші йдуть до Царства Небесного і там сидять праворуч і ліворуч самого Бога Отця, нарівні з Богом Сином і Богом Духом Святим.

Стефаник синів Максима, які згинули у визвольній боротьбі України, згідно з народним віруванням, саджає побіч Божої Матері і її Сина, бо вони варті такої пошани.

VI.

НОВЕЛЯ СТЕФАНИКА "ДІД ГРИЦЬ" І ЙОГО ЗВ'ЯЗКИ З УССР

Цю новелю написав В. Стефаник приблизно в 1925 році. Вона була вперше друквана в «Червоному Шляху» (ч. 2, 1926 р.), а пізніше в 1926 р. вона увійшла до збірки «Земля», що була видана у Львові. Цією новелею Стефаник офіційно започаткував зв'язки з культурними колами УССР.

Юрій Гаморак у біографії Василя Стефаника, яку він умістив як редактор творів Стефаника, що були видані 1948 р. в Регенсбурзі, Зах. Німеччина, на 27-ій сторінці про зв'язки В. Стефаника з культурними колами УССР пише так:

«Від 1924 р. починаються зв'язки Стефаника з культурними колами Наддніпрянщини. Кілька років його взаємини з нею це виключно взаємини письменника з видавцями його творів. Галичанин Іван Лизанівський був тоді одним з представників Державного видавництва України і за його посередництвом видають і перевидають Стефаникові твори для наддніпрянського читача. За свої видання він одержує такі високі гонорарі, про які ніколи думати не посмів».

Я не займаюся студією, які причини склалися на те, що Стефаник увійшов у зв'язки з культурними колами УССР, бо це окрема тема, але з того, що написав Юрій Гаморак виходить, що одною із причин була віра в те, що в УССР є можливості свобідного розвитку української культури, літератури, шкільництва і т. д. Мало того, невеличкий спротив, що його ставили в Україні культурні кола московському напоріві і деякі члени КПБУ цю віру у Стефаника ще піддержували.

Зрештою, не тільки один Стефаник мав таку віру. Варто пригадати, що від 1920-их років у Західній Україні зростало так зване радянофільство і в 1926 і 1927 роках було дійшло, так сказати, до повного розквіту. Було дійшло до того, що в українському щоденнику «Діло», як про це подано в книжечці д-ра М. Стахова «Хто винен?» (Львів 1936, стор. 133), була надрукована заява, яка говорила дослівно так:

«В Союзі Радянських Республік українська нація має не лише свій природний культурний центр, але й має свою державність. Як не оцінювати правові відносини, соціальний лад, культурно-агітаційну спекуляцію — то все таки не слід замикати очей на ті державні рамки, ті зв'язки української державности, що звільна, але неминучо створюють все кращі, певніші і постійні умовини життя і всестороннього розвитку української нації».

Таку саму советофільську пропаганду, як «Діло», вела тоді газета «Рада», яка, як і «Діло», була експонентом думок Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО). У цій «Раді» при кінці 1926 року появилася була стаття М. Творидла, яка передавала думки заяви «Діла» такими словами:

«Там [тобто під советською владою] твориться державно-політична організація. Щоправда, комуністична, але українська, з українцями на чолі, яким ніхто українства не в силі відмовити, хоть не є комуністом. Чи можна для сходу і заходу нам українцям прикладати одну міру? Чи можна відмежовуватися від сходу так само, як від заходу?.. А там росте, будується національна держава з усіма атрибутами державности. З кожним днем зафіксує український робочий народ великанськими кроками своє «Я», росте національна сила... Це відмежовування себе від сходу, це проголошування по цей бік Збруча тези для народу, що там за кордоном на Україні нема української держави, а є лиш сили національного бунту проти такої держави, створює у од-

них апатію і зневіру у себе самих, у других ворожий настрій до УНДА...»

В листопаді 1926 р. («Діло», 7 листопада 1926) проф. Кирило Студинський був помістив статтю про економічні відносини в УССР, у якій писав:

«У Радянській Україні склепи і базарі багатші, ніж перед війною. Поживи в брід, хліб є біленький... Селянин має землі нині від 20 до 24 морги. Проти радянської влади на Україні опозиція мала, хоч би тому, що Україна під національним оглядом зискала дуже багато, а хлібороб став господарем української землі. Через це державне будівництво не зустрічає перепон і йде смілим кроком вперед. Високі урядовці радянської влади на Україні люди світлі, розумні і незвичайно приступні... На чолі української радянської влади стоять свідомі українці... Хоча політикою не займаються і до комуністів не належу, то пишу з приємністю ці стрічки...»

Такі і їм подібні неправдиві, а при тому агітаційні статті, впливали на багатьох інтелігентів і на багатьох навіть селян та робітників. Єдиною партією, яка поборовала тодішню советофільську політику, була Українська Соціалістична Радикальна Партія (УСРП).

Стефаник, який був членом УСРП поділяв становище партії, але він мав свою теорію. Він, на основі одержаних інформацій, знав, що в Україні проти московсько-більшевицького центру і його політики діє український спротив. Цей спротив виявлявся різними способами і виявлявся в різних ділянках, а між ними і в ділянці літературній.

Юрій Гаморак у згаданій «Спробі біографії» В. Стефаника про це пише так:

«Від 1927 р. відносини Стефаника до Східньої України набирають деякого політичного забарвлення. Він, вже від довшого часу, дуже підзорливо приглядається до культурного і політичного становища України в Радянському Союзі.

«Завдяки своїм зв'язкам з літературними колами України, особливо з Г. Косинкою, він дуже швидко до-

ходить до такої думки, що Україна веде з російським імперіялізмом страшну боротьбу, яку на культурному фронті очолював М. Хвильовий».

Цю боротьбу Стефаник не тільки, що похвалював, але він її піддержував і намагався в неї включитися своїми творами. В 1926 році він післав до редакції «Червоного Шляху», що його редагував Г. Грицько, свою новелю «Дід Гриць» і вона була надрукована в лютому 1926 р.

В цій новелі Стефаник у поетичній формі так викладає устами старого діда Гриця цілий той політичний рух, що його викликав Франко в Західній Україні: «Гей, як вони всі, покінчили школи — тоті наші діти, та як пристали до нас, як ми збилися до них, до купи! Де, моспане, тут вже шандарям дати раду. Сунемо за дітьми тисечами, моцні та розумні, свої напереді. Встає Франко з таким ясным чолом, як сонце, спокійно вчит нас, бо він все знає. Приповідає нам, що як кожний з нас посидит у креміналі за мужицьку справу, то вже ніколи нічо боятися не буде... А Павлик ледве дише, розповідає завзято тонким голосом — гет ніби без надії — про нашу нужду, а там з-заду, від дверей, крикливий Трильовський в биндах, як дівка, та все сварит, а молоді через це все ближче тиснутси до него. Одно слово: земля по містах дудніла під ногами, і неоден панський вугол утік із свого гнізда».

Українці, читаючи такі бадьорі слова «Червоному Шляху», думав Стефаник, будуть брати аналогію для себе і будуть боротися також за свої права, що їх їм не хотіла давати комуністична партія, а точніше ЦК партії, у якому верховодили московські централісти.

У новелі «Дід Гриць» Стефаник представив Івана Франка, як національно-визвольного титана, що підняв нарід з низин до вершин державотворення, ось такими словами:

— «Ми росли, діти наші множилися, всі одного духа, та війна багато їх поклала в сиру землю, а всі, що лишилися, яких ми відгодували і що їх Франко навчив,

зробили одну коменду українську, а коменда каже: має бути Україна. Хто цього чесу в нас не видів, тому Бог, видно, ласки не вділив».

А коли встоятись не було сили і західні українські землі окупували польські війська, то Стефаник у новелі «Дід Гриць» показав те горе, яке пережили ті, що за Україну боролися, бо мусіли ховатися перед арештами. Але були такі, що пішли до поляків на службу. Вони, як каже Стефаник, «ходе сараки, як песики, що їх газда пустив у чисте поле».

Було й так, що на наших, наприклад, учителів і учительок польські урядовці робили натиск, щоб вони змінили обряд і стали поляками. На такі пропозиції Стефаник устами діда Гриця каже:

«Небого, не йди до них в гості, як вони твоєв віров гидуєт, сиди в свої хаті та їж чорний хліб».

Про національні святощі, портрети Шевченка і Франка, Стефаник устами діда Гриця писав:

— «То як мої діти не схотіли би пошешувати моїх світих, то купіть шкірену шкатуку та покладьте їх мені на груди. Кажуть, що шкіра не гние віками. — Та ще одну просьбу маю. Лишею букату поля, на кого вже тепер скажете, аби, як будет згортати кістки наших Стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвите наша земля».

Виразніше не міг Стефаник передати в Україну ці ідеї, що одухотворювали борців у політичній і збройній боротьбі, як вказуючи на Шевченка і Франка та на українських Січових Стрільців.

Варто провести глибшу студію над тим, які були особливості, взаємовідносини між Григорієм Косинкою і Стефаніком, та які були взаємовідносини літературні. Я тільки загально скажу, що Григорій Косинка був під літературним впливом Стефаніка. Він, як Стефанік, хотів бути речником нового села і співцем селянської революційно-визвольної війни.

Відомо, що Григорій Косинка брав безпосередню участь у селянських повстаннях. Він своїх героїв не ідеалізував, а зображував у стилі Стефаніка. От взяти б його одно із перших оповідань «Темна ніч». Тут селяни-повстанці розстрілюють большевицького комісара за його нелюдську поведінку. Але перед розстрілом вони поводяться так, як селяни поводяться в Стефаниковій новелі «Злодій». Вони перед стратою комісара трактують як почесного гостя:

«Пий, товаришу, бо далека дорога стелиться перед тобою»...

«І пили і сміялися, пише Косинка, аж поки вибухла гостра ненависть і повели в темряву невідомого чоловіка на весілля смерти криваве».

Улюбленим мотивом у творах Косинки, як і в Стефаніка, є смерть, як щось, що мусить прийти і з чим не варто панькатися.

Крім Косинки, Стефанік шанував Миколу Хвильового та присвятив йому новелю «Межа», але не післав її до журналу «Вапліте», що його редагував Хвильовий, а видрукував в «Літературно-Науковому Віснику», що його редагував д-р Дмитро Донцов.

Треба пригадати, що такої самої орієнтації на літературну опозицію в Україні, був д-р Дмитро Донцов. Він у своїм «Літературно-Науковому Віснику» передруковував деякі твори Хвильового та хвалив його за опозицію, яку він у комуністичній партії і в літературно-мистецькій ділянці заступав.

Василь Стефанік, виявляючи свої симпатії до тих представників української культури, що гуртувалися в організаціях «Плуг» і «Вапліте» та вели боротьбу з московським імперіялізмом, посилав до них свої новелі. А в доказ симпатії він присвятив Миколі Хвильовому новелю «Межа» і вона появилася друком в Літературно-Науковому Віснику, що його редагував д-р Д. Донцов.

У цій новелі Стефанік представив у поетичній формі криваву боротьбу українського народу за свою землю. Цю боротьбу він вважає слушною і справедливою.

вою. Земля належиться тим, що на ній працюють. Боротися за землю мусить кожний селянин, бо вона має ту саму силу, що й має Бог, вона його донька. Боротися за землю і вбивати тих, що її хотять загарбати, він уважає святим обов'язком, а не гріхом.

Стефаник у цій новелі пише про це так:

«— Гріх гріхом, а я землі тепер не дам. То він богатир, у него лани, та йде в мене брати ґрунт, хоче пожерти мою ниву. То я коло неї працюю та з кожного боку поглядаю. А де будеки, та згинаюси і віполюю. Хребет тріскає, руки горе від будеків. А вночі не годен розправитиси та язиком вілизати руки, як собака рану...

«— Мої ниви на весну зелені, із вітром шепчут. А я прилегаю на ниву і декую вітрови, що він є на землі, і землі, що вона родит. А розмова їх обоїх родила в мінні молитву до Тебе, Боже, таку, що Ти ніколи не чув і за цю молитву, то Ти повинен мені дарувати...

«— Та як вона засне змородована, як та мама, що нагодувала діти та вкриласи білими пеленами, як лебідь крилом, то я гріхувавси прокидати сніг, аби не змерзла і не пробудиласи. Земля — Твоя донька і Ти повинен мені простити...

«— Бере та й бере. А я косу під паху та єму в саме серце. Їж тепер землю. Відсидів, то відсидів у мурах, мій туск за землев заржевів. Я прийшов і обіймав свої ниви, але богачі обходили мене здалеку, а Ти, Боже, приходив до мене ще із своєв каров. Я не відсва-рювавси, але я мав рихт...

«— То не мені рівня, як за межу наші справлели ворогові кулі і гармати. Молоді, як пінка, співають, як ідуть на смерть. А ми позаду збираємо наших співаків та плачемо. Кров'ю обкипіли вони, чорні від грязи, гвера з мертвої руки не мож вірвати... Лиш очи сміютси, бо нема мами, щоб їх затулила. А я плачу та гадаю: «Доки ми ці сміючи очи, як перли закопуємо, то й наша межа буде. І чому Ти, Боже, не благословив їх?»

«— Зараз буду конати. Абисте мені до деревища насипали землі і не вбирали. Я хочу з нев бути так, як Наші... А Ти, Боже, як можеш, то прости, а не воля Твоя, — то жбурни мене в Твій вічний кремінал. Ти маеш пекло. А я вищому від Тебе скарги не занесу...»

Хто лиш прочитає цю новелю Стефаника і вдумається у її зміст, то зразу зрозуміє, що вона написана була для того, щоб морально піддержати тих, що боролися проти московського імперіялізму. Свою моральну піддержку Стефаник ще виразніше виявив у листі-подяці за прислані привіти з нагоди його ювілею в 1926 році, що він його опублікував у львівському журналі «Світ», ч. 6, 1927.

ЛИСТ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА ДО ЖУРНАЛУ "СВІТ"

Товаришу Редактор!

Будьте ласкаві помістити у Вашому журналі «Світ» отсю подяку:

Спершу дякую за привіт журналові «Світ» і за графіки В. Касіяна, які мене глибоко зворушили. Пані Федорцевій, Михайлові Рудницькому та іншим дякую за ювілейну прикрість. Волю Вас мати молодими, як ювілятами: багато полину є на дні ювілейної чаші.

Стискаю руку мійому другові з молодих літ Станиславові Пшибишевському. Мені ще тепер мої тускі очі розгаряються, як Тебе нагадую.

Всім організаціям і товаришам з Радянської України: «Плугові», Григорієві Косинці, Іванові Лизанівському кажу, що стою на вуглі своєї хати і простягаю до Вас руки. Поздоровте від мене всі дужі таланти у Вас і привітайте Олену Пчілку та тині Лесі Українки й Михайла Коцюбинського. Ви молоді передайте мій найнижчий поклін Михайлові Грушевському, Сергієві Єфремову і А. Кримському.

Стоюж на вуглі із любовю, чекаю на Вас і ноги мене не болять. Тяжко Вас розсаджувати коло великого дубового стола у моїй хаті.

Д-р Лев Бачинський, великий друг В. Стефаника

Сідайте, Вячеславе Липинський, професори Стоцький і Колессо, Катре Гриневичева, Олено Кульчицька, Олено Залізнякава й Ти, моя найліпша Ганю, та не робіть мені догани, що Вас зле коло стола розмістив. Наталіє Бачинська, моя розумна приятелько, зробіть порядок.

Ех, якби я міг мрію перевести в порядок! Витав би я Вас усіх, як бідні люди витають ясне сонце! Моя найближча родина служила би Вам серцем і руками».

Зі змісту цього листа і вичислених в ньому осіб видно, хто був близький серцю Стефаника. Того року, що був надрукований цей лист, тобто 1927-ого, він написав новелю «Серце» і її видрукував «Громадський Голос» у Львові (ч. 4, 1927). У цій новелі, яку присвятив своїм друзям, Стефаник доповнив імена тих, що не згадав у листі, а деяких згадав ще раз.

Цими публікаціями імен і прізвищ Василь Стефаник засвідчував перед українським народом і цілим світом, що він стоїть за національну Україну, а не за комуністичну. І хоч як його манив тодішній комуністичний уряд титулом академіка ВУАН і пенсією Народного Комісаріату Освіти (НКО) та запрошував аж двічі приїхати в Україну, то Василь Стефаник за порадою Левка Бачинського пенсію прийняв, бо ці гроші це були гроші українського народу, але титулу академіка не прийняв і в Україну не поїхав. Він ні одного слова не надрукував у комуністичних газетах і журналах, що друкувалися у Львові. Не надрукував він ні слова і в комунофільських газетах і журналах, як «Нові шляхи» і т. п.

VII.

ЮВІЛЕЙ СТЕФАНИКА І ОЦІНКА ЙОГО ТВОРЧОСТИ

Двадцять п'ять літній ювілей Стефаника, що відбувся в грудні 1926 р. з нагоди появи його збірки «Дорога», був рівночасно і 25-літнім ювілеєм Стефаникової літературної творчости. Як на святковому концерті, що відбувся 26 грудня 1926 р., так і в тодішній українській пресі була оцінка Стефаникової творчости. На концерті виступили з промовама письменники і його близькі приятелі — Марко Черемшина і Богдан Лепкий. На вечірньому бенкеті були, крім багатьох представників різних організацій, також його близькі приятелі — Вацлав Морачевський і Левко Бачинський.

Стефаника привітали майже всі українські культурно-освітні та мистецько-літературні, а також і політичні та інші організації. Привітання були з України і з еміграції листовні, а також і друквані в пресі. Як щирі і які глибоко-змістовні були ці привітання, то видно от хоч би з вірша Марка Черемшини «Желання».

Вірш Марка Черемшини «Желання», що був надрукований у Львівському «Громадському Голосі» ч. 51, 25 грудня 1926, такий:

«Ой, Василю, пане брате,
ялося Ти жити,
Ялося Ти сороківці
в коморі лічити.

Сороківців бербениці,
овець чередами,
Та й як Дунай пшениченьку
всіми городами.

Ялося Ти, пане брате,
сірі воли мати —
Тонкі ниви мужицької
у розгін орати.

У розгін орати —
співанки співати,
Аби земля здригалася,
аби чула мати.

Ялося Ти, пане брате,
мід - горілку пити —
Темненької ночі бурі
шинкарку любити.

Аби твої бистрі очі
супочинок мали,
Аби твої тяжкі думки
грались і літали.

Аби твої буйні мрії
ні раз не німіли,
Аби твої білі ручки
ні раз не зболіли!

В тому самому «Громадському Голосі» літературознавець і письменник Денис Лукіянович, у друкованому «Привіті Василю Стефаникові», дав ще й таку оцінку його творчості:

На ювілейному обході в честь Михайла Павлика, піонера УРП поруч інших бесідників промовляв також Василь Стефаник. Він не величав ювілята, безприклад-

ного ідеаліста й мученика за ідею, він назвав його своїм приятелем і учителем, і перепросив його за те, що на ювілейне свято Комітет не прикликав тих злидарів та понижених, із поміж котрих сам Павлик вийшов, та для котрих працював. Та й заповів Стефаник натхненим, поетичним словом, що колись на поклик Павликового імени вони самі прийдуть із новою вірою й новою піснею в серцях. «А сьогодні нам, Твоїм учням і приятелям, прости отсю холодну і чемну публіку Твого ювілею» — вирік Стефаник.

Чи на концерті, який нинішнього дня уладять на честь Стефаника, найбільшого сучасного поета України також буде хтось перепрошувати самого ж Стефаника за холодну і чемну публіку? Чи може цей запрошений, найперший Гість зустріне на залі багато-багато таких очей, що в них горить чистий, освячений огонь та зрадується ним? І може в них дивлячись, Стефаник пригадає минулу молодість, а відгадає краще майбутнє, що зацвіте й виросте на кістках наших героїв?

Бо вони приходили з новою вірою й новою піснею в серцях, питали за Франком і за Павликом, але не застали їх дома, тому наслухали звуків їхніх імен та пішли шукати їх могил, хоч стежки до цих могил — особливо до Павликової — геть заросли буряном і терням. Пішли і ще не вернулися.

Та ні, Стефаника ніхто не перепросить за цю чемну публіку, яка зо споминами Його слова прийде поздоровити його самого: вона ж йому ближче ніж тодішня публіка з 1904-го р. до ювілія Павлика.

Чимало дечого змінилося в нас за цих 22 роки, які нас ділять од тої хвилі, коли на цій самій залі «Народного Дому», до якої запрошено тепер Стефаника, тоді холодна, чемна публіка оплесками вітала Михайла Павлика, а згодом дала йому голодувати. Змінилося може й тому, що Стефаник своїм, із тайників глибокої душі добутиим, цвітовими росами викоханим, на веселці леліяним словом списував історію «кленових листків», хлопських сиротят і всі жахливі злидні похилених, сіль-

ських хаток; може саме тому, що за страждання й кривди поневоленого, меншого брата він на престолі свого великого духа приносив жертву чуття, ламаючи своє серце, не жалюючи своєї крові, спалюючи себе самого. Тому по кожнім його писанні роки влітали срібну нитку в його буйний чупер. Але зате кожний п'ятисотний читач навчився ухом ловити і в своє серце впускати стогін терпіння і крик душі безпросвітних низів, зневажених робітників, які в поті чола оброблять наші лани.

Нинішня публіка не така чемно-холодна, бо вона приходить на обхід, задуманий і влаштований робітниками пера, згуртованим уже в осібну громаду та й ще під прапором Івана Франка.

Близька Стефаникові нинішня публіка, бо вона і він чули мелодію боєвих пісень, чули сурми і труби, для яких покинула Діда Гриця навісна глухота, на клич яких пішли сини Максима і три сини Марії, пішли на оборону, бо: Вона — Земля».

Далі у своїм — «Привіті Василеві Стефаникові» Денис Лукіянович такими словами характеризував його творчість:

«Нема пропасти, ні яру між Стефаником і публікою, не розрізняють їх кличі, ані колір прапора, бо Стефаник іде і веде під прапором мистецтва. Наверхи поступу, до піднебесних ідеалів, на стрічу сонцю золотому... при блисках громів ведуть свій нарід боевики, гетьмани і поети. Раз із одушевленою піснею, другий раз із мечами йде за ними нарід. А все вище над тьмою, а все ближче верхів цею дорогою, що її лупають, скали розбиваючи — каменярі, піонери. Рівняють дорогу, але обломками битого каміння запорошують, обсіпають, обкидають і ранять, навіть кривавлять усіх, усе довкола, що підходить близько місця боротьби і не стає попліч із молотом у руках. Поети також несуть нові ідеї, але не на стрілах, тільки на крилах пісні, на барвистій дузі веселки. Чарівна пісня і сімбарвіста дуга веселки розпинають невидимі мости понад пропасти й дебри, по

них переходять нові, колись такі чужі думки та й завоюють під себе, здобувають собі ворожі колись табори, у яких боеві пісні похідні лунають тепер як гимни цілої залози.

Стефаника вела до сонцевих палат — Муза, його вірна подруга, його провідниця ясна, а на її устах солодкі слова, в її тобїлках квіти, такі що не в'януть. Стефаник брав од Музи ці квітки й розкидав їх. А квіти не завдають ран, вони за очі ловлять коліром; за серце — красою; утому, неміч і біль змивають пахощами, олійками, бальсамом.

Стефаникова Муза водила його поміж зорі, навчала його співів нових і чарівних; розкрила перед ним копальні чистого золота; поїла його чарами з чудової криниці. Тому кожна нова його пісня приносила йому повно слави, земляки напружали слух і ждали-ждали, коли ще одна залунає.

Стефаникова пісня приносить у своїх славу йому, а між чужими, далеко й широко, куди тільки донесуть її буйні вітри, що вилітають аж поза межі нашої мученої країни — приносить вона славу нам, українському письменству, українському іменню.

Разом із піснею, приймають ім'я співця і його ж самого. Так і Стефаника вітають усі табори, усі гурти: політичні, освітні, господарські. Те, що дісталосся Франкові аж під кінець життя, Драгоманову й Павликові аж по смерті, цього зазнав поет доразу. Так і добре. Це ж і є задача мистецтва, аби здійсмати духа понад злобу дня. Бо чим більше понадпартійних кличів, постатей, цінностей, установ, об'єднаних тільки далеким ідеалом, а зв'язаних одною тільки приналежністю до нації, самим тільки націоналізмом, найбільше творчою силою, на яку здобулось дотепер людство — тим краще. Бо тим певніше і тим скорше вікові поляни, деревляни, уличі, тиверці, всі півкультурні племена давньої України, прибрані у новішу ношу — зростуться в одну, культурну українську націю!

Василеві Стефаникові припало бути таким майстром, що мостить підперті мистецькими цінностями проходи понад наші нетрі. Українській Радикальній Партії, якої він є карним членом, яка на картках своєї історії записала стільки славних імен — приносить це велику честь. За те йому привіт, як партійному товаришеві і як національному робітникові; за те йому щирі бажання незломних сил до дальшої творчої праці».

ГОСТРИЙ ПРОТЕСТ СТЕФАНИКА

Відзначення ювілею творчості Стефаника зробило на нього помітне враження, але його радість скоро покрила чорна хмара смутку. В 1927 році помер Марко Черемшина і того самого року вдарила його артеріосклероза. Тоді Стефаник почув, що він хворий і починає старітися. До того фізичного удару долучився ще удар національний і політичний.

З Советського Союзу щораз частіше надходили страшні вістки про жорстоке насадження на українських селах колективізації і боротьбу селянства проти неї. Вкінці прийшла вістка про страшний голод, масові розстріли та самогубства українських культурних і політичних діячів. Стефаник пише листа до Народного Комісара Освіти і на знак протесту проти того страшного лиха, яке завели комуністи в Україні, він зрікається досмертної пенсії, яку він погодився одержувати.

Таким способом Стефаник гостро запротестував проти поневолення, розкуркулювання і виморення голодом українського селянства, що його проводили комуністи в Україні. Був би може Стефаник ще й якоюсь новелею виявив свій протест, але від 1930 року його дуже мучив параліж, а до того ще й погіршувалися його матеріальні недостатки і приходили всякі клопоти. Вмірала його ровесники, вмірала його добрі товариші і приятелі, Марко Черемшина, Левко Бачинський і Стефаник чув, що й йому пора збиратися в далеку дорогу позагробового життя.

Василь Стефаник в 1930-их роках

VIII.

ХВОРОБА І КЛОПОТИ СТЕФАНИКА

Ще шість років Стефаника мучила хвороба, та він їй не піддавався. Він цікавився політичними і літературними справами та далі бився з «галицькою нуждою», яка не минула і його. Про це він у листі до д-ра Стахова Матвія з 31 вересня 1931 року писав так:

Дорогий Товаришу!

Не писав до Вас тому, що не було що писати. Мій стан душевний в депресії, фізично я хворий. Писати щонебудь тепер мені тяжко, бо все написане летить в піч. Криві ноги не держаться землі, а померклі очі не чіпляються неба. Значить, тяжко. Це однаково ж не

значить, що я найближчих днях не дам Вам до «Гром. Голосу» кілька нарисів.

Передаю Вам лист Рудницького і Матчака, щоби Ви були в курсі справи. Мені того розписування літературної нагороди і це розписування пренумерати є невиносиме; публіка мене не читає і не дурна давати нагороду нелюбому письменникові, так само не дурна купувати книжок того ж письменника. Збірне видання моїх творів це є моя і літературна і громадська школа і мені в ту, з трудом побудовану та з естетичного і громадського боку, гарну школу тяжко заносити на кінці мого життя дранте, яке там не належить. Зсохлими цицьками не заманиш коханка і не нагодуєш дітей. Цього не розуміє ні Матчак, і що дивно — Рудницький. Пішов я в жєбри з літературною нагородою, тепер ще зі зібраними творами.

Мій син переказав від Вас, що Ви готові видати збірне видання без нових нарисів. Хто це має видавати? Хто буде редактором книжки технічно? Хто буде займатися грошевою справою видавництва? Мушу підписати угоду і мушу знати вигляд, форму видавництва. Ультимативний лист Матчака і Рудницького вказує на те, що без нових дрібничок такого видання не буде. Я і не жалую.

До Вас маю прошення про мої буденні справи. Підіть Ви з двома залученими листками Зем. Гіп. Банку до дир. Сінгалевича і попросіть його, щоби чекав за ті гроші, що я вексель — чи один чи два — пішлю зараз і вишпортайте де два доляри, які їм конче треба дати. Про це напишіть. Друга болюча справа для мене — це удержання Кирила на місяць листопад, може ще є скілька десятків в «Літературній Нагороді», то зараз йому дайте, бо мусить платити зараз 2 листопада 20 зл. і за хату 35 зл. Ще просивбим дуже написати мені, кілько я тої нагороди забрав., бо це мене не лиш цікавить, але цього я і боюся, бо може вийти таке, що я забрав багато грошей, а не заплатив довги. З цими моїми довгами я маю, як і кожний тепер, великі клопоти. Все, що можна

було продати з мого господарства, пішло в місяці жовтні на проценти, а в листопаді маю дві ліцитації. Податків не заплатив, свині не маю, опалу також нема. Та якось перебуду, як буду здоровий.

Ще про одно хочу послухати Вашої думки. Український Університет в Празі зробив мене доктором філософії гоноріс кавза. Свого часу я не прийняв членства в Київській Академії Наук і тепер не хотів би цього титулу та боюся вражати професорів пражського університету, яких я високо шаную. Порадьте, подайте формулу, як маю вицофатися з цієї справи.

Вибачайте, що надав Вам тільки клопотів, здоровлю Товаришів з Редакції і сердечно кланяюся Вам (Русів, 31. IX. 1931.)

Ваш Василь Стефаник

Русів, 31. IX. 1931.

З цього листа, першої частини, докладно видно, як Стефаник клопотався своїми творами. Він особливу увагу звертав на те, щоб його твори мали мистецьку і довготривалу вартість.

З другої частини листа видно, в яких тяжких матеріальних обставинах приходилося творити мистецькі слова різьбареві душ українських селян.

ОСТАННІ НОВЕЛИ СТЕФАНИКА

Хоч Стефаник у листах до своїх товаришів і приятелів, які цікавилися літературною творчістю, писав, що він ще щось напише, але, нажаль, не написав. Три новельки, «Червоний вексель», «У нас все свято» і «Гріх» він подиктував, бо сам уже писати не міг, і на тому скінчив свою літературну творчість. Ці новельки були друковані в 1933 році в збірному виданні його творів. У них Стефаник, як і всіх своїх попередніх новельках, ві-

*) Лист В. Стефаника до д-ра М. Стахова, друкований у Львівським "Громадським Голосі", ч. 20, 1937 (місячний додаток "Сніп" ч. 5, 1937).

добразив злободенні селянські справи, у яких неначе ще раз зробив перегляд своєї тематики і, станувши на своїй життєвій дорозі, повторив слова, що їх він сказав у новелі «Дорога»:

«Боже, Ти подаруй мені решту моєї дороги бо я не годен вже йти! І скакав з могили на могилу, як осінь не перекотиполе. Аж як перейшов сто гробів, то сотий перший його був. Припав до нього, як давно до маминої пазухи».

ІХ.

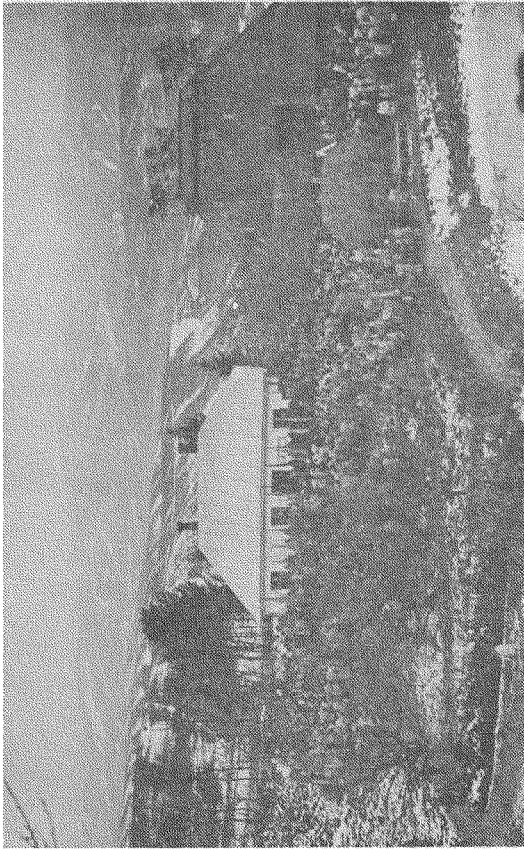
ОСТАННІ ДНІ СТЕФАНИКА

Юрій Гаморак, у згадуваній вже біографії Василя Стефаника, про його останні дні життя пише так:

Наказував одягати себе в старий зношений плащ, по-
«У травні 1936 р. Стефаник, напів мертвий, іде до Львова. Тоді зайшов до митрополита Шептицького і попросив, щоб о. Климент Шептицький, брат митрополита, приїхав до Русова його висповідати. Під час свого побуту у Львові він розмовляв також з проф. Василем Сімовичем і Володимиром Дорошенком, своїми добрими приятелями. Проф. Сімовичеві він іще раз пригадує своє давнє прохання: перекласти на літературну мову його новелі. Ця справа в останні роки життя дуже непокоїла Стефаника. Він чомусь уважав, що писати діялєктом — це національний злочин».

Далі Юрій Гаморак так представляє останні дні Стефаника:

«Останні місяці його життя — це один безмежний ланцюг страждань. В хаті всидіти і тоді він не міг. Наказував одягати себе в старий заношений плащ, повільним кроком з палицею йшов до клуні і там сідав на свою лавочку. Ще пізньої осені 1936 р. часто сидів на цій лавочці і простудився. Прийшло запалення легенів і агонія. Довкола нього зібрався цілий рід: молодий брат Лука, дочка о. Кирила Гаморака Олена Плешкан,

**Похорон В. Стефанюка. Тисячні маси селян зайняли подвір'я
і кругом хати**

сини, улюблена Параска, дочка Марії. Всі зажурені, заплакані. Приїхали молоді його приятелі Василь і Гануся Косташуки, що багато років колядували йому і співали про корчму, що стоїть над болотом. Зійшлися також його приятелі-селяни, між ними дуже йому дорогий Іван Дідух. Хворий маячить, розмовляє з своєю матю, з сестрою Марією, каже подати собі свої переклади. Коло нього кілька годин сидить його лікар д-р І. Подюк, пізніше цілу ніч — русівський парох о. Михайло Дольний, якого шанував і любив.

«О 3 годині 30 хв. вийшов о. Дольний і сказав: «Уже».

Було це 7 грудня 1936 р.»

Остання дорога Василя Стефаника була така сама, якою він виходив у життя. На ній були люди з чорними великими долонями: вбиті по коліна в землю, вони у безтямній многості падали і здоймалися. Вони прощали в далеке позасвіття того, який не залишив їх самих, а залишив їм свою поетичну творчість.

ПОХОРОН СТЕФАНИКА

Похорон Стефаника, як подали тодішні газети, відбувся 9 грудня 1936 р. в родиннім селі Русові, п. Снятин. З усіх усюдів возами і пішки, організовано і неорганізовано, поприходили були селяни і наче море залили всю долину та й все обійстя довкола хати.

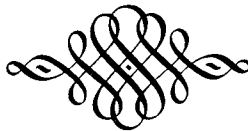
Були представники головної Управи УСРП з д-ром І. Макухом на чолі, були представники молоді «Каменярі» і «Жіночої Громади», були представники місцевих рідних організацій, був селянський і робітний наряд.

Не неслись за Стефаником із тої маси плачі і ридання, а росла у грудях та велика туга, що примушувала кожного ставати до змагань за ті ідеї, які він вкладав за свого життя у поетичні твори.

«Ішов Стефаник, як писали тодішні газети та журнали, як наприклад, «Каменярі» ч. 1, 1937, своєю останньою дорогою увесь уквітчаний вінками зелені і квітів і окружений найтривалішим і наймогутнішим вінком селянських сердець.

«Спочив на високім горбі, на цвинтарі, серед селянських могил. У перших початках своєї творчости описав він той горб в оповіданні «Камінний хрест». Тепер та могила на тім високім горбі в селі Русові буде називатися Стефаниковою могилою».

Дійсно могила на високім горбі і до сьогодні зветься Стефаниковою могилою. Знеможені селяни московсько-комуністичною неволею несуть на могилу свої серця, а дух Стефаника на них дує, щоб вони не боліли, щоб не тріскали зі жалю.

**ГОЛОСИ ПРО В. СТЕФАНІКА
І ЙОГО ТВОРЧІСТЬ**

**ГОЛОС І. ФРАНКА ТА ІНШИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ
ПРО В. СТЕФАНИКА**

Вже була згадка про те, що першим голосом про Василя Стефаника був голос Івана Франка. Пізніше, в 1910 році, роблячи огляд українського національно-політичного та літературно-мистецького відродження в книжці «Молода Україна — Провідні ідеї та епізоди», Франко знову згадав Стефаника і дав таку оцінку того середовища з якого він виріс:

«Молоді письменники взялися малювати те життя, яке найліпше знали, — сільське життя. Соціалістична критика суспільного ладу давала їм вказівки, де шукати в тім житті контрастів і конфліктів, потрібних для твору мистецтва; в світлі тієї теорії набирали глибшого значіння тисячі дрібних фактів, яких самі письменники були свідками. Не диво, що їх малюнки не виходили ідиліями; що в сучаснім селі, на яке досі галицькі інтелігенти дивилися або очима німецької ідилії XVIII віку, або очима проповідників тверезости та ощадности, молоді письменники віднаходили зовсім несподівані фігури і події. Тут були і пориви щирого чуття, такого чистого і високого, не вважаючи на грубу форму, як і в першого-ліпшого інтелігента, і пориви жорстокости і дикости, сплоджені віковою темрявою; були своєрідні радощі і турботи, забобони і щира віра, сльози й прокляття, одним слівом, були люди з таким багатим різnorodним світом думок та почувань, якого там досі не підозрівано. Молоді письменники не зупинялися перед нічим, перед зіпсуттям і неморальністю, а декому здавалося, що вони навіть залюбки малювали ті темні, хворобливі сторони життя. Появили-

ся в літературі якісь напівдикі ідіоти, цигани, жиди, жебраки, арештанти...»

У статті «Старе й нове в сучасній українській літературі», що була надрукована в «Літературно-Науковому Віснику» 1904 року (стор. 81-82) Іван Франко переводить порівняння між старими і молодими авторами. Він пише:

«Старі автори, «були епіками»; вони зарисовували широкі картини, виводили велику кількість фігур, але завжди за тими картинами було чути руку і голос автора, який почасти і сам виявляв себе чи то довшими описами від свого лиця, чи то рефлексіями та іншими способами.

«Натомість молоді, особливо Стефанік, вносять в літературу зовсім інший спосіб трактування речі. У них інша вихідна точка, інша мета, інша техніка...

«Для них головна річ — людська душа, її стан і рухи в таких чи інших обставинах, усі світла й тіні, які вона кидає на все своє оточення, залежно від того, чи вона весела, чи сумна... Вони, так сказати, відразу засідають у душі своїх героїв і нею, як магічною лямпою, освітлюють усе оточення. Відси брак довгих описів та трактатів у їх творах і та непереможна хвиля ліризму, що розлита в них. Звідси їх несвідомий наклон до ритмічності і музичальності, як елементарних об'явів зворушень душі... Не об'єктивне, протоколярне представлення мають на меті автори, а збудження в душі відповідного чуття чи настрою всіма способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії...»

Коли ж на літературному овиді появились твори товаришів Стефаніка — Леся Мартовича і Марка Черемшини (Івана Семанюка) — тоді почали появлятися в пресі і журналах, а потім і в книжках, голоси, що існує «Покутська Трійця» і «Стефаніківська Школа» в українській прозі.

Перший голос в цій справі подав Сергій Єфремів у своїй «Історії українського письменства». Він так схарактеризував Стефаніка, Мартовича і Черемшину:

«Дужий талант Стефаника витворив, особливо між закордонними письменниками, цілу школу, що взяла від його манери писати мініятури тими самими короткими штрихами й темними фарбами, переважно з життя галицького селянства. З-поміж цих письменників визначаються талановитістю Мартович і Семанюк».

Це твердження С. Єфремова заперечив Михайло Грушевський у статті «Світло-тіні галицького життя». Він доказував, що Мартович тільки деколи наближається до стилю Стефаника-Черемшини, але не доказував, що не наближається до стилю Стефаника Черемшина. Наслідок цієї статті Грушевського був такий, що Єфремів, видаючи другий раз свою «Історію української літератури», Мартовича поставив окремо, а Стефаника і Черемшину таки залишив разом, розуміється, з деяким застереженням.

Дослідник української літератури Микола Зеров у збірнику статей «До джерел», у статті «Марко Черемшина і галицька проза» прихилиється до першої думки С. Єфремова і каже:

«На всіх цих спостереженнях та міркуваннях і побудував я свою думку. Стефаник, Мартович і Черемшина справді творять якусь групу, — принаймні для нас, що спостерігаємо їх здалеку. Всі вони діти села, всі видатні представники молодшого покоління селянської радикальної інтелігенції, інколи навіть політичні діячі радикальної партії (Мартович — один час редактор «Громадського Голосу». Стефаник — представник партії в Австрійському парламенті). Близькі спочатку і літературні їх стежки, щодалі вони розходяться в різних напрямках, як то диктують їм три взаємо-відмінні світовідчужання та мистецькі темпераменти. Звідси: не називаймо Стефаника, Мартовича, Черемшину «школою», бо в поняття школи входить образ головного мистця і кількох мистецьких його підголосків, але не біймося говорити про окрему групу письменників, бо всіх трьох зазначених майстрів в'яже особиста приязнь, од-

наковість походження, та певна спільність розлитої по творах ідейної атмосфери».

Микола Зеров у згаданій статті каже, що до таких самих висновків, як він, дійшов А. Музичка, Леонід Білецький, Володимир Дорошенко.

З дотепер сказаного видно, що голоси про Стефаника і його творчість були на основі стилю його новель, на основі настроїв, тем і образів, які відразу впадають читачам у очі.

Зовсім інакше до творчости Василя Стефаника підійшов Антін Крушельницький. Він у передмові до вибору новель Стефаника, що появилися друком у Коломиї 1910 року, написав:

«Ціла ненависть бездомного пролетаря до хлопа-рільника, хочби навіть халупника, проявляється з усією силою у новелі «Палій»... Хлопи пролетарі з клясової ненависти до хлопів-рільників ідуть проти інтересів тільки тих останніх, але й своїх власних».

Антін Крушельницький, як бачимо, розрізняє між героями Стефаникових новель «хлопів-дуків» і «хлопів-халупників», а також «бездомних пролетарів-форналів».

Такої самої думки був і Володимир Дорошенко. Він у статті про Стефаника написав так:

«Правдиве дантівське пекло на цім світі, в бідній хлопській країні, що не вибилася ще з кайданів чужонаціонального феодалізму, а сталася тимчасом колонією для сусідних промислово-розвинених країв, ринком збуту для найгірших їх продуктів — покидьків їхньої промисловости. Це не країна багатих баверів-куркулів і не країна фабричних димарів із численим, розвиненим і свідомим пролетаріатом. У Східній Галичині куркуль — явище спорадичне, це країна бідних хліборобів-халупників та наймитів. Про цих халупників та комірників уперше розповів Іван Франко своїми реалістичними, часом напівнатуралістичними оповіданнями. Про їх же пише імпресіоністичними, вривчастими, нервовими реченнями Стефаник. Яко манера літературна і яко світогляд, є імпресіонізм витвором гарячкового життя

європейських великих міст. У такому великому європейському місті жив і вчився Стефанік — у столиці Австрії, Відні,*) де слухав на університеті лекції медицини та філософії. Але жити довелося потім у Відні вже тільки, коли радикальна партія провела його селянськими голосами послом до парламенту. Здебільшого перебував у Галичині, де найбільше місто Львів, а решта — невеличкі, брудні містечка ще цілком феодального вигляду. І ці містечка щиро ненавидить письменник:

— Місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина вонюче, як смітник цілого повіту. В торгівні дні воно оживає, малюється селами й веселіє.

Це місто галицьке живе з дрібного лихваря, тут кублиться дрібний торговельний капітал, хижацький, мізерний, що ссе кров і піт галицького хлопа, живучи на послугах у польської шляхти. Лишок феодалізму, так зване право пропінації, — шинкарство, що польською шляхтою перепродується єврейському дрібному капіталові, воно зроджує питомий галицький антисемітизм, зненависть до «жида» — лихваря, корчмаря, панського наймита й визискувача селянських злиднів. Зненависть темного галицького хлопа до пана-поміщика, пана-урядця й корчмаря — люта й безкрайня. Хлопство ненавидить «жида» й пана й смертельно їх боїться.

Та вже Галичина увійшла в систему капіталістичного господарства, вже починається розвиток промисловости в нафтових районах, концентрація земель і павперизація селянства: замість бути «газдою» — хазяїном, мусить галицький хлоп спродувати на «ліцитації» свою халупу і йти в найману. З газди стає «халупником», а далі — цілковита руїна патріярхальної родини, втеча в осоружне місто на заробітки дорослих, здорових, молодих, а старі наймають куточок халупи, стають з халупників «комірниками»... Останній крок — на Бориславські копальні або на еміграцію. Так чи інак — вступ до армії пролетаріату! Стефаніка звано спів-

*) Стефанік студював не у Відні, а в Кракові. Т.К.

цем вмираючого села. Галицьке село конає в пазурах польського панства, що висисає з нього податками всі сили, в лабетах корчмарів. Але вже галицьке село розпанахане клясовою внутрішньою боротьбою, і вже чуємо в Стефаника: робітник Хведір кричить багатієві Андрієві Курочці, що він «гірше жида». Вже бачимо, як наймити йдуть проти «газдів», як убивають сільських багатіїв бідні за зневагу на весіллі...

З чотирьох десятків Стефаникових новелок половина виразно показує злидарів і їхнє господарювання, а решта дає загалом селянську житку: дикунство, забобони, темну рабську віру...»

КОМУНІСТИ ПРО СТЕФАНИКА

Такої самої думки як Володимир Дорошенко був комуністичний літературознавець В. Коряк. Він у передмові до збірки творів Стефаника п. н. «Твори», виданої Державним Видавництвом України 1927 року, помістив згадану статтю В. Дорошенка, а від себе написав:

«Стефаник пішов за драгоманівськими традиціями в українській літературі. Його модерністична, імпресіоністична (неореалістична) форма мала народницький зміст. Яко людина з високою культурою, лікар по освіті, Стефаник використав здобутки психофізіології та психопатології, але в його була ще мужицька переважно психологія й психопатологія, а не панська. Західні впливи йшли широкою хвилею в українську літературу, але тут вони набирали особливих, відмінних форм, бо мусіли пристосовуватися до інших суспільних верств.

На заході зросли великі міста, бував фінансовий капіталізм, квітла виточена, оранжерійна культура буржуазного індивідуалізму, культ людської особи, рафінованої «душі». Стефаник і сам такий-же, цілком сучасний, європейський, з рафінованою душею письменник, але його мужицьке виховання, його оточення, ціла тая галицька дійсність і попередній хід розвою української

літератури вказали йому той шлях, що ним він пішов, яко письменник і громадський діяч. Щоб зрозуміти цілком його творчість, треба знати Стефаніка, і яко громадського діяча: він належить до утвореної драгоманівцями, Павликом і Франком, радикальної партії, котра організувала галицьке селянство проти польсько-шляхетських партій і проти українських націонал-демократів.

Галицькі радикали провадили і деяку антипопівську пропаганду, котрої відгуки бачимо й у творах Стефаніка. Яко письменник, Стефанік пішов з боку формального іншим, ніж Франко, шляхом, про що каже сам Франко: «Прошу порівняти чудове Стефанікове оповідання «Злодій» з моєю «Хлопською комісією», оповіданням, в якому, зрештою, моєї власної оригінальної творчості нема майже зовсім, бо воно майже живцем записане з уст одної з жертв того самого конфлікту, який змальовано в Стефаніка.

Порівняння тих двох оповідань може, на мою думку, дати найкраще зрозуміння нової манери, нового способу бачення світу крізь призму чуття й серце не власного авторського, а мальованих автором героїв. Повторюю, тут уже не сама техніка, хоч вона в Стефаніка майже всюди гідна подиву; тут окрема організація душі».

Ця «окрема організація душі», що її відчув і підкреслив Франко, це остання велика школа буржуазної літератури часів її занепаду, імпресіонізм, що тільки звойовувала світ тоді, коли почав писати Стефанік. Тепер це перейдена, скінчена річ. Буржуазна література нашого часу є вже література загалом післяімпресіоністична. Нині вже відомо, що дійсно мав рацію Франко, кажучи, що річ не в новій техніці, не в новій манері писання, а, власне, в новому всітовідчуванні письменників-імпресіоністів. Кожний літературний стиль зростає з окремого світогляду, з окремої життєвої філософії. Імпресіонізм спирався на філософський ідеалізм, на теорію зглядности, відносности (релятивізм), котра була

особливо розвинена згодом австрійським фізиком Ернстом Махом (т. зв. махізм). Звичайно, в ті часи Франкові це не було відомо, але він вірно вгадав хід літературного процесу, хоч і не міг пояснити його. Мистецькі форми зростають на ґрунті певного світогляду, а цей світогляд є відбиттям суспільної економіки, показником розвитку продуктивних сил країни й доби історичної. Розвиток європейської буржуазної культури створив імпресіоністичний світогляд і стиль у мистецтві, але економічний розвиток Галичини ще не досяг у цю добу індустріального розцвіту Європи. «Хлопська країна» була колонією західного капіталу. Правдиво пише перший український критик-марксист, В. Дорошенко, про Галичину...»

Ще як жив Василь Стефаник, то комуністи, як це видно зі згаданої статті В. Коряка, не мали відваги писати, що він прихильно ставиться до їх партії та що він «одверто висловлював свої симпатії до Радянської держави»,¹⁾ як це вони почали робити по його смерті і як це вони роблять тепер. Як Стефаник жив, то вони до нього на пальцях підходили і різними облесливими словами заманювали. Вони в своїх газетах і журналах його попід небеса вихвалювали за те, що він дуже вірно відображував селянську нужду, пролетаризацію села та класове розшарування в ньому.

Як в 1926 році українська суспільність в Західній Україні і у вільному світі відзначала 30-річчя літературної творчости Василя Стефаника, то комуністи в УССР, ЗДА та в Канаді також взялися відзначати.

Зв'язки Стефаника з деякими колами в УССР, які почалися були ще в 1923 році, комуністичні урядові чинники рішили в час ювілею використати для своїх партійних цілей.

Доручено Іванові Лизанівському, який був тоді представником Державного Видавництва України, звер-

¹⁾ В. Стефаник, Вибрані твори, Київ 1962, передмова Н. Жука, стор. 17.

нутися листом до Василя Стефаника і запропонувати йому перевидання і видання творів для читачів в УССР.

У відповідь на це Стефаник написав 9 жовтня 1923 р. до Лизанівського такого листа:

«Мої приятелі зі Львова повідомили мене, що Державне Видавництво України задумує видавати всі мої твори і що Ви будете редактором цього видання. Очевидно, я задоволений з цього, але прошу Вас в моім імені, я посилаю разом з цим листом і матеріальну повновласність, попросити в Держлітвидаві гонорар за це видання. Не знаючи цін на книжковому ринку у Вас, не можу подати висоти гонорару. З цим ділом здаюся на Вас і прошу мене повідомити, як справа стоїть, евенуально прислати гонорар. Держлітвидав міг би в мене дістати нові оповідання, якби Ви запропонували йому і це написали мені. Я від кількох літ отут дуже бідую і радий би, щоби Держлітвидав мене в цей спосіб піддержав...»²⁾

У листі з 17 березня 1924 р. Стефаник писав Лизанівському, що має кілька оповідань, але мусить їх вишліфувати. Щодо пропозицій Лизанівського, щоб Стефаник написав спомин про Леся Мартовича, Івана Франка та свою автобіографію, то він від писання споминів відмовився, бо, мовляв, «до писання таких справ я не майстер».³⁾ Щодо біографії, то Стефаник також відмовлявся, але, «як це має бути кінечним, писав він, то прошу менше-більше сказати мені, що має бути написане і як воно має бути довге»...⁴⁾

В листі до Лизанівського з 1 серпня 1924 року Стефаник переповідає, як то Володимир Дорошенко при розгляді його творів назвав його поетом загибаючого села і що він як сирота стїїть між двома клясами. Уривок із цього листа читається так:

²⁾ В. Стефаник, твори, Київ 1964, лист до Лизанівського, стор. 464.

³⁾ Там таки, лист до Лизанівського, стор. 466-467.

⁴⁾ Там таки.

«В. Дорошенкові раз вихопилося, що я поет загибajúчого села і що я, як сирота, стою між двома клясами. Чи село загине і чи я є лише поетом якогось суспільного кадавера, це треба доказати. Я писав тому, щоби струни душі нашого селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоби з того вийшла велика музика Бетовена. Це мені вдалося, а решта — це література».⁵⁾

У цьому листі була перша відповідь комуністам на те, що Стефанік не був клясовим, а національним, письменником.

Десять при кінці серпня 1924 року звернувся листовно до Стефаніка комуністичний письменник з Канади Мирослав Ірчан і в підхліблюючий спосіб писав, що люди в Канаді, читаючи його твори, видані в Києві, не можуть відірватися та що він готує виступ про творчість Стефаніка перед двотисячною робітничою публікою.⁶⁾

Стефанік відповів Мирославу Ірчанові листом 10 вересня 1924 р. між іншим так:

«Високоповажаний товаришу!

Ваш лист перед 2-ма днями я одержав і відписую. За Вашу прихильність до мене сердечно дякую.

На намічену Вами програму обходу могого 25-річного письменницького ювілею я годжуся і в Ваші руки що до цього передаю всі повновласті, які дотикають мене особисто. Рад би-м, щоби цей ювілей відбувся не крикливо і не по-американськи. В цім часі буде шанувати наше робітництво одного зі своїх працівників, який має аж надто скромні результати своєї роботи. Я думаю, що ми одні другим підчас ювілею широкі і одверто будемо дивитися в очі, але з великою любов'ю, бо я ніколи на волос не перестав їх обожати і тепер у сивім волоссі чую себе з ним разом. В моїй письменницькій діяльності я, оскільки міг, старався тканину найделікатнішу, яка є на світі, робітничої душі розпро-

⁵⁾ Там таки, лист до Лизанівського, стор. 469.

⁶⁾ Там таки, передумова В. Лесина, стор. 8.

стерти перед людськими очима, так щоби вона блистіла, як чисте небо, і це в буквальнім значінню при огнях, які горіли сотки років уже назад у душі нашої поневоленої української маси. Я ціле своє життя грівся коло тих огнів нашої маси, і було мені тепло. І тепер також. Коли по невдатній нашій боротьбі за визволення народу ми впали, то наше робітництво має всіяке право грітися коло тисячолітньої пімсти нашої народньої маси, яка є так само велика, як той огонь, коло якого я грівся. Належати мені тепер до Вас — і через мій вік, і через моє виховання — вже тяжко, але запевняю Вас, що ніколи не відійду від Вас. Буду щасливий, як робітники, пімстившись, принесуть нам у своїх чорних руках Україну і кожному з нас покладуть її в пазуху під саме серце».⁷⁾

З цього уривка листа до М. Ірчана ясно одне, що Стефаник в 1924 році писав виразно Ірчанові, що «по невдатній боротьбі за визволення народу, ми впали». Це ясно, як сонце в білий день, що Стефаник не визнавав тодішню Україну визволеною. А в тих словах, де Стефаник говорить Ірчанові, що «належати мені тепер до Вас і через мій вік і виховання, — вже тяжко» виходить, що Ірчан мабуть у своєму листі з Канади пробував затягнути Стефаника до комуністів, але йому Стефаник делікатно відповів, що до них не буде ніколи належати. Навіть те, що Стефаник застерігає щоб не робили його ювілей крикливим, то він розумів те, щоб тут підчас ювілею не пришивали йому комуністичних латок, та не робили з нього предтечу комунізму.

Ювілей Стефаника у Канаді не відбувся. Тільки в журналі «Робітниця», 15 грудня 1925 р., якого Ірчан був редактором, була надрукована довга стаття з нагоди 30-их роковин письменницької творчости Стефаника. Ніде і в ніякій пресі не згадується про виступи Ірчана перед двотисячною публікою. Я думаю, що

⁷⁾ Там таки, лист до Мирослава Ірчана, стор. 468.

по отриманні такого листа, як повище я зацітував, то, ні Ірчан, ні комуністичні головачі не дуже рвались до відзначення ювілею Стефаника, бо від того року вони визнавали вже своїм божком, батька всіх народів і сонце Кремля, Сталіна. Отже, краще було збути ювілей одною статтею Ірчана і, якби московські пани погнівались на своїх рабів, то за це був би винуватий тільки Ірчан. Значить, вони вмили руки від ювілею Стефаника, як Пилат від Христа.

В листі до Лизанівського 3 листопада 1925 р. Стефаник нічого не згадував про свій ювілей. Він тільки писав про чисто ділові справи таке:

«При перегляді «Кленових листків», які Ви хочете пустити другим виданням у Харкові, я, крім дуже дрібних помилок коректи, не найшов нічого такого, щоб не віддавало моєї думки або переіначувало мої артистичні тенденції. Дякую Вам за Вашу вмілу роботу, яка мене разом із покутським діалектом зблизила до читачів Великої України. Через те Ви, як мій довірений і співробітник, уважайте «Кленові листки», тепер Вам післані, як авторське поправлене видання».⁸⁾

Лист, як видно, має чисто діловий характер. Йшлося Стефаникові про те, як він сам у цьому листі зазначає, щоб його твори, написані покутським говором, були поширені між українськими читачами в УССР.

ЮВІЛЕЙНІ ГОЛОСИ ПРО СТЕФАНИКА

В грудні 1926 року українське громадянство Західної України відзначувало 30-літній ювілей літературної діяльності і 25-літній ювілей появи збірки Стефаника «Дорога».

Літературні і мистецькі гуртки та товариства шанувували Василя Стефаника сходами, рефератами і читанням його новель та святочними академіями.

⁸⁾ Там таки, лист до Лизанівського, стор. 473.

Знайомі їздили його відвідувати в Русові, а у Львові 26 грудня 1926 р. відбулася Святочна Академія і Ювілейний Бенкет.

На Святочній Академії виступали з промовами письменники та близькі Стефаникові приятелі — Марко Черемшина і Богдан Лепкий. Ввечері на Ювілейному Бенкеті виступили з промовами найкращі приятелі Стефаника — д-р Вацлав Морачевський і д-р Лев Бачинський. Наспіло також багато привітань із усіх частин України і еміграції.

Тоді Стефаник виголосив дві короткі знаменні промови: одну про свій політичний світогляд, а другу про свою літературно-мистецьку творчість. Про свій політичний світогляд він між іншим сказав так:

«Ви мене величаєте. Але не слушно. Я писав те, що серце співало. І половину цього, що написав, я, коли б міг, зчеркнув би. Кажуть, що я песиміст. Але це неправда. Я оптиміст. Я представив лише темне життя і представив ваш настрій. І все те страшно, що є в ньому, а що так болить мене, писав, я, горіючи, і кров зі сльозами мішалися. Але, коли я найшов у ваших душах такі слова, що можуть гриміти, як грім, і світити, як зорі, — то це оптимізм. Більше писати не можу, бо руки трясуться і кров мозок заливає. Приступити ще ближче до вас — значить спалити себе. А що до моїх політичних поглядів, то я радикалом завжди був і... буду».⁹⁾

У другій промові, що була виголошена на Ювілейному Бенкеті, Стефаник про свою літературну творчість між іншим сказав:

«Я робив, що міг. Перетоплював це мужицьке слово, яке я мав біля себе, аж пальці викручувались з болю і я гриз їх, аж мене це сиве волосся коштувало. Й нині чую, що половину треба би перечеркнути з того, бо я вірте мені, занадто великий естет, бо ясно здаю собі справу з того, що я зробив. І все, що я писав, мене

⁹⁾ Василь Стефаник, твори, Київ 1964, стор. 490.

боліло. Щоб дати півваркуша друку, я мушу написати тисячу аркушів, і, як уже нині на вечорі це сказав один із вас, я, біг-ме не вмію писати».¹⁰⁾

Обидві промови Василя Стефаника, виголошені на таких урочистостях, як Ювілейна Академія і Ювілейний Бенкет, це його публічна політично-ідеологічна і літературно-мистецька заява. Це його відповідь большевицьким комісарям в УССР і комуністам у Західній Україні та на еміграції, які хотіли його затягнути до себе.

До того всього треба ще сказати, що саме того самого дня і того самого року, коли Василеві Стефанікові Українці справляли ювілей, Українська Соціалістична Радикальна Партія відбувала у Львові свій з'їзд. На з'їзд прибуло 126 делегатів від 27 повітових організацій партії. Поміж делегатами було 121 чоловіків і 5 жінок. По суспільній праці делегатів було: 75 селян, 7 робітників, 2 ремісники, 5 приватних службовців, 5 учителів, 5 студентів, 18 вільних професій (інженерів, адвокатів, лікарів, письменників), 3 кооператорів і 6 провсвятянських працівників.

На цей з'їзд УСРП прибув також і Василь Стефанік. Його зараз таки першого дня, при отворенні з'їзду, окремою промовою привітав д-р Лев Бачинський.¹¹⁾

Для характеристики Стефаника і його промов, які він виголосив на своїм ювілею, варто навести початок резолюції Української Соціалістичної Радикальної Партії, а зокрема те місце, в якому говориться про відношення до окупованої большевиками України. Дослівно воно було надруковане так:

«На Великій Україні йде постійна, вперта боротьба з диктатурою комуністичної партії. Ця партія по складу своїх членів вбільшості неукраїнська, прикри-

¹⁰⁾ В. Стефанік, твори, Спроба біографії — Ю. Гаморак, Львів 1942, стор. 14.

¹¹⁾ З'їзд Української Соціалістичної Радикальної Партії у Львові, "Народна Воля", ч. 12, Скрентон, 29 січня 1927.

ваючися гаслами революції й комунізму, утискає при допомозі своєї бюрократії український працюючий нарід, визискує його через державний капіталізм, а землю його колонізує через чужинців (жидів і москалів). Для утримання своєї влади старається комуністична партія роз'єднати природний союз селянина і робітника, бо селянству навіть на папері не признає рівних прав з робітництвом.

«Влада цієї диктатури мало чим різниться від військової диктатури, бо не признає, ні свободи думки і слова, ні свободи зборів і організації працюючих людей, а навіть основне право виборче зведено до комедії, бо не має, ні рівності голосів, ні таємности виборів. Всі «конституційні свободи» остають мертвою буквою.

«Проти тої нечуваної диктатури йде тиха, але невпинна боротьба українського працюючого народу. Комуністична диктатура мусить наслідком того крок за кроком уступати та робити для України щораз більше уступок. Ці уступки скріплюють змагання українського народу не тільки до виповнення теперішніх вузькоавтомічних прав України, але й до своєї повної, господарської і культурної державної самостійности й незалежности від Москви, яка старається всіма силами утримати свою зверхню владу в Україні.

«Спроби комуністичної партії ослабити ці змагання через поверховну українізацію шкільництва не тільки не сповнили сподівань московського центру, але навпаки стихійний зріст національної свідомости і дотеперішні здобутки доводять до ще гострішого вияву цього визвольного змагання українського працюючого народу, що в передовій своїй частині цілком свідомо прямує до соборної, самостійної єдности України».

«УСРП, прямуючи до об'єднання усього українського народу в Соборній і Самостійній Українській Соціалістичній Республіці, вітає дотеперішні здобутки на-

шого народу на Великій Україні та солідаризується з ним у його соборнім і самостійнім змаганні».¹²⁾

У світлі наведеної резолюції українських радикалів зрозуміло стане кожному, чому Стефаник у березні 1927 року опублікував у журналі «Світ» подяку і в ній дякував тим письменникам в Україні, які йому були відомі, що вони є на фронті спротиву проти політики московського большевизму. Дослівно він дякував:

«Всім організаціям і товаришам з Радянської України: «Плугові», Григорієві Косинці, Іванові Лизанівському кажу, що стою на вуглі своєї хати і простягаю до вас свої руки. А далі: «Ви молоді передайте мій найвищий поклін Михайлові Грушевському, Сергієві Єфремову і Афангелу Кримському».¹³⁾

Всі вони, опріч Кримського розстріляні або замордовані.

Стефаник знав дуже добре, що в Україні діють самостійницькі сили і тому він годився на видання своїх творів та сподівався, що ними він підтримає їх на дусі. На початку 1927 р. він написав новелю «Межа»*) і присвятив її Миколі Хвильовому, який тоді публічно почав вести дискусію на тему московсько-комуністичного втручання в літературу і мистецтво. Таку публічну дискусію на тему економічного визиску України Московією був підняв Волобуїв і опублікував навіть свої аргументи в окремій брошурі.

Українські опозиціонери в комуністичній партії закидали московським комуністам шовінізм і домагалися рівних прав у всіх ділянках життя. Тоді, коли мос-

¹²⁾ Резолюції галицьких радикалів, "Народна Воля" ч. 30, Скрантон, 15 березня 1927 р.

¹³⁾ Лист до редакції "Світ", ч. 6, Львів 1925, а також Василь Стефаник, твори, Київ 1964, стор. 474-475.

*) У советських виданнях творів Стефаника довгий час новелю "Межа" пропускали. У виданні творів Стефаника, що їх зредагував В. М. Лесин і Ф. П. Погребенник, цю новелю надруковано, але присвяту М. Хвильовому опущено.

калі тріюмфально вітали Максима Горкого, як найбільшого пролетарського письменника, то українські культурні і письменницькі кола забажали прославити Василя Стефаника.

Підготовка прославлення Василя Стефаника відбувалася дуже обережно. Про це коротко подає Юрій Гаморак у «Спробі біографії» так:

«Росія в тому часі з тріюмфом почала вітати Максима Горкого, як свого культурного пророка. Українські культурні кола і собі стали оглядатися за письменником, що міг би бути такою постаттю для України. Франка, Коцюбинського і Лесі Українки в живих не було, тому їх вибір упав на останнього з великої письменницької гвардії, на Стефаника.

«Грунт для цього вони підготовляють дуже обережно: спершу спеціальне засідання літературного сектора Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН) у Києві з приводу появи новелі Стефаника «Сини», до речі твору цілком націоналістичного, далі — призначення йому до смертної пенсії і невдала спроба зробити з нього академіка ВУАН, і нарешті запрошення Народного Комісаріату України (НКО) і отверта підготовка до його приїзду в Україну.

«Приїзд Стефаника в Україну з одного боку мав перемінитись у тріюмф української культури, а з другого ж — стати маніфестацією соборницьких змагань українського народу».¹⁴⁾

Комуністичні літературознавці, як, наприклад, Н. Жук, у вступній статті до вибраних творів Стефаника пише, що «в 1927 році прогресивна західньо-українська громадськість відзначала 30-річчя літературної діяльності В. Стефаника».¹⁵⁾ Зовсім замовчує Жук, що у Львові була влаштована літературно-мистецька академія і ювілейний обід, цілком не прогресивними, а на-

¹⁴⁾ В. Стефаник, твори, Спроба біографії — Юрій Гаморак, Львів 1942, стор. 24-25.

¹⁵⁾ Василь Стефаник, вибрані твори, Київ 1962, стор. 17.

ціонально-громадськими організаціями. А в Україні, поза перевиданням кількох збірок Стефаніка і влаштуванням літературних вечорів у кількох містах, ніякого «широкого ювілею», не влаштовано.

Щодо того, що «Народний комісаріят освіти України запросив Стефаніка відвідати Радянську Україну», як пише Жук і як про це також пише В. Лесин, то правда, але неправда, що «польські власті не дали йому дозволу на виїзд».¹⁶⁾

Стефаніка зразу не хотів комуністичний уряд пустити приїхати в Україну і не давав йому права в'їзду, а потім сам Стефанік не хотів їхати. Є ще люди, які знають справу виїзду Стефаніка в Україну і можуть про неї написати.

Вся справа з виїздом Стефаніка і невиданням паспорту польським урядом, це видумка комуністів. Вона пущена на те, щоб закрити правду, що уряд СРСР не хотів бачити приїзду Стефаніка в Україну. Стефанікові твори, а зокрема ті, що були вийшли збіркою «Земля» в 1926 р., робили сильне враження.

Такими новелями були «Вона — земля», «Марія», «Сини» та інші. Про ці новелі говорили всі, а найбільше ті, що вели боротьбу з московським духовим імперіалізмом і «старшобратством». Тому зрозумілими стають слова, що їх Юрій Гаморак при обговоренні питання, чому Стефанік хотів їхати в Україну і чому він не здійснив сподівання тих, які на нього покладали великі надії, написав так: «Та в цих сподіваннях підводить ці кола не хто інший, а сам автор «Синів».¹⁷⁾ Як Стефанік підвів ці кола, того Ю. Гаморак не каже, але, у світлі наведених фактів, треба розуміти, що Стефанік сам дуже добре зорієнтувався в комуністичній тактиці. Тоді вже опозиційна боротьба в компартії, якою проводив Шумський, а його піддержував Хвильовий, викликала була за кордоном, зразу в Центральнім Комітеті

¹⁶⁾ Там таки, Василь Стефанік, твори, Київ 1964, стор. 8.

¹⁷⁾ Василь Стефанік, твори, Львів 1942, стор. 35.

Комуністичної Партії Західньої України (КПЗУ), а згодом і серед рядового членства — розкол. В 1928 році почався розгром шумскистів і при кінці цього року закінчився. Сталінський напрям політики перемиг. Стефаник тоді уже для сталінців був як письменник непотрібний, хіба потрібний був як людина, яку можна було зліквідувати. Це знав Стефаник і тому, як пише Ю. Гаморак, «коли в 1928 році його знов запрошує НКО на Україну, він знову відмовляється, бо ані трохи не вірить большевикам і панічно їх боїться».¹⁸⁾

Коли ж опозиція хотіла використати твори і особу Стефаника для скріплення своєї боротьби з московською течією, то сталінці хотіли Стефаника купити пенсією, яку йому запропоновано в жовтні 1928 р.

Юрій Гаморак у згаданій біографії каже, що «Стефаник довго вагався, чи йому прийняти пенсію НКО (Народного Комісаріату Освіти). Остаточо, за порадою Льва Бачинського, погоджується, бо це, як казав його приятель, гроші українського народу, а не большевицьких комісарів».¹⁹⁾

У цьому, що написав Юрій Гаморак видно виразно, що Стефаник інтуїтивно відчував комуністичну засідку на нього і знав, що нерозважний крок чи заява в їх користь може для нього скінчитися катастрофою. Пенсію він прийняв, але ніякої заяви комуністам не склав, як також на співпрацю з місцевими комуністами і комунофілами, які гуртувалися тоді у Львові довкола журналу «Вікна» і «Нові шляхи», він не пішов. Про це Юрій Гаморак далі каже:

«У радянському консульстві у Львові Стефаник відразу поставив справу своїх відносин до большевиків ясно: платню він одержує від НКО за свої дотеперішні заслуги для української культури; від титулу академіка ВУАН рішуче відмовляється, мовляв, він ніякий вчений, а лише письменник; таксамо рішуче відмовляється

¹⁸⁾ Там таки.

¹⁹⁾ Там таки, стор. 35.

від співробітництва львівських радянофільських «Нових шляхів», за що гостро нападають на нього комуністи із львівського літературного журналу «Вікна», а також деякі комуністичні кола Східної України. Коли в 1928 році його знов запрошує НКО на Україну, він знову відмовляється, бо ані трохи не вірить більшовикам і панічно їх боїться».²⁰⁾

Що Стефаник боявся більшовиків, то на це були глибокі причини. В тому часі велася у внутрі комуністичної партії боротьба між Сталіном і Троцьким. Сталін у партії здобув перевагу і почав ліквідувати опозицію. Зразу цю ліквідацію перепроводжувано в той спосіб, що засилано опозиціонерів у різні місцевості Троцького заслано до місцевості Верний, недалеко туркестанської границі; Раковського до Астрахані; Преображенського і Радека на Урал; Зіновєва і Кам'єнева, тому, що вони покаялися, післано до Пензи; Сребрякова — до Семипалатинська; Спільгу до Марієва в Північному Сибірі; Сапронова вислано також на Сибір.

Справа партійної боротьби між Сталіном і Троцьким виринула тоді і між письменниками та журналістами. На з'їзді, що відбувався в лютому 1928 р., цю справу підняв завідуючий відділом преси Андрій Хвиля. Поведено сильну атаку на Миколу Хвильового і тих, що його піддержували. Поведено також атаку і на науковців та економістів, які піддержували Шумського і Волобуєва. Вкінці, десь у березні, переведено з наказу Сталіна масові арештування в Києві, Харкові, Полтаві та інших містах. Тоді в Полтаві арештовано голову Ради Комісарів Чубаря та його товаришів Чубенка і Левицького, закидаючи їм відірвання України від Московщини. Арештовано тоді також багато учителів, червоноармійців та інших.

В тому часі поведено наступ на Всеукраїнську Академію Наук. Найперше переведено урядову контролю діяльності, а потім наказано переобрати президію,

²⁰⁾ Там таки.

усунувши С. Єфремова і А. Кримського та інших, а на їх місце поставлено Д. Заболотного, К. Воблого та інших, людей з московськими душами. Новоіменовані академіки в Західній Україні, як К. Студинський, В. Щурат та ще дехто почали в «Ділі» оправдувати «мудре рішення партії» в справі ВУАН. На це зареагував С. Єфремів і прислав до «Діла», з датою 14 липня 1928 року листа, в якому всі твердження Студинського збивав, а при тому вказував, що його писання є заплачене урядовими грішми, але що ж, казав Єфремів, як К. Студинський тримається засади, що «гроші не смердять», то на це нема ради.²¹⁾

В 1928 році, в місяці серпні і вересні, як в советських, так і закордонних газетах, почали появлятися вістки про неврожай в Україні. Вкінці появилася в пресі звернення секретаря компартії Станіслава Косіора, в якому він писав:

«В цьому році низку хлібних степових районів в Україні, що давали країні десятки мільйонів пудів пшениці, спіткав тяжкий недорід. Таким чином до тяжкого стану, який стався завдяки нестачі хліба по промислових, споживчих районах, сталося ще одне утруднення — хоч би й що дати селянству недорідних районів 14 мільйонів пудів зерна на засів озимини».²²⁾

Економічна криза в Советському Союзі, а зокрема в Україні, зростала з кожним роком. Сталін завзявся терором здійснювати колективізацію. Почалося розкуркулювання, загонювання силою людей в колхози, а потім вивози і голод.

На політичній і національній ділянках Сталін почав розправлятися з опозицією правого ухилу. Починаючи від Центрального Комітету компартії, а скінчивши на обласних і районних Виконних Комітетах,

²¹⁾ Сміливий виступ академіка Єфремова, "Народна Воля", ч. 93, 1928.

²²⁾ За хліб, "Народна Воля", ч. 108, 1928.

ішли арешти, звільнювання з посад і арештування та заслання.

Тоді арештовано членів ВУАН — Єфремова, Ганцова, Ніковського, Левченка, Гермайзе та інших. Арештовано поетів і письменників — М. Зерова, П. Холодного та інших, улаштувавши потім у 1930 році, в Києві, процес організації Союзу Визволення України.

Про все те, що діялося в Україні, Василь Стефаник знав. Тому Юрій Гаморак, найкращий знавець біографії Стефаника пише:

«Починаючи з 1930 роком, зв'язки Стефаника з большевицькими володарями Наддніпрянщини дедалі слабнуть і розходяться. Колективізація села, голод і нарешті масові розстріли та самогубства українських культурних і політичних діячів спричинюють розрив. У 1933 р. Стефаник листом до Народного Комісара Освіти відмовляється від досмертної пенсії, але лист закінчує так: «А прихильником Великої України я все був і буду».²³⁾

Комуністичні літературознавці замовчують те, що Стефаник у 1933 році листом до Народного Комісара Освіти відмовився від досмертної пенсії. Вони ніде, не то що не подають цього листа, але навіть у інших листах, як от у листі Стефаника до Михайла Рудницького, у якому є згадка про пенсію, дають кручене і неправдиве вияснення.

Дослівно у листі до М. Рудницького, датованого 27 січня 1933, Стефаник про пенсію писав: «Моя пенсія з України, здається, зависла у воздуху, але і це не говорять нікому».²⁴⁾

Комуністичні літературознавці, В. М. Лесин і Ф. П. Погребник, словам Стефаника у листі до М. Рудницького «моя пенсія з України...» дали таке пояснення: «У той час внаслідок погіршення політичних відно-

²³⁾ Василь Стефаник, твори, Львів 1942, стор. 36.

²⁴⁾ Василь Стефаник, твори, в-во "Дніпро", Київ 1964, стор.

син між Радянським Союзом і шляхецькою Польщею (з вини останньої) В. Стефаникові невчасно була виплачена пенсія, призначена йому Радянським урядом 1 жовтня 1928 р.»²⁵)

Комуністичні літературознавці явно говорять неправду про те, що в тому часі, тобто при кінці 1932 і на початку 1933 року, були погіршилися політичні відносини між ССРСР і Польщею і тому ніби Стефаникові не виплачено пенсії. Відносини в цих роках між ССРСР і Польщею були дуже приязні, бо тоді вже був прийшов до влади Гітлер, а на Советський Союз тиснула тоді Японія. В самім Советськiм Союзi тоді виникла проти політики і економічних реформ гостра опозиція, яку очолив Сирцов.

Про тодішнє советсько-польське братання писала вся преса. Я зачитую статтю «Дальше зближення Польщі з большевиками», яка була друкована в органі УРПартії «Громадським Голосі» ч. 19, 1933, і яку напевно читав Стефанік. У цій статті написано дослівно так:

«Взаємини між большевиками і Польщею стають щораз тісніші. Від договору про ненапад, пішли тісніші торговельні зв'язки, які для польського промислу й господарства під теперішню кризу є більше чим рятунком. Тому польські урядові газети всі враз підкреслюють вагу польсько-большевицької приязни та витають приїзд большевицької торговельної місії до Польщі. «Слово Польське», львівська урядова газета пише про ту справу ось що:

«Тим, котрі з причин політичних чи соціальних дивляться з тривоگو на те все (зближення) можна відповісти: Можуть існувати два ріжні лади і світогляди, як найкраще ущасливити людство, але помимо того можна льояльно і в довір'ї співпрацювати в господарстві і стояти на сторожі миру і в Європі і в Азії. Нема сумніву, що наші господарські зв'язки з Советами є за-

²⁵) Там таки, стор. 535.

порукою нових можливостей так господарських, як і щодо усталення політичних взаємин на Сході Європи».

На те, що написало «Слово Польське», редакція «Громадського Голосу», відповідала:

«Очевидно, що такі факти польсько-московсько-го зближення говорять самі за себе. Не допоможуть проти мови тих фактів ніякі баламутства волинських бебеків про українофільську лінію політики санаційного табору. Так само не зможуть усякої масти комуністи даліше обдурювати українські працюючі маси щодо політики Москви.

«Крахують також надії і тих зелених українських політиків, які рахують на поміч Гітлера у будіванні української держави. Хоч не хоч — а потверджується знов правда українських соціалістів-радикалів, якої навчив їх Драгоманів, що українському працюючому народові ніхто не допоможе, як він сам собі не допоможе.

«Всі орієнтації на чужі сили тільки розбивають силу українських народних мас».²⁶⁾

Ось такий був стан советсько-польських відносин в 1933 році, що в ньому був написаний лист Стефаника до М. Рудницького в справі пенсії. Зате стан внутрішніх відносин в тому часі в Советському Союзі, а зокрема в Україні, був дуже поганий.

Центральний Комітет Всеросійської Комуністичної Партії (ЦК ВКП) почав у січні 1933 року чистку організацій від правих, як тоді говорилося, шкідників, а фактично від опозиції проти Сталіна. Ця опозиція вела тоді завзяту боротьбу проти політики Сталіна, а зокрема проти насильної і невдалої колективізації.

Чистка в самій комуністичній партії і всіх організаціях, яку тоді переводжено з наказу ЦК ВКП, мала на меті відвернути увагу від того, що всі злидні, нужда й голод, які запанували на всій території СРСР, це не наслідки режиму і політики кліки Сталіна, але діло

²⁶⁾ Даліше зближення Польщі з большевиками, Гром. Голос, ч. 19, Львів 1933.

опозиції, буржуазних націоналістів і кулаків, тобто багатших селян, яких розкуркулено.

Тоді під покришкою боротьби з буржуазними націоналістами поведено ліквідацію так званої українізації, а разом з тим поведено наступ на українство, яке не піддавалося під московське старшобратство.

Варто пригадати, що в 1933 році переведено арештування українських вчених (Олену Курило, Трохименка та інших мовознавців і літературознавців), закидуючи їм продовження діяльності СВУ, що його в 1930 році розгромив Постишев.

Також варто пригадати, що в 1933 році поповнили самогубство — Микола Скрипник, Микола Хвильовий і Микола Стронський, а проф. М. Грушевський осліп. Тоді також знято з керівника театру «Березіль» Леся Курбаса, а на його місце назначено М. Крушельницького.

В Україні тоді йшов дикий розгул терористичної машини ГПУ серед комуністів і некомуністів. Люди, щоб рятувати своє життя, різними способами старалися приподобатися Сталінові.

Про це все знав Стефаник з преси і масових протестаційних віч проти нищівної політики комуністичної партії в Україні, що їх тоді влаштовувала УСРП по всіх майже містах, а навіть і більших селах в Західній Україні.

Протестаційні віча проти комуністичного голоду і терору, які шаліли в 1933 році в Україні, відбувалися також і в Снятинщині. В «Громадському Голосі», органі УСРП ч. 12, 1933 р., є вістка про те, що 2 квітня, в 10-ій годині перед полуднем відбулося в Красноставцях велике селянське віче під голим небом. У вічу взяли участь люди з Тороговиці, Топоровець, Підвисокої, Русова, Стецівки, Белелуї, Задубровець і Ганковець. Реферував посол Богдан Білінський.

Дня 26 березня 1933 року відбулося віче в самому Снятині. На цьому вічі реферував посол УСРП Михайло Матчак. Правда, участі брати в цих протеста-

ційних вічах Стефаник уже не міг, бо від 1930 року був спараліжований, але в цих вічах брали його односельчани, а також і його сини.

Чутливий і вразливий на всяку кривду і на поневолення, Василь Стефаник зареагував та запротестував проти комуністичної політики в Україні по-своєму: він зрікся тої пенсії, що йому признав Народний Комісаріят України. Ніде про це комуністи не згадують.

Зате згадують комуністи Стефаникового листа, що він був його написав 2 жовтня 1933 р. до советського консула у Львові в справі свого прізвища, яке д-р Д. Донцов увесь час друкував між сталими співробітниками журналу «Вісник», що він його тоді редагував. Цей лист Стефаника, написаний дуже туго і читачеві, не обізнаному з тодішніми обставинами, докладно його зрозуміти, дуже тяжко.

При читанні цього листа треба пам'ятати, що в 1933 році в міжнародній і українській політиці вже були зайшли досить поважні події. Такими важними подіями було те, що большевики почали жити в добрій згоді з Польщею, Румунією і Францією. В Італії, а пізніше в Німеччині до влади, при допомозі комуністів, прийшов Гітлер.

Тоді в українській політиці дістала в лоб орієнтація на Москву, проти якої стільки років боролися українські соціалісти-радикали. Але рівночасно серед українців-націоналістів, які оформилися в ОУН, почали виринати орієнтації на дві міжнародні сили: на фашизм і на гітлеризм, які популярно називали свої рухи націоналізмом. Перед у цій орієнтації вів д-р Д. Донцов у «Віснику».

Комуністам дуже тоді не подобалося те, що прізвище Стефаника фігурувало між співробітниками «Вісника». Вони не могли Стефаникові забути того, що він у 1927 році, в «Літературно-Науковому Віснику», лютий, книга 2, стор. 97-98, надрукував новельку «Межа» і присвятив її Миколі Хвильовому. Тому, як видно зі змісту листа до советського консула у Львові, кому-

ністи були невдоволені і на це звертали Стефаникові увагу. На це він відповів у листі так:

«Високодостойний товаришу консул!

«Вам таки врешті наскучать мої супліки, і мені відхочеться їх писати; може один чоловік між двома сторонами накаламутити води багато. «Вісник» хотів мати моє ім'я на обгортці, я того не хотів, і його там нема, то зато є непорозуміння з урядом у Харкові.

«Я є чоловік півмертвий і не маю охоти, аби мене купати в помиях вже мертвого, — звичайно мертвого і давно, і тепер купують в чистій воді.

«Я, впрочім, ніколи не любувався в галасі і в крику людського ринку, я був довгі роки парламентарним послом у Відні і ні раз рота не втворив, а тепер на старість і на слабість не випадає мені роздирати рот на редактора, з яким мене нічого не лучило і не лучить. Мій найстарший син розповість Вам моє положення і мою думку про це непорозуміння. Найліпше буде, як Ви пішлете мені гроші, а я зараз приїду до Львова і підпишу якусь цидулу, на яку оба погодимось.

«Дякую Вам за прихильність і остаю все вдячний Ваш Василь Стефаник».²⁷⁾

Отже, не виплачували комуністи Стефаникові пенсії не тому, що було, як вони тепер пишуть, «погіршення політичних відносин між Радянським Союзом і шляхетською Польщею»,²⁸⁾ а тому, що його ім'я було надруковане у «Віснику», і тому, що Стефаник, кажучи його словами, не хотів «перейти на їх віру».

Неправду пишуть комуністичні літературознавці, що «перемога Радянської влади на Україні відкрила перед В. Стефаником нові обрії. Письменник побачив шлях, яким треба йти до встановлення соціальної справедливості землі».²⁹⁾

²⁷⁾ Василь Стефаник, твори, Київ 1964, стор. 481.

²⁸⁾ Там таки, стор. 535.

²⁹⁾ Історія української літератури, Київ 1954, стор. 683.

Стефаник прекрасно знав, що приніс в Україну комуністичний режим. Про це можуть посвідчити живі ще свідки та й листи, що їх писав Стефаник до своїх знайомих і приятелів. Доказом цього може послужити привіт Стефаника Краєвому Конгресові УСРП, який він вислав був 1932 р. на руки секретаря партії д-ра Матвія Стахова. Другим доказом є стаття д-ра М. Стахова у журналі «Життя і Слово», ч. 8, 1937, п. н. «Як перекручують життя В. Стефаника».

Неправду пишуть також комуністичні літературознавці про те, що Стефаник у своїх творах змальовує клясову ненависть і що «особливо виразно клясові суперечності показані в новелі «Палій».³⁰⁾

В новелі «Палій» — Федір підпалив багача Курочку не з клясової ненависти, а тому, що Курочка під час виборів вдарив його в лице.

Федір, це тип селянина, бідака, який давніше був наймитом, але потім збудував собі хату, одружився і мав двоє дітей. Але, як умерла його жінка, він знову пішов у найми, в місто. Тут було йому дуже тяжко. Він каже: «Я був помийник жидівський, я валеви попід жидівські лави, по всіх кременалах... Но, але дав мині Бог такий розтулок у голові, що я привернувси назад до нашої віри. Як-ем уздрів Єго ласку небесну по полю, як жито просилоси під серп і земля аж цепала: йди Федоре, бери з мене хліб, — я лишив жида серед дороги та й пішов до Божої роботи. Декую Господеві і досегодни!»³¹⁾

Не клясову ненависть змалював Стефаник у новелі «Палій», а безмежну любов селян до своєї землі. Ця любов однакова, як у багача Курочки, так і в бідака Федора.

Крім безмежної любови до землі Стефаник у свого героя Федора ще підкреслив те, що він не загубився у чужому морі. Прив'язаність до своєї віри і до

³⁰⁾ Там таки, стор. 680.

³¹⁾ В. Стефаник, вибрані твори, Київ 1962, стор. 135.

всього, що своє, це провідна думка, як у багатів, так і бідаків.

Причину зубожіння селян Стефаник бачив у політичному і економічному положенні українського народу. Вислів своїм думкам про ці справи дав Стефаник у публіцистичних статтях «Жолудки наших робітних людей і читальні», «Мужики і вистава», «Книжка за мужицький харч», «Поети і інтелігенція» та інші, що були друковані в «Народі», «Хліборобі», «Громадським Голосі», «Літературно-Науковому Віснику».

Марко Черемшина

(Д-р Іван Семанюк, щирий друг В. Стефаника)

Неправду пишуть також літературознавці про те, що Стефаник описує те село, що «було придавлене релігійною оманю».³²) Неправдою є також і те, що «Стефаникові герої без Бога в серці, вони бунтарі проти соціального і релігійного поневолення».

Свій погляд про ролю і завдання священників Стефаник висловив у статті «Молоді попи», а як ставляться його герої до Бога і до релігії, то він висловив це у 31 новелях (на всіх написаних 55). Правду каже д-р Л. Луців, знавець творчості і автор наукової студії про Стефаника, що «Стефаникові герої ніде не виступають проти існування Бога, і тому деякі редактори творів Стефаника під Советами, як, наприклад, Аркадій Любченко, мусіли повикидати зі Стефаникових творів згадки про Бога».³²⁾

Хто докладно прочитає твори Стефаника, той мусить погодитися з думкою д-ра Л. Луцева, що:

«1. Наші критики часто невірно оцінювали творчість цього нашого великого письменника. Вони шукали в ній прикладів на те, що Стефаникові герої — це представники клясової боротьби на селі, це нібито практичні здійснювачі соціалістичної науки. Але проти цього протестують не тільки твори Стефаника, але і протестував сам їх автор.

«2. В перших творах Стефаниковим «світом» був маленький клаптик української землі в селі Русові. Та пізніше цей «мікрокосмос» стався українським «макрокосмосом», і став близьким всьому українському народу. Ці ідеї — це ідея «землі», яку знаходимо майже в усій Стефаниковій творчості. «Грунт — то спосіб до всего, як твій е!» Чи ж це не є символом надій і змагань всього нашого народу?

«3. Стефаникові герої борються, як «камінні», з руїниками свого «достатку», обороняють свою «землю», а коли прийшли визвольні змагання — то б'ються за «землю» всієї України. Землю треба «зубами» тримати і передати її своїм синам і внукам, щоб не рвалася нитка поміж вчора, сьогодні і завтра.

³²⁾ М. Сріблянський, В. Стефаник..., Нова Україна, Прага 1926, кн. 3-4, стор. 97.

³³⁾ Д-р Л. Луців — Василь Стефаник, календар "Свободи" 1954, стор. 38.

«4. Герої Стефаникових творів, у хвилинах екстазу під час своїх змагань за «свій рихт», деколи висловлюють прометеївські бунтівливі слова, та вони ніде й ніколи не заперечують існування Бога. Старий Максим із «Синів», коли вернувся додому з поля, «зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:

«— А Ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з Своїм сином посередині, а коло Тебе Андрій та Іван по боках...

«5. Цим ідеям зумів автор знайти й відповідну форму. Його стиль повний незвичайної динаміки. Динаміку бачимо і в композиції Стефаникових творів, в яких навіть природа бере живу участь в акції».³⁴⁾

³⁴⁾ Там таки, стор. 39-40.

Юрій Клиновий

"КАМІННИЙ ХРЕСТ" В. СТЕФАНИКА

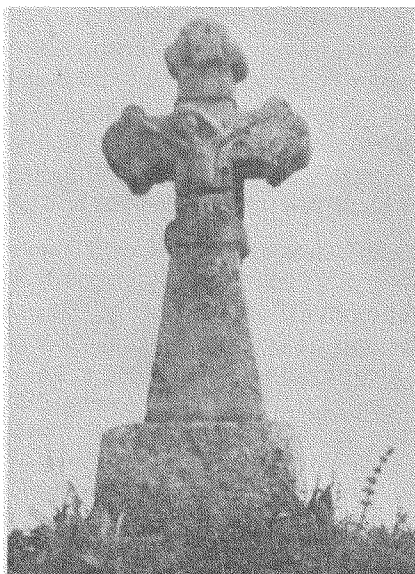
Передісторія цієї новели та її героїв.

Хоч наприкінці свого життя Василь Стефаник не раз висловлював думку, що бодай половина його новель не має літературної вартости і не повинна була бути ні написана, ні надрукована, то оповідання «Камінний хрест», він любив і все глибоко хвилювався, коли згадував про свій патетичний твір. Не має сумніву, що причина цього була в тому, що «Камінний хрест», як і оповідання «Кленові листки», «Басараби», «Сини», «Вона — земля» і ще декілька, залишили в його душі глибокий слід. Творив бо він їх довго, тяжко болючи долею своїх трагічних героїв.

«Камінний хрест» написав письменник у перших місяцях 1899 р., надрукований він був уперше в «Літературно-Науковому Віснику» в книзі за червень того ж року, про те переживання, що лягло в його основу сягають принаймні на п'ять років раніше.

Коли письменник студіював медицину в Краківському університеті, 1892 - 1900, він цікавився політикою і літературою більше, ніж медициною. Це й стало причиною, чому медичного факультету він так і ніколи не скінчив. Бувши людиною надзвичайно вражливою, що глибоко переживала тодішне незavidне положення українського селянства в Західній Україні, він у своїй молодості був революційним соціалістом. У листі до свого приятеля Вацлава Морачевського з 24 листопада 1895 року Стефаник написав таке:

«Я був у Русові. Моя мати була і є дуже хора. Тато робить мені докори, що, каже, через твое ради-

Камінний хрест, що його поставив Стефан Дідух

кальство та арешти, ти матір загониш у гріб. Розуміється, тут виходить на світ і злоба батькова на мене за то, що я не ходив слідами розбишаки-дуки, а слідами коханої матінки».

І справді, свою матір письменник любив до тої міри, що її смерть, яка сталася 1 січня 1900 р., трохи не відпокутував божевіллям. За те батька свого, який став прототипом зажерливого куркуля в неволі «Палій», виправдав аж при кінці свого життя, коли присвятив його пам'яті один з найкращих своїх творів, новелю «Вона — Земля».

Немає в цілій Стефаниковій творчості ні одної новелі, яка мала б таку довгу передісторію, як «Камінний хрест», ні одної новелі, яку письменник, ніби цінну мозаїку, складав би роками, враження за враженням, спостереження за спостереженням, одну за другою — криваві мужицькі сльози. «Камінний хрест» це водно-

час перший довший твір письменника, центральною темою якого є не тільки еміграція, але й любов українського селянина до землі, зразу до свого горба, потім до свого села, а врешті, у «Синах» і «Марії», до своєї країни. Тому цей твір є тематично важливим звеном у творчості письменника. В цілій бо системі і філософічних підосновах свого світогляду Стефаник еволюціонував так само, як еволюціонував його герой, західньо-український селянин, помалу, спотикаючись, і падаючи, аж доки не дійшов до своєї ясної мети. Ким, як ким, але моралістом цей письменник, будши в першу чергу поетом, таки ніколи не був.

Повертаючись до передісторії «Камінного хреста», скажемо, що проблемою, яка чи не найглибше вражала Стефаника підчас його довгого побуту в Кракові, була еміграція українських селян до Канади, що в половині 90-тих років минулого сторіччя набрала досить великих розмірів. Він ходив постійно на краківську залізничу станцію, глядів на довжелезні потяги, в яких українські селяни, завантажені у вагони для скоту разом з дружинами і малими дітьми, їхали в невідому країну, напівживі з жалю за своєю батьківщиною, перелякані тим, що їх і їх найближчих мало там чекати. Тут у цих вагонах, ніби їхала сама замуриана, голодна мужицька доля, тому не дивно, що згадки про ці прогулянки на краківській двірці розсіпані в багатющому листуванні Стефаника, що збереглися з тих часів. Першу таку згадку находимо в листі до того ж Вацлава Морачевського з 26 липня 1895 р., передає він у ньому «есенцію «Америки» словами самих селян:

«Царя, вповідають, нема, а поле є і людям бідним заробітки слушні. Хліб родиться у хлопа, і ціна добра. Попів люди сами приймають і можна християнам навіть лютріянського попа принаймити. Сонце, бачу, пече, аж чорніють люди, але байка, коби білий хліб їсти».

Досить яскравий опис виїзду селян з рідного села, в якому маємо вже сирий зарис героя «Камінного хреста», находимо в листі Стефаника до Ольги Коби-

лянської з 14 жовтня 1898 р., написаному з Русова, родинного села письменника:

«Перед кількома днями відводило наше село емігрантів до Америки. За селом поле таке, як сирота, помежи поле ліси, що загорнулися в якийсь біль, що смерть віщує, а ще далі гори з синим димом».

«Люди, поле минемо, ліси пройдемо, гори переліземо, море перебредемо, та не найде вже вас, — казав старий газда, перебраний у цайгову одержу. Та й плакав... «Буду йти помежи поле, як жебрак з торбою», та й показав торбу, — «або як циган, що веде за собою жінку й діти»... та й показав жінку й діти. Та й пустився плачучи в дорогу. Лишилася пара людей, але зранена. Лиш кров не текла з рани».

Подібні трагічні картини малює письменник із своїх частих прогулянок на краківську станцію, куди він ходив проводити селян у далеку дорогу. Ось ще один фрагмент з його листа до Ольги Кобилянської з кінця січня 1899 р., коли він, здається, вже писав «Камінного хреста»:

«Нині досвіта на двірці краківським було 800 душ емігрантів. Кобисьте їх бачили, то би подумали-сьте собі ладно за ту рускість. Насамперед виділи би-сьте сотки синіх, спечених губів, потім кололи би вас у серце різнобарвні очі діточі — попідпухали, як коли би синявою водичкою намокли. Далі виділиби-сьте тисячі брудних засохлих ярочків по лицах від сліз, а далі чули би-сьте захриплий голос бесіди рускої, що відбивається від мурів і розходитьсь одним заржавілим гомоном по чужій стороні. Чули би-сьте, як багато маленьких чобіток гримає по камінню — се перші чобітки у хлопців і дівчаток; йдуть і говорять «очима» і оглядаються все на чобітки, що ніколи не мали.

Потім ще виділи би-сьте, як мами бігають з плачем за пропавшими дітьми, як пани їх штуркають, як вони ридують... Виділи би-сьте, як вони сідають до вагонів, як силоміць пхають бабів і замикають у возах, як вони в тих возах сидять під самим верхом, бо на споді

**Стефан Дідух, прототип Івана в новелі В. Стефаника
"Камінний хрест".**

пакунки. Поїзд рушає, жінки і чоловіки чепляються его, поліція і жандарми відкидають їх, як галушки, а вікна в поїзді розпадаються і кавалками спадають на перон. На пероні лишаються жінки без чоловіків, діти самі без родичів і чоловіки без жінок. Шалений плач, ломання рук і проклони. А поїзд лише димом бе в очі — пішов».

Серед цих описів еміграційного горя окреме місце займає стаття Стефаніка п. н. «Для дітей», надрукована в 15 числі «Громадського Голосу» за 1899 рік. Подаючи причини еміграції, письменник вкладає в уста селянина Баріляка з села Борівців на Буковині, яке, до речі, можна бачити з русівських горбів, такі слова:

«Земля не годна тільки народу здержати і треба доконче війни або чуми. Ще десь давно брано до війська, та другий або третій до дому вертався, а нині за два роки всі дома. Кожне хоче жити і газдувати, а то ані поля, ані города, ані хати. Як є по моргови, по два поля, то нема города, або грошей, аби хату покласти. І сидять всі на купі в одній хаті — і гріхи, гріхи непростені. Татів збиткують, а самі ріжуться по межах або городах за кури. А потім криминали. То се одно. А друге, що дуже стягають на всякі оплати. Не тягнуть, ні, але таки кишки висотують! Не мож оплатитися і не мож дочекатися, щоби оплати тоті трохи змаліли. Не маліють, але гальопа ростуть, накипають. А поле пісне не родить, худоби нема, аби погноїти його. Скривиться один з другим та й думає. Набирає по банках, по Жидах, аж поки все не піде на ліцитацію. А дітей все більше, більше, не можна на улиці з ними обминутися. Та не один газда собі гадає: ба чого я дочекаюся з дітьми у сім краю?»

І так далі, ніби читаємо промову Івана з «Кленових листків», але ще в сирому виді. Тому не дивно, що в другій частині цієї статті Стефанік гіркими словами докоряє тодішньому українському проводові: «Самі мужики стають дітьми німими і безрадними, а що станеться з тими в нових чобітках? — питається він і зараз же відповідає:

«Се я питаюся руских патріотів, що чують по-руськи, ведуть дім по-руськи, виховують діти по-руськи! Питаюся послів руських, тих послів, що в крайній опозиції кричали, що наших мужиків можна бити по писку, а вони по руках за то цілують, ще казали против молодежі підносити хвальні руки попівські, отих послів питаюся, що станеться з тими дітьми в нових чобітках? Львівські партії і кружки, що аркана танцюють довкола намісництва, аби на котру-будь з них намісник глянув добри моком, і їх питаюся. Навіть тих запитую, що крали голоси в Тарнополі, навіть тих пан-отців, що з жидами за руки водилися під час виборів, аби радикалів побороти — всіх їх питаюся. Я знаю, що вони всі добрі люди, всі жалують селянина: беруть від нього по курочці, по крейцарикові, по колачикові і плачуть над ним. Ой, плачуть! Чи не можна би, панове руські патріоти, хоть розклад їзди подати докладно для тих дітей, чи не можна би у Львові і Кракові і на границі або Гамбургу поставити по одному чоловікові, аби хоть тільки зробив, аби між урядниками і тими дітьми уможливив порозуміння і аби їх у Гамбургу не дати на поталу агентів!? Чи не моглаби «Просвіта» і багатий «Дністер» і всеукраїнське товариство Шевченка вислати чоловіка до Канади, аби на місці роздивився і дав мужикам у руки інформації щодо того краю і тих земель? Хто знає, чи книжка за св. Николая або титли з матеріялів IX ст. не є менше важні або так само важні, як такі інформації? Відзиваюся до всіх жалуючих, плачучих патріотів, до всіх стоячих на чолі і до тих, що в їх руках сходяться гроші з цілої Русі-України, аби вони не давали тих дітей на поталу. Се важніше діло від «реальної політики», від чужих академій. Се мордівня тисячів дітей з нашої землі.

«Камінний хрест», зараз по його появі, став своєрідною літературною подією. О. Кирило Гаморак, з якого дочкою письменник пізніше одружився і якому присвятив цей твір, написав до автора: «Стефаник, так не пишійть, бо вмрете». Ольга Кобилянська у своєму

листі з 4 червня 1899 р., написала письменникові найвищі похвали:

«Між слова Ваші там... тиснулись великі сльози, мов перли. Страшно сильно пишете Ви. Так, як би-сьте витесували потужною рукою пам'ятник для свого народу. Ви одні витесуєте його, ми всі не варт коло Вас нічо. Я можу Вам хіба зелений вінок слабою рукою подати, щоб Ви його там де в ноги того мармурового смутного пам'ятника уклали. Ви чуєте мене, пане Стефаник? Ми нічо не робимо, окрім Вас одного. Гірка, пориваюча, закровавлена поезія Ваша... котру не можна забути. І все хочеться її пити... І все, і все».

Згадуючи своїх героїв на рік перед смертю, В. Стефаник написав короткий спогад «Під вражінням вистави «Землі» сприводу інсценізації його новель театром В. Блавацького «Заграва», і післав редакції щоденника «Діло» у Львові. Проте літературний редактор цього щоденника, Михайло Рудницький, який сьогодні так чіпляється поли покійного письменника і чваниться своєю «любов'ю» до нього, що аж творить фабрикати, спогаду не хотів надрукувати. Про «Камінний хрест» Стефаник написав таке:

«По виставі, їдучи до дому, вставали переді мною інші герої моїх оповідань, особливо Іван Дідух з «Камінного хреста». Він дуже не хотів покидати свого камінного ґрунту, та діти, невістки і доньки не давали йому жити, і він лише тому втік до Канади, але писав мені, що все чуже довкола нього і що його фарма йому не мила, та його дітям добре поводитьсья.

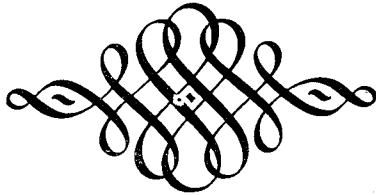
Здавалося, що справжнє прізвище героя «Камінного хреста» навіки залишиться тайною, яку Стефаник забрав з собою в могилу. Проте тут доля цього героя бодай по смерті не була такою жорстокою, як за його життя. На рік перед смертю, коли письменник відправ-

ляв у Канаду свого наймолодшого сина, якому, як героєві з «Камінного хреста», не було місця на рідній землі, він кореспондувався із своїми односельчанами в Канаді. Хоч більша частина цієї кореспонденції, здається, загинула, український канадійський діяч Микола В. Гавінчук, що постійно живе в Смокі Лейк, Альберта, таки зберіг два листи письменника. Фрагмент одного з них, з датою 9 лютого 1935 року, подаємо понижче:

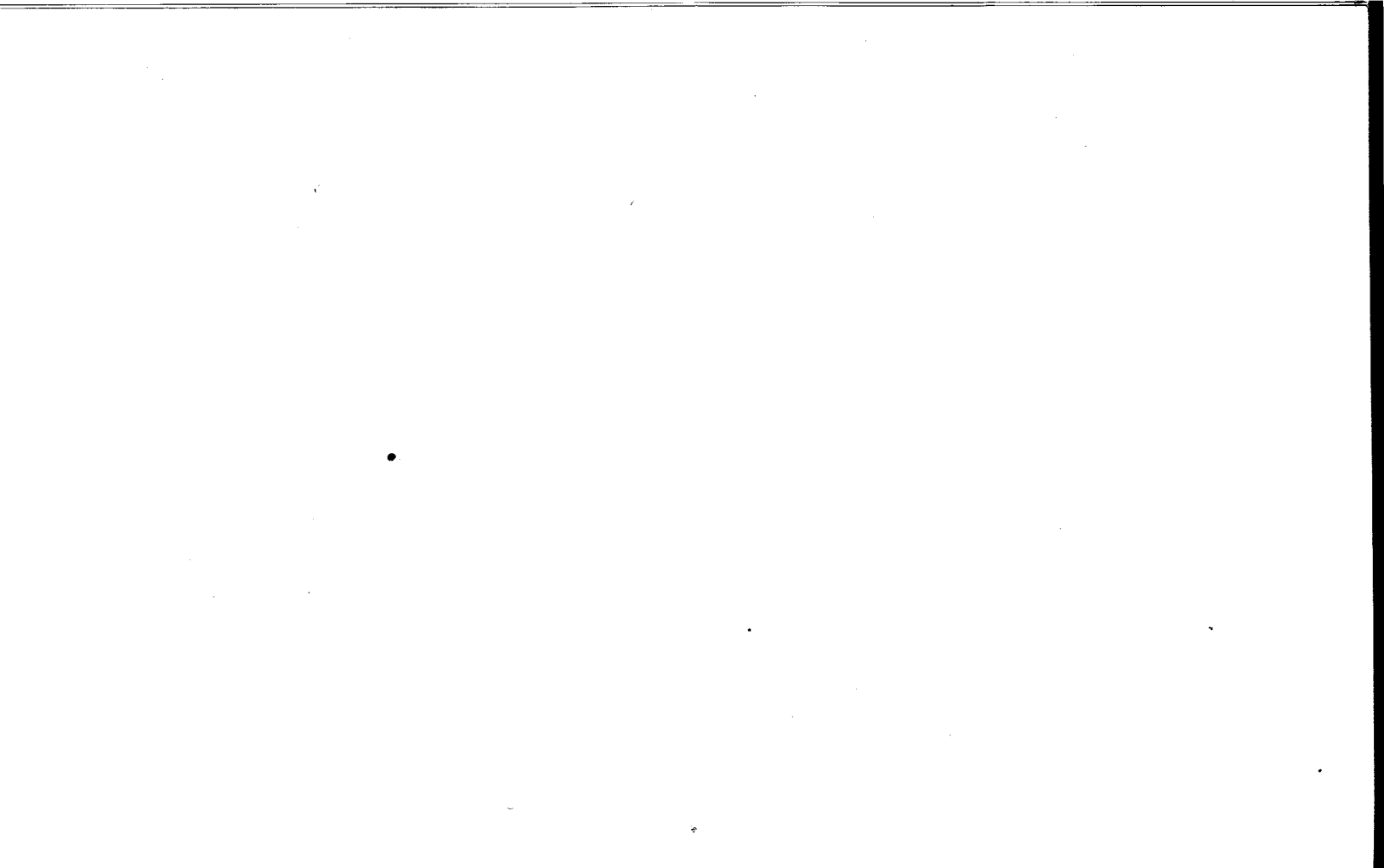
«Ваш лист нагадав мені дуже багато, і я дякую Вам за нього та радо відписую. Вашого діда по матері, Стефана Дідуха, я добре нагадую, як чоловіка, котрий мав на мене молодого прегарний вплив. Він був дуже розумний, спокійний та інтересувався громадськими справами та перший заклав читальню в Русові, де й був активним членом аж до виїзду до Канади. Зі своїми дітьми і внуками він, і багато іншими, покинув рідну землю. В тім році я був студентом медицини в Кракові і зустрічав їх на пероні краківського двірця майже цілий набитівський залізничий поїзд. То були люди найбільш енергічні в селі, до найбільш енергічних і завяз-тих належав Ваш дід по матері, Стефан Дідух. Зараз по їх відїзді я написав «Камінний хрест», де є дослівні думки Вашого небіщика діда, майже дослівно наведені. Це так сказати би, мій довг, сплачений Вашому дідові в українській літературі, він же, Ваш дідусь, мав у своїй молодості великий вплив на мене, і це довг я запла-тив після своєї найліпшої змоги».

Ще декілька слів про Стефана Дідуха, героя «Камінного хреста». На підставі інформацій, одержаних від його внука, Миколи В. Гавінчука, він, разом з дружиною, дітьми і внуками, приїхав до Канади в травні місяці 1899 р. та поселився на т. з. «гомстеді» коло теперішньої місцевости Гілліярд, Альберта. Помер він 29 січня 1911 року на 75 році життя та похоронений там же на цвинтарі, що носить назву «коло Григорчуків».

Щоб закінчити нашу розповідь про «Камінний хрест», хочу додати, що Стефан Дідух, виїжджаючи з Русова, таки поклав хрест на своєму улюбленому горбку, наказавши викарбувати на ньому ім'я своє і своєї дружини. І хоч теперішня влада знищила на Покутті, як і всюди в Україні, придорожні хрести, хрест Стефана Дідуха і досі височіє над Русовом, мабуть, тому, щоб ним вшанувати пам'ять і українського селянина-емігранта і того, хто писав про нього.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК У СПОМИНАХ

Богдан Лепкий

СТЕФАНИК У КРАКОВІ

(З моїх споминів*)

У вересні 1899 р. перенесли мене з Бережан до Кракова, до гімназії св. Яцка. З кінцем жовтня винай- мив я собі мешкання на розі Плянт і Студентської ву- лиці, на партері, там, де тепер пошта. Ще й не розта- борився гаразд, як одного зимного, дощового вечора хтось застукав до дверей. Я відчинив і побачив двох мужчин. Один був худощавий, русявий, а другий висо- кий, чорний з буйною чуприною й невеличкою бородою.

— Я Василь Стефаник — сказав цей другий, стискаючи кріпко мою руку, — а це мій приятель, Са- фат Шмігер.

— Рад пізнати. Роздягайтеся, панове, і ходіть ближче.

Ввійшли і, як звичайно: «Сідайте і куріть, — прошу». Закурили оба, але Стефаник не сідав. То хо- див по хаті, то, стоячи, балакав. Говорив таксамо, як і писав, короткими, зв'язкими реченнями. Часом якесь відірване слово кинув, то чоло морщив, то всміхався своїм непевним усміхом. Іноді зпід ока глянув, то зно- ву блиснув очима й тоді здавалося, що зазирнув тобі в душу. Голосу не підносив, але говорив дуже виразно, так що не тільки кожне словечко чулося, але й кожний

*) Цей спомин прочитав на поминках Стефаника в Кра- ковi, дня 1 січня 1937 р. Юліян Ґеник-Березовський. Потім цей спомин надрукував "Новий час", ч. 14, 15, 16, 1937.

порух думки відчувався в тих словах і між словами. Казали б ви, що знаєте того чоловіка здавна і що знаєте його добре, бо як-же й не знати автора «Синьої книжечки»? Він і вона — одно. Ви не розчарувалися, як то деколи буває, коли читаєте якісь твори, а потім познайомитеся з їх автором, і з дива вийти не можете, що твори й їх автор такі неподібні до себе.

— От, і книжки маєте — сказав Стефаник, зупиняючись перед мою невеличкою бібліотекою. — Федьковича також бачу й то у виданні Колесси. Позичите мені колись?

— Дуже радо.

— Чи радо, то не знаю, бо я книжок не віддаю скоро. Як вподобаю собі яку, то не пускаю її від себе. А Федьковичеві оповідання люблю. Добре писав і знав, що пише. А Глеба Успенського маєте?

— Є.

— То добре.

Прощаючись, уже в передпокою говорив до мовчаливого Шмігера:

— Добре, що приїхав, правда? Буде до кого зайти. А то, відколи поїхала Солоха,¹⁾ блукали ми по тім Кракові, як замотиличені вівці.

І пішли...

Це була моя перша зустріч з Василем Стефаником.

**

З тої пори не було днини, щоб ми не бачилися з собою. Звичайно приходили оба зі Шмігером увечір, часом навіть досить пізно, по вічу Дашинського в уїзджальні під Капуцинами, або по якимсь викладі соціалістичнім і засиджувалися до півночі.

Шмігер, таксамо, як і Стефаник, медик, був по переконанням соціал-демократ. Знав дуже добре іс-

¹⁾ Сальомея Крушельницька.

торію соціальних рухів і цитував з пам'яті всіляких Ляссалів, Енгельсів та Марксів. Але тим знанням не пописувався й не пробував у тім напрямі на нас впливати. Мовчаливий і стриманий, не часто встрявав у розмову, але, як коли відізався, то все щось цікавого сказав, і — мудрого. Не тільки про політику, але й про літературу та мистецтво. А всежтаки головню цікавився політикою. Разом з Филиповичем (теж медиком) цілими годинами пересиджував у Кіяка,²⁾ пильно прочитуючи краєву й заграничну пресу. Тимто, коли в нас приходила черга на політику, Шмігер реферував нам коротко і зв'язко все, що найцікавішого сталося у світі.

Стефаник додавав свої завваги, звичайно влучні, а деколи й дотепні, бо язик мав гострий. Сам Стефаник ніколи зі своїх дотепів не сміявся, немов би з них нічого й не було.³⁾

На перший погляд твердий і непривітний, був у дійсності м'якої вдачі й, як приїхав зі свят зі свого Русова, то привозив стільки нашого рідного смутку й сільського сентименту, що аж диво. Але з тим добром не зраджувався перед ким-небудь.

**
*

Коли його хандра нападала, прибігав до мене сам, без Шмігера. Одну таку гостину тямлю, немов би це вчора було. Я мешкав тоді вже на Гроблях, ч. 7, на першім поверсі, в тій самій кам'яниці, що В. Люто-славскі. Стефаник задзвонив, увійшов, подав мені руку й нічого не каже. Я попросив його до світлиці. Замість сісти, почав ходити з кута в кут, там і назад, там

²⁾ Каварня в ринку на А-Б.

³⁾ Великий жаль, що ніхто цих Стефаніківських дотепів не списував. У них скривалася одна з характеристичних прикмет його вдачі. І Стефаник згодом змінився, бо й його невблаганий Кронос не пощадив.

і назад. Я не питався, що йому, лиш мовчки водив за ним очима. Нараз він зупинився:

— Прочитай мені щось з Федьковича.⁴⁾

— Що саме?

— А котресь з його оповідань.

Я став читати «Любу згубу», а він далі ходив. Але щораз повільніше й не так нервово, як спочатку. Іноді зупинявся, морщив чоло й мервив чуприну. «Цес умів писати».

Я скінчив і замкнув книжку.

— Дякую тобі. Вже мені легше... На нині досить.

З тим і вийшов, не сказавши, що його мучило.

**

Але це бувало рідко. Звичайно, як кажу, приходив до нас зі Шмігером увечір і поведився, як свій. Нічого силуваного, ані робленого в його рухах і веденні розмови не було. І ми з жінкою відносилися до нього, як до свого. Як приходив перед вечером, то, що було, те й давали на стіл. Сідав вигідно на старосвітський канапі в їдальні і хвалив собі, що добре сидіти, не так, як у Кіяка, де з канапок і з крісел пружини силкуються вискочити наверх.

— І обрус такий білий. Не те, що у Юзефа.⁵⁾ Там нас годують на брудних паперах. Правда, Сафате?

Сафат Шмігер притакував головою і підкручував неслухняний вус.

Чистоту Стефаник дуже любив і в хаті і в убранні. Одяги робив йому один з найкращих краківських кравців, Грабовскі, який мав робітню коло театру. Одяги носив Стефаник темні і чорну краватку. Капельох м'який, також чорний. Хід мав різкий, трохи тяжку-

⁴⁾ "із" не казав ніколи. Т. з. літературною мовою тоді не балакав, лиш своєю, такою, як писав.

⁵⁾ Реставрація насупроти залізничного двірця, де приходили на обід соціали.

ватий, але й по ходу можна було його пізнати здалека.

В їжі невибагливий, але несмачні страви не їв. Любив гречані вареники. Називав їх «мамунині пироги». Дуже вони йому зі сметаною смакували.

**
*

Мешкав Стефаник на перехрестю вулиць Любіча і Тополевої, де пізніше на партері мешкав і помер його товариш д-р Смолин. (Вони вчилися разом до іспитів і здали перший медичний ригороз).

У тій кам'яниці наймав Стефаник укупі зі Шмігером досить велику й ясну, подовгасту кімнату на першій поверсі, з вікном на вулицю. Два ліжка, посередині вікно, а під вікном стіл. Крім того шафа на вбрання, умивальня й кілька крісел.

Тут жив Стефаник, тут писав він свої архитвори. Між іншими «Кленові листки» і «Кам'яний хрест». Не писав легко ані скоро. Довго носився зі своїми літературними задумами.

Часом по вечері, коли за столом сиділо нас четверо (я зі жінкою й Стефаник зі Шмігером), а Стефаник розбалакався, то починав:

— Вам здається, що знаєте село, бо воно таке просте, а я вам кажу, що воно — море. У нас, у Русові... — І по тій короткій вступі йшла якась сценка, одна з тих дантейських сцен, що їм на ім'я «Кленові листки».

Або знов:

— Розповідали мені мама, що... — і Стефаник малював один із тих своїх високомистецьких малюнків, що зробили його ім'я безсмертним.

Відчувалося, що, оповідаючи, він оформлював свою тему.

— Легко сказати, — махав рукою, — а як хочеш списати на папері, то перо робиться таке, як довбня й слова перед ним утікають, бо воно їх торощить... Плугом легше орати.

і назад. Я не питався, що йому, лиш мовчки водив за ним очима. Нараз він зупинився:

— Прочитай мені щось з Федьковича.⁴⁾

— Що саме?

— А котресь з його оповідань.

Я став читати «Любу згубу», а він далі ходив. Але щораз повільніше й не так нервово, як спочатку. Іноді зупинявся, морщив чоло й мервив чуприну. «Цес умів писати».

Я скінчив і замкнув книжку.

— Дякую тобі. Вже мені легше... На нині досить.

З тим і вийшов, не сказавши, що його мучило.

**

Але це бувало рідко. Звичайно, як кажу, приходив до нас зі Шмігером увечір і поводився, як свій. Нічого силуваного, ані робленого в його рухах і веденні розмови не було. І ми з жінкою відносилися до нього, як до свого. Як приходив перед вечерою, то, що було, те й давали на стіл. Сідав вигідно на старосвітській канапі в ідальні і хвалив собі, що добре сидіти, не так, як у Кіяка, де з канапок і з крісел пружини силкуються вискочити наверх.

— І обрус такий білий. Не те, що у Юзефа.⁵⁾ Там нас годують на брудних паперах. Правда, Сафате?

Сафат Шмігер притакував головою і підкручував неслухняний вус.

Чистоту Стефаник дуже любив і в хаті і в убранні. Одяги робив йому один з найкращих краківських кравців, Грабовські, який мав робітню коло театру. Одяги носив Стефаник темні і чорну краватку. Капелюх м'який, також чорний. Хід мав різкий, трохи тяжку-

⁴⁾ "із" не казав ніколи. Т. з. літературною мовою тоді не балакав, лиш своєю, такою, як писав.

⁵⁾ Реставрація насупроти залізничного двірця, де приходили на обід соціали.

ватий, але й по ходу можна було його пізнати здалека.

В їжі невибагливий, але несмачні страви не їв. Любив гречані вареники. Називав їх «мамуніні пироги». Дуже вони йому зі сметаною смакували.

**
*

Мешкав Стефаник на перехрестю вулиць Любіча і Тополевої, де пізніше на партері мешкав і помер його товариш д-р Смолин. (Вони вчилися разом до іспитів і здали перший медичний ригороз).

У тій кам'яниці наймав Стефаник укупі зі Шмігером досить велику й ясну, подовгасту кімнату на першій поверсі, з вікном на вулицю. Два ліжка, посередині вікно, а під вікном стіл. Крім того шафа на вбрання, умивальня й кілька крісел.

Тут жив Стефаник, тут писав він свої архитвори. Між іншими «Кленові листки» і «Кам'яний хрест». Не писав легко ані скоро. Довго носився зі своїми літературними задумами.

Часом по вечері, коли за столом сиділо нас четверо (я зі жінкою й Стефаник зі Шмігером), а Стефаник розбалакався, то починав:

— Вам здається, що знаєте село, бо воно таке просте, а я вам кажу, що воно — море. У нас, у Русові... — І по тій короткій вступі йшла якась сценка, одна з тих дантейських сцен, що їм на ім'я «Кленові листки».

Або знов:

— Розповідали мені мама, що... — і Стефаник малював один із тих своїх високомистецьких малюнків, що зробили його ім'я безсмертним.

Відчувалося, що, оповідаючи, він оформлював свою тему.

— Легко сказати, — махав рукою, — а як хочеш списати на папері, то перо робиться таке, як довбня й слова перед ним утікають, бо воно їх торощить... Плугом легше орати.

**
**

Раз по вечері каже до мене:

— Вбирайся й ходи!

— Де?

— Не питай, побачиш.

Я послухав його. Йдемо. Минаємо пошту, проходимо коло театру. — Куди він мене провадить? думаю собі. — До Юзефа, чи до себе, до хати, щоб прочитати якесь нове оповідання? Але він читати не любив, скорше переповів, як щось нового написав.

Аж нараз скрутили ми на залізницю, купили перонівки і вийшли на перон. — Ага, мабуть хтось знайомий переїжджає через Краків до Відня і Василь хоче мені зробити несподіванку — гадаю собі.

І дійсно, були це знайомі, але які! Наші дядьки, що перед галицькою бідою втікали за велику воду, — емігранти. Сиділи з дітьми і клунками на кам'яних плитах здовж цілого перону, попід мур. Змаргані дорогою і журую, помарнілі й почорнілі, куняли, немов під плотами тіні. Діти зривалися зі сну й плакали, мами їх зацитькували.

— Цить! Як приїдемо на місце, то булку тобі куплю й дримбу зі щирого срібла. Вберу те, як панича! — обіщувала мама. А батько тільки спльовував крізь зуби.

— Ая. Обіцей золоті гори, щоби ті проклинали, як віросте.

Стефаник проходив попри них, похмурий і лихий, як демон. Раз і другий. Словом не відзивався, тільки вдивлявся в ті помутнілі очі і в ті лица, немов у гарячці.

— То тут — звернўся нараз до мене. — То тут. А що було там?

— Де?

— А вдома, як від'їздили і як їх біда виривала з землі, ніби глибоке, вросле коріння? Я то опишу. Побачиш.

**
*

І писав.

Навіть Шмігера не було, лиш він сам. Сидить при столі, а на столі нічого нема, лиш каламар і споро чверток білого паперу. Коло стола, на підлозі, також чимало, трохи записаних і попередираних листків. Стефаник не любив перечеркувати, дописувати, справляти. Напише речення, прочитає і як йому не подобалося, то дере й пише наново. Хочби й кілька разів, аж вийде так як це в його збірках бачимо, де слова ані викинути, ні другим заступити, ні навіть переставити не можна.

— Люди не знають, як то тяжко писати. А машина той папір, як віл жере. Посилаю їм і посылаю, а вони все пишуть, що мало. А я не писар, ані не канцеліст якийсь.

Стефаник якраз тоді видавав у видавництві М. Яцкова свою збірку: «Камінний хрест».

**
*

Небагато старший від мене, любив старшувати наді мною.

— Ви поповичі, — казав, — книшами годовані, жадного гарту в собі не маєте. Не вмієте з бідою братися попід сили. А ти, небоже, ще м'єкший від других. Я тебе мушу трохи нагострити. — І говорив це так грізно, немов би сам був такий твердий, як кремій.

Я Кракова не знав. Він впровадив мене до «Панону», де тоді працював Шибишевські зі своєю молодію, гарною жінкою Дагною, і до Шміта, і до Завера,⁶⁾ де можна було стрінити тодішню краківську «малярію» і «писарію». Мало не цілий молодопольський Парнас пізнав я тоді зі Стефаником, або дякуючи йому. Оркана також. Була це така сама замітна поява в польській

⁶⁾ Краківські каварні.

літературі, як Стефанік у нашій, хоч і не така чільна.

І багато спільного мали між собою. Оба писали й балакали своїми рідними говорами: Стефанік про Покуття, Оркан про Подгаля, Стефанік раз-у-раз вертався до свого Русова, Оркан до Поремби. Оба чорняві, з буйними чупринами і з невеликими бородами в ключ. Але Оркан був рухливіший і в рухах і в словах. Він нагадував вірла, що з верхів злетів на доли, а Стефанік газду, що перебрався гарно в панське вбрання, і замість чепіг узяв книжку й перо до рук. Але тільки на якийсь час. Оба дотепні й оповідачі, яких мало. Ніколи не забуду, як Оркан оповідав про коня («то бил конь»), а Стефанік, як то він і Мартович зі своїми батьками ходили купувати шпенцери в Коломиї. Та ще одну спільну прикмету мали: для обох «мама» — це було святе слово. Не вимовляли його часто, але як вимовили, то обличчя їх осінювало якесь сяєво, ясне й тепле, молодніли і кращали обидва. Оба були приятелями, щирими і вірними. Хоч змінилися часи і люди, їх дружба не змінилася ніколи.

Обох їх згадую нині з жалем і вдякою, як моїх найкращих друзів.

Василь Стефаник

ПРО ЯСНЕ МИНУЛЕ

(Спомин)

Восени 1892 року я вписався на медичний факультет у Кракові. Тоді була там «Академічна Громада» студентів Українців. Згуртовані там були майже самі медики тому, що медичного факультету у Львові ще не було.

Мої товариші були діти заможніших батьків, бо медицина і тоді вимагала більше вкладу, як і тепер. Одним з провідників «Академічної Громади» був д-р філософії Роман Яросевич. Я був щасливий, що знайшовся з цим дуже розумним і прегарним професором з гімназії. Він учив мене і Леся Мартовича української мови в коломийській гімназії, а що українське було назначене на послідню годину 11 - 12, то він дозволяв нам виходити додому, якщо котрий змучений, з тим, що не буде записувати неprisутнього до дневника. Від слідууючої години української мови вже ні один ученик не абсентувався. Так було все, і для нас наука української мови була найприємніша і найкорисніша. Такий це був учитель. Десь пізніше він покинув учителювання в гімназії і вчився тепер медицини.

В нашій «Академічній Громаді» ми сходилися щовечора читати часописи, слухати відчитів. Члени Товариства майже усі були драгоманівцями і належали до Української Радикальної Партії.

Я пам'ятаю всіх товаришів старших і молодших з медицини, та не про всіх буду писати. Найвеселіший

і найздібніший медик був Яків Невестюк. Він котрогось разу перевозив тайно українські книжки до Києва, книжки на границі найшли і він цілий рік просидів в тюрмі в Москві чи Петербурзі. Як вернув, то реферував про свій побут довго, а ми ще довше запивали громадою його щасливий поворот. Він сам любив випити.

До моїх приятелів належав Володимир Филипович і Степан Шмігер. Филипович багато обдарований, сама полумінь в дискусії, погромник вшехпольської ідеології. Захорував на початку студій і вмер на селі в батька священика.

Шмігер все мовчав. Всі товариші його найбільше шанували за його пречистий характер. Він син бідного селянина з Розношинець коло Збаража, відличний ученик. Через гімназію заробляв на себе лекціями. По першій ригорозі опустила його енергія. Мабуть забагато стратив її хлопцем, заробляючи на хліб, і не міг вже кінчити медицини. Сидів ще кілька років у Кракові і вернув до Збаража вже хворий на туберкульозу. Був урядником при якійсь українській установі і недавно вмер. Я був би вдячний його приятелям і землякам зі Збаражчини, щоби ще тепер написали про нього. Це був святий чоловік, про якого я й тепер згадую з найбільшою любов'ю.

З ближчих товаришів нагадую ще Володимира Вітошинського (Фіта). Умер тамтого року в Відні. Довголітній міський лікар в Тернополі.

Володимир Білинський (Пехкось) умер вже давніше лікарем у Збаражі.

Теодор Соневицький — комплетно урівноважена аристократична натура, тепер лікар в Старім Самборі.

Теофіл Гвоздецький — все усміхнений, лікарює довгі роки в Липиці.

Гукевич — тепер лікар в Одесі.

І багато-багато лікарів, які ще тепер хочуть вилікувати хворих з невеликим щастям. Багато таких, що вже давно повмирали. З оточенням медичного факульту-

тету у Львові українці-ембріони (медицини) всі пішли до Львова, а краківська «Академічна Громада» і її масток послідні загальні збори передали «Академічному Братству» у Львові.

Поza студентами медицини треба згадати в Кракові Івана Труша, який вчився малярства в Академії. Гострий полеміст, інтелігенція глибока і загальна, один із найталанніших людей, яких знаю, з величезним обраzuванням, і фаховим і загальним. Всі його знають.

Володимир Старосольський вчився в Кракові права. Знав, що він українець, та по-українськи не міг сказати речення. Хлопчина панський з виховання і, чи кров прадідівська чи теорія, (він же дуже любить теорії), завели його в українську націю і вчинили з нього найкращого чоловіка.

Вже при кінці мoйого побуту в Кракові вступив до Академії малярської Михайло Бойчук. Просто з села від роботи, з мозолями на руках, з рум'яними лицями. Побачив я його в своїй хаті. Всі знають, що це тепер великий маляр, один з основників ренесансу староруського малярства.

Осібнo згадую мoйого приятеля Богдана Лепкого, який обняв у Кракові посаду в гімназії св. Яцка, як учитель. З його прибуттям відчинився сальон для решток вічних медиків.

Не можу бути ані трохи об'єктивним нагадуючи перші роки моєї з ним дружби. Всі знають його як великого поета, як робітника і вченого, але не всі знають, як високо культурний це чоловік, як він великий в розумінні цінити людей, як великих, так і малих. Він для мене все був такий самий гарний, як його твори. Перший раз я з ним познайомився в Кракові і я вдячний долі, що я з ним зійшовся.

По цім дерев'янім спомині може трохи розради. По розв'язанні «Академічної Громади» всі українці, з студіями, без студій, з посадами, без посад, згуртувалися в філії товариства «Просвіти», яка заснувалася головнo заходами Івана Бориса, урядника колійового. Ка-

сино, радикали, народовці, диспути, карти, жіноче товариство.

Треба улажувати Шевченківський Концерт. Проби хору, наради, програми, нервовість. Радикали перепачковують на одну з деклямацій «Каменярі» Франка. Деклямувати буде молоденька Катря Банахівна, студентка учительського семінаря. Дівчинисько рум'яне, чорнобриве, всі молоді за нею поглядають. Панна Катря деклямує гарно. Від радикалів має припоручення, як вийде на сцену, почати так: «Каменярі, поезія Тараса Шевченка». Так треба робити через каноніка о. Борсука і його сотрудника Козловського. Панна Катря деклямує прегарно. Публіка дуже вдоволена, бо що вільно Шевченкові, того не вільно Франкові. Декляматорка це тепер пані Гриневичева, думаю, не взяла на себе непростимого гріха.

На цім концерті я зазнайомився перший раз з д-ром Софією Окуневською-Морачевською і її чоловіком проф. Вацлавом Морачевським. Це знайомство було чи не найважливішою подією моєї молодости.

Близько сорок років — те, що гірке було, посолоділо; те, що молоде було, посивіло. Всіх приятелів і товаришів, які ще живуть, здоров'ю.

ПРИМІТКИ ДО СПОМИНУ

Треба дати примітки до спомину В. Стефаніка «Про ясне минуле», що був надрукований у виданні «Альманах Українського Студетського Життя» в Кракові в 1931 р. під редакцією Володимира Ничая, Ярослава Салука, Миколи Бажанського і Івана Красника. Ці примітки написав В. Ничай і вони такі:

Читаючи інтересні статті про Василя Стефаніка у низці чисел «Народної Волі», пригадалося мені, що в

Альманаху Української Студентської Громади, виданім у 1931 році в Кракові, Василь Стефаник на прохання редакційної колеґії помістив короткий, але цікавий автобіографічний спомин про часи своєї побуту в Кракові від осені 1892 року, як студента медичного факультету Ягайлонського Університету.

Василь Стефаник оставив про себе дуже мало вісток, зокрема про часи своєї молодости, коли формувався його письменницький талант, тому на прохання Редакції «Народної Волі», в ЗДА, яка цей спомин Василя Стефаніка погодилася надрукувати,*) радо передаю до евентуального використання цього спомину нашого небуденного письменника, тимбільше, що згадане видання мало відоме нашому ширшому громадянству, бо появилася ще в 1931 році в обмеженій кількості примірників і тому сьогодні є вже бібліографічною рідкістю.***) Один примірник цього Альманаху дивним збігом обставин перетривав воєнну хуртовину і заховався в мойому архіві по сьогоднішній день.

При тій нагоді може не від речі було б подати також, як мені вдалося отримати цей спомин від скупого на вістки про себе Василя Стефаніка.

Збираючи матеріяли до Альманаху, як один з членів редколеґії, радився я професора Богдана Лепкого, кого з колишніх студентів краківських високих шкіл — українців, просити про збагачення цього видання своїми мемуарними матеріялами.

Проф. Б. Лепкий, довгі літа ще перед першою світовою війною, проживаючи в Кракові як гімназійний учитель, а після тієї війни як професор Університету Ягайлонського, брав активну участь у загально-громадському житті тамтешньої української громади, як також

*) Цей спомин був надрукований у "Народній Волі", ч. 47 і 48 1965 р.

**) Цей спомин Стефаніка большевики передрукували в збірці "Василь Стефанік", Київ 1964 р., але частинно змінили правопис.

у студентському, був у тих справах найкращим знавцем і просто ходячою енциклопедією.

Впали тоді прізвища різних студентів-українців, що визначилися опісля в українському житті в різних ділянках як громадській, церковній, політичній, господарській, чи як науковці, мистці малярі, різьбарі і т. п.

З живих тоді визначних постатей Богдан Лепкий згадав митрополита Андрія Шептицького, маляра Олексу Новаківського, історика В'ячеслава Липинського, письменників Василя Стефаника, Катрю Гриневичеву, професорів Ягайлонського Університету — мовознавця Івана Зілінського, географа Володимира Кубійовича, адвоката і науковця-соціолога Володимира Старосольського, політичного діяча і кооператора Остапа Луцького, що як згадував Лепкий, заповідався у своїх студентських часах радше на поета і письменника, мистця-маляра Дам'яна Горняткевича, що порпався в архівах Краківської Академії Наук і мав багаті матеріяли про колишніх студентів-українців тієї школи, історика і пароха церкви св. Норберта в Кракові о. Павла Хруща та багато інших.

До деякого з них наша редакційна колегія звернулася вже давніше за матеріялами до Альманаху та мала прихильні відгуки, але про Василя Стефаника, як студента краківської медицини, довідався я тоді, сказати правду, вперше. «Варто би мати від цього бодай коротенький спомин» — сказав тоді проф. Лепкий, «хоч сумніваюся, чи він щось напише, бо таки не любить про себе писати. Але спробуйте, може вам, студентам, він не відмовить і будете мати щастя. Пишіть!» захопив ще раз проф. Лепкий і додав з усмішкою, «мене він колись не послухав, як я його про таке просив, про спомин збив мене коротко словами — «а кому це потрібне і цікаве буде!»

На нашого листа ми вкоротці отримали відповідь від В. Стефаника. Подякував за запрошення, обіцяв щось написати, але не чується здоровий, отже не мав змоги переслати з листом, а писання мучить його. Часи свого побуту в Кракові згадує все дуже мило, то ж якщо йо-

му здоров'я дозволить, приїде до Кракова, щоб побувати між студентами і «відмолодиться», відвідати свого приятеля Богдана Лепкого, якого цінить високо не лише як поета і письменника, вченого, діяча, але зокрема як людину високої особистої культури.

При тій нагоді згадав у листі, що, нажаль, не застане вже іншого свого приятеля з молодих літ, польського письменника Владислава Оркана, що якраз кілька місяців передтим помер. Колись В. Оркан, що з симпатією відносився до української справи, не боявся попірати українських студентів у їх боротьбі за український університет, що в часі його (Стефаника) студій розгорілася на добре та виступав відважно проти сильних тоді вшехполяків, що заперечували українцям у Галичині право на власні високі школи. Цікавився Оркан зокрема українською літературою і навіть видав тоді антологію української новелі польською мовою п. з. «Млода Україна».

Але тому, що спомин від Стефаника не надходив, один з членів редколегії їхав на святочні ферії у Снятинщину і при тій нагоді вступив до В. Стефаника та добився того, що хворий письменник докінчив свій спомин та передав йому до рук, з вибаченням, що не вийшов спомин такий, як задумував, але колись напише більше, як буде здоровіший.

Наш здобуток-спомин Стефаника показали ми негайно проф. Лепкому. Він утішився ним не менше, як ми, тимбільше, що згадав в ньому Стефаник і про нього як не можна краще.

Тішився професор також ще одним листом, що написав нам інший його приятель історик В'ячеслав Липинський, що перебував тоді в Бадені, коло Відня, хворий на туберкулу.

Писав Липинський, що радо згадає про часи своїх студій у Кракові, де між іншим видав був тоді свій історичний твір польською мовою «З дзеюв України». Не забув і він згадати про цікаві розмови подібного до нього запаленого любителя української давнини, з Богданом

Лепким: у його домі бував кожного тижня підчас свого побуту в Кракові перед першою світовою війною.

Та наша надія, дістати спомин від В'ячеслава Липинського до Альманаху, не здійснилася. За деякий час, з початком літа 1931 р., ми прочитали в «Ділі» сумну вістку, що він помер у тому ж Бадені від тяжкої недуги, що мучила його роками.

Василь Стефаник помер кілька літ пізніше, в зимі 1936 року. Обіцянки написати нам дещо більше про свою молодість, не дотримав, мабуть тому, що його здоров'я не поправлялося, а навпаки погіршувалося. Не прибув також у відвідини до свого приятеля Богдана Лепкого, як заповідав. А про себе, то мабуть крім згаданого спомину «Про ясне минуле», та автобіографії, що її використав Юрій Гаморак у виданні творів Стефаника (про що згадка у одній з статей в «Народній Волі») — Василь Стефаник таки не встиг написати.

В. Ничай

І. Подюк

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК ЗБЛИЗЬКА

Щораз менше людей, що особисто знали Василя Стефаника, а його молодших приятелів, що часто його відвідували і що їх він у себе сердечно гостив, уже менше як на руці пальців.

Літа пливуть непомітно, і 7-го грудня 1961 р. стукнуло 25 років від його смерти, а мені здається, що Стефаник ось-ось над'їде великими каштанами з Русова й гукне з воза:

— Доктор дома?

Письменник потребував тисячу аркушів паперу, щоб написати новелю на половині аркуша; а тепер треба мені вислати до Русова тисячу гадок-думок, щоб із віддаленого спокійного плеса-забуття повитягати бодай дещо, щоб читачі цього спомину, що ніколи не бачили Стефаника зблизька, могли бодай приблизно з ним познайомитися.

Перший раз я стрінувся ближче з ним на однім весіллі, за 12 літ до його смерти. На весіллі було багато інтелігентів з далеких повітів, тому багато осіб його не знали особисто. Було весело й гамірно, як це звичайно буває на кожному весіллі. Як тільки господар представив гостям В. Стефаника, всі наче зацікавилися — очевидно, з респекту до письменника. Стефаник випив кілька чарок горілки, підвівся, перший виголосив привіт молодят і їхнім батькам, а потім звернувся до всіх:

— Дорогі пані і панове! Дивіться на них, які вони молоді і файні! Він гуцул, а вона шляхтянка. За нею цілий ключ священиків, як журавлів, що потягнувся аж

з Холмщини до нас, а за ним буйність життя і краса Карпат з стадами волів і овець на полонинах, з лісовими вітрами, а на небі з зорями. Ці молодята є частиною краси і творчости природи, що гарантує твердість і стійкість нашого народу. Співайте їм ті самі весільні пісні, які їх прадіди співали, і пийте за їх красу і золоту молодість, але не гадайте собі, що тут якась корчма! Многая літа вам молодята!

Та й закінчив з гострим іронічним усміхом до новоженців:

— А тепер, дурні, що гадаєте робити?

Цим сердечно розсмішив гостей, настроїв відразу поправився, і пішли дальші привіти й побажання.

**
*

Читальня «Просвіти» в Белелуї за 2 км від Русова запросила Стефаника виголосити святкову промову під час концерту на честь Івана Франка. Стефанік вийшов на сцену, сів на її краю і почав говорити. Але зала «Народного Дому» була так набита людьми, що декому було тяжко пропхатись на своє місце. Зчинився гамір. Стефанік перестав промовляти та й каже:

— Що це ви там шушукаєте і мотлоштитеся? Або стійте спокійно і слухайте, або забирайтеся звідси! Час вам бути культурними людьми!

Стало тихо-тихо. Ніхто не почувався зневаженим, бо це був посол Стефанік. Всі його знали й поважали. А він далі говорив:

— Франко, якого ми тут величаємо, був дуже великий чоловік. Він був великий своїм розумом і тим, що любив вас безмірно, і був великий своєю творчістю. Був нашим Мойсеєм і, хоч кривдили його ми самі, то він ціле своє життя далі вів нас всіх до світла з темноти й неволі, до національно-політичної незалежності і впав на дорозі коло самої межі. Читайте його, любіть його, спомінайте його! Це він став огненною пересторогою всім нашим ворогам, не дав їм зробити нас рабами і німими

волами в їх плугах. Тому не сваріться за дурні і малі речі, а держіться разом в одній лаві жилавими руками, навіть тоді, коли у вас нічого більше нема, тільки цибуля і кулеша за пазухою. Ідіть далі слідами Мойсея-Франка і так дійдете ви або ваші діти і внуки до своєї держави, в своїй золотій Україні.

Коли Стефаник скінчив, сів у переднім ряді крісел випадково поруч жида Зельмана, що продавав пиво та крадьки горілку в Белелуї, і запитав його, хто з інтелігенції є на концерті.

— Пане посол, був ще священик, але пішов правити вечірню, як ви скінчили говорити. Ну, та й я прийшов послухати, бо люди мені оповідали, що пан посол дуже файно балакає. Та й то таки правда!

**
*

Василь Стефаник був високий, гарної і сильної фізичної будови мужчина. Його грізне на перший погляд обличчя, смугляве і доброобразе, надавало йому великої поваги. Низько пристрижене густе волосся на голові, густі й рівно притяті вуса і мала плекана борідка, притрушені сивиною, робили його не то гнівним, не то невдоволеним, а смілива та їдка іронія, що з усміхом біла з його очей, бомбардувала вас немилосердно; ви боялися, що його проникливе око знайде у вас якусь зачіпку, і ви без спротиву скапітулюєте від одного його стрілу-слова. Ця на вигляд тверда людина кремінної вдачі відзначалася великодушністю, ввічливістю і скромністю. Стефаник був приступний і охочий дати поміч кожному, хто цього потребував. Його дім у Русові стояв отвором для всіх. Найбільше тішився відвідинами молодих приятелів. Дуже часто давав поради в різних занедужаннях і з відповідними інформаціями відсилав хворого до лікаря.

У квітні 1927 р. просив мене Марко Черемшина (Іван Семанюк) поїхати разом з ним до Кобак на Велюкдень «застелити» гроби його батька і моїх батьків.

Не знав він тоді, що це буде його остання мандрівка до рідного села. Черемшина хотів піти зі мною в ліс за дубочками, щоб їх посадити у Снятині коло хати. Тоді я застав у нього В. Стефаніка.

На похороні Марка Черемшини у травні 1927 р. в Снятині Стефанік говорив:

— Взяв, дурний, та й вмер. Але отут стоїть міністер Васілевскі, він знає цього великого адвоката й оборонця від кривд нашого народу і перекаже панові Пілсудському. Незадовго дві пари волів потягнуть тебе і завезуть до самого Бога на останню розправу з ворогами твого народу за його страшні кривди. Ти був тут мудрий, то й там даси собі раду, небоже!

Великі рокові свята обходили обидва письменники дуже урочисто. Але Черемшина святкував величавіше свої іменини на Івана Купала, а Стефанік не дуже дбав за Василя. Він прегарно себе почував, як на свята були в нього його молоді приятелі. Без них свята не були святами. Дуже тішився вчителями з сусіднього села Тулови, Василем Костащуком, і його дружиною Анною. Своїми приємними й гарними голосами вони одні могли дібратися до чутливої душі Стефанікової народною піснею:

Стоїть корчма за болотом
Та й покрита околотом,
Гей, ти корчмино, гей, ти дугине,
Моя праця в тобі гине.

Мав я воли, мав корови,
Мав я сіна повні стоги,
Мав я й телята та все звіздохолі,
Тепер штири стіни голі!

Тоді Стефанік мусів і собі заговорити:

— Любі мої молоді гості! Як співаєте цю стару і страшну співанку, то мені причувається зойк за селом і плачі, бо цілують землю бідні мужики і з тайстрами під пахою йдуть в світ-за-очі.

І як ми співали, то письменник не міг спокійно сидіти. Він то вставав, то сідав, то знову вставав, виходив і знову вертався, наказуючи співати далі, їсти й пити, обіймав і цілував кожного співака. Щирішої гостини не довелось мені так часто бачити.

**
*

Настало Різдво 1930 року. Стефаник вибрався в село, бо так годилося йому, найповажнішому господареві, і дуже кортіло відвідати велику родину Стефаників. Вертаючись пізно увечері, поховзнувсь і впав серед дороги. Його занесли вже напівпритомного до хати, а сини післали фіру по доктора.

Стефаник лежав на скромнім дубовім ліжку. Праворуч на білій стіні висів портрет Семена (роботи І. Труша), 180-моргового батька Василевого з навколо рівним підтягим довгим волоссям на голові, що спадало аж на шию. Ліворуч під вікном був стіл накритий «писаною» покутською скатертю. Поруч стола стояла комода, завалена книжками, журналами, газетами. Тут були двері до світлиці, їдальні й невеликого кабінету-робітні письменника. На стіні від кухні висів гарний образ Богоматері, а під ним стояла довга м'яка софа для відпочинку.

Хворий лежав непорушно. Його нерівний віддих мішався з голосним хропінням. Він не був ще цілком непритомний і намагався щось сказати, але це йому не вдалося. Уста мав скривлені, а права й долішня кінчини були безвладні. Був це образ половинного паралічу, спричиненого зависоким тиском крові. Зорієнтувавшись, у чому діло, я мусів швидко діяти, бо, очевидно, йшло до гіршого. Я відчував, що на нас дивляться тисячі невидимих очей, зацікавлених станом хворого. Але радитись не було кого і не було часу. З відкритої жили бризнула кров довгою на метер червоною дугою, і тітка Олена зручно ловила її в приготовану скляну баньку.

Цей старий і в Стефаниковім випадку єдино потрібний лікувальний захід з холодним компресом на голові та мішком теплої муки в ногах незвичайно скоро й ефективно поміг. Пульс поправився, хворий помітно вспокоївся, перестав хропіти, по втраті не цілих трьох склянок крові тиск значно обнизився, і Стефаник заснув.

А колядники не переставали колядувати і дуже дивувалися, чому посол у хату не пускає; але почувши, що сталося, похитували сумно головами і бистро розносили сумну вістку по селу. І пішла вона від села до села по цілім Покутті.

А вранці тітка і сини зустріли мене врадувані, бо хворому полегшало: він пізнає всіх і почав краще говорити та й хоче мене бачити.

— Добрийдень панові послові! Христос рождається! — поздоровив я його, переступаючи поріг кімнати. — Як пан посол почуваються?

Він поволеньки повернув голову, неначе збудився з глибокого сну, пізнав мене. Лівою рукою показав на крісло, і я сів побіч його ліжка. Уста були ще скривлені, не міг рухати ні правою рукою, ні ногою. Перше, що я запримітив, були великі сльози, що скапували одна за одною з очей на білу подушку. Він невиразно шептав слова, і я зрозумів, що маю сісти ще ближче, мов би мав вислухати якусь велику таємницю.

— Хлопче, як гадаєш, що я буду калікою, то не лікуй, небоже; Гній треба викинути на гній, — сказав, його обличчя ще більше скривилось, і сльози рясніше посипалися на постіль. Мені здавалося, що від високої напруги під тягарем його слів розлетиться ціла хата в тріски. Потім приклав ліву долоню до чола та й каже:

— Довго ковалі ковалювали в голові і тягали за язик, і як дротяною хусткою її зв'язали. Вже забралися — не чую їх гупання.

Знов замовк. І аж по довгій хвилині вже веселіше заговорив:

— Як бачу, то з тебе не тільки молодий і файний хлопець, але ще кращий цирулик, що легко спускає кров старим пиякам.

Зараз казав зробити собі папіроску, і Кирило мусів уважати, щоб батько себе не попик або не спалив постелі.

Стефаник був ідеально добрий пацієнт. Він радо почав вправляти м'язи — сам і при допомозі синів. У перших тижнях уже міг сидіти, потім вставати на ноги, ходити спочатку з чужою підтримкою, потім сам із палицею, а згодом також без неї. Бувши десятки разів у місті, заходив спершу до мене на «пльотки». І мені частенько треба було їхати до Русова, то на свята, то на весілля, то от так собі побути й поговорити з паном послом. Але одної неділі я не міг приїхати, і він подиктував Юркові такий до мене лист:

«Дорогий мій докторе! Дуже мене затривожила вістка, що ви хворий і не могли приїхати до мене в неділю. Але, мабуть, це перехорова хвороба, як наслідок вашого великого бігання за грішми. Ну, молодого більше шкода, як старого, і ви повинні уважати на свою зорю. Хочу з вами бачитись, бо Львів вибирається на ювілей до Русова, і я не годен від цього оборонитись. Заячківський Микола і Іван Макух самі будуть за кухарів і шинкарів, але я хочу, щоб ви конечно приїхали зі своєю шляхцячкою. Я пішлю коні. Як видрукують те, що за вас написав, то дістанете. Цілую вас сердечно, ваш В. Стефаник».

У 1930 р. на Покутті була гарна осінь. Стефаник видужав. Він їздив і ходив; параліч уступив за виїнятком малого недомагання правої ноги.

Тої осені були розписані соймові вибори. Щоб здобути виборчі успіхи, Варшава пригадала собі історичну Польщу й вирішила буками та нагайками вибити Україну з голов «українських гайдамаків». З великим

розголосом і гаслом заїхало сто фурманок у місто. На кожному возі сидів поліцай на високому сидженні, накрітій ліжником або килимом, тримаючи в лівій руці рушницю з настромленим багнетом, а правою вимахував нагайкою понад голову селянина-фурмана, щоб гнав коней галопом. Усі фурмани сиділи на голих сідалках перед поліцаями. Жиди скоренько позамикали крамниці, а міщани тільки заглядали з вікон на довгу валку возів. Дивлячись на коні з шумою на ніздрях, я побачив, як галопом їхав Стефаник з сином Кирилом попри фіри. З розгоном заїхав на подвір'я й закричав:

— Доктор дома? Він завжди так кликав, щоб переконатись, чи я вдома, щоб даремне не злазити з воза. Я скоренько вибіг, але поздоровлення не було.

— Та це татари! І рогативки нашим послам не допоможуть. Вони хотять нас знищити! Пілсудські замкнув двері перед митрополитом. Їм треба Хмельницького, вже іншого виходу немає. Ще раз, а різатись мусимо!

Йдучи в хату, казав дати собі брому, «щоб голова не трісла, поки поговорю з паном Гольчевским (старостою). Він мене в Русові бити не буде.

Коли трохи успокоївся, сів на воза і кликнув сердито:

— Тепер гони до него!

Розгніваний Стефаник не хотів сісти на приставлене йому крісло у старостві. Він твердо, але гнівно заявив:

— Отут мене бийте! Недавно ми були тут панами-господарями, але ні одному полякові не розбили комори і задниці не прали. А ви організованим розбоем нападаєте, як татари, на наших людей і б'єте їх спокійних нагайками і їх добро нищите?

Староста попросив Стефаника ще раз сісти, побіг до телефону й наказав комісареві поліції стримати пацифікацію. «То якесь непорозуміне, пане посьє!» — сказав, але Стефаник уже вийшов і не оглядався. Та, поки відкликано пацифікацію, поліція встигла спаціфіку-

вати читальню «Просвіти» у Стецеві й побити кількох поважних громадян.

**
*

Вліті 1931 р. поїхав я із Стефаником до Львова, бо в «Народній Гостинниці» мала відбутися лікарська нарада. Там уже чекали проф. В. Морачевський, д-р Іван Куровець, д-р М. Панчишин, а потім прибув д-р Кашубинський. Д-р Куровець витягнув пляшку коняку з-під поли і давай гостити Стефаника. Але його схопив за руку В. Морачевський і щось шепнув до вуха. Куровець сховав пляшку до кишені, кажучи:

— Відтепер будеш пити хіба дзему. Бо і пити треба вміти. Я сам люблю випити, але впору контролюю себе, чи маю далі пити, чи перестати. А ти попиваєш без контролю.

— Шкода, що тут між вами нема психіатра, аби він тебе сконтролював, — відповів Стефаник.

— Ані пити, ані курити мені ви не забороните. Як видно, не такі ви тут мудрі, за яких вас люди мають.

Так закінчивши дискусію, усміхнувся, подав кожному руку і скоро вийшов. За ним вийшов проф. Морачевський і запросив до себе на каву. В нього був його син Юрко. Коли за столом згадав Стефаник його маму, як ніжно грала на піяніні та співала «Сонце низенько, вечір близенько», то Юрко встав і гірко заплакав. Я донині не можу розгадати тієї психологічної загадки. Кажали мені, що його мама була родом з Окуневських і виховала Юрка на українця. За кілька літ Юрко помер.

**
*

Стефаник був великий естет. Він завжди вбирався гарно і носив на шиї чистий твердий білий ковнірець. Як ще лежав хворий, то дідич Теодорович відвідував його, але випадково застав його у приношенім старім

светрі. Почувши, що я приїхав, хворий нарощне почав стогнати та йойкати, ніби його почало в боці колоти.

— Гей, цьоцю! Кличте доктора сюди, бо витримати не можу!

Дідич швидко відійшов, а Стефаник до мене:

— Ах, добре, хлопче, що ти вже тут! А то сидить-сидить, та й дідько його знає, як довго ще посидів би. Певно сподобався йому мій подертий светер!...

Українці, члени ВУАН у Києві, виклопотали грошову підмогу для Стефаника в НКО. Гроші пересилав до Русова, кажуть, Лапчинський зі Львова. Лапчинський намовляв його виїхати на Крим і там лікуватись. Одного разу повідомив Стефаника, що хоче його відвідати в Русові, але Стефаник йому відписав, що лікарі заборонили його відвідувати. Потім сказав:

— Доста, що вже поляки б'ють, де не треба — большевики мене бити не будуть.

Одного разу просив мене піти з ним до комунальної каси зміняти доляри з Києва, що їх дістав від Лапчинського. Як ми потім виходили з того будинку, він швидко обернувся у дверях і, вимахуючи палицею за дверми, гнівно запитав:

— І хто тим псам сказав, що тут кобила здохла?

Сів на лавку й закурив. Зорієнтувавшись у ситуації, я пішов до жидів-купців, що чекали на гроші, і сказав їм, що кобила ще не здохла; пан посол дещо дістав, але потребує ще більше і тому взяв мене з собою до комунальної каси. Купці спокійно вислухали, чемно попросили поздоровити Стефаника та й поволі порозходилися. А ми обидва пішли до «Народної Торгівлі».

• **

Коли Стефаник відвіз свого сина Юрка на залізницю до Залуча і там цілуючи, відрядив його за море до Америки, то із станції не поїхав до Русова, а до мене, сів у глибоке плетене крісло і задумався. А потім звернувся в мій бік:

Стефаник був зажурений, що сини не хочуть женитись і він не буде мати внуків, щоб довго його пам'ятали і згадували. Цілком людська думка! За кілька місяців до смерти він узяв на руки мою малу дочку, що її називав жартівливо «шляхцячкою», і так до неї говорив:

— Я й вони всі вже повигибають, а ти, шляхцячко, будеш жити і найдовше мене пам'ятати. Будеш згадувати старого каліку, котрому палиця падала з рук на підлогу, а ти її підносила і зграбненько подавала. Не забудь, шляхцячко, як я приходив до твого скупого тата видурювати гроші, які і не думав віддати. Та й аби ти добре пам'ятала ті великі коні, якими я їхав до тата, але ти ще ні разу не була в мене.

**
*

Одно з найбільших сіл в Україні — це Стецева у Снятинщині. Стефаніки і Дідухи були першими родами в Русові, а в Стецеві були Филипчуки. Стефаніків син Кирило вибрав собі за дружину дочку Івана Филипчука, дуже поважного й багатого господаря. В Стефаник вислав коней, щоб я не «збицкався» і конче приїхав на весілля. На цім весіллі зібралися вершки сільської аристократії з Русова, Стецеви, Підвисокої, Будилова, Устя та інших сіл. Коли вже все було готове і гості мали засісти за столи, то спеціальні посли повідомили Стефаніка, що на нього чекають. Весілля відбулось у молоді.

— Ну, то ходім! Беріть колачі на фіри та й все інше і їдьте наперед, а ми з доктором поїдемо за вами, — розпорядився він.

Посідали всі на вози, і коні підбігцем рушили до Стецеви. Туди поїхав і русівський дідич Теодорович. Як Стефаник з'явився, гості встали, господар дому привітав його щиро і попровадив до стола на почесне місце. Тоді із здорових грудей селянських поплило «Многая літа» і чарки рушили довкола столів.

Стефаник наляв і мені чарку горілки, бо треба було випити з ним разом на здоров'я і щастя молодої пари. Та зараз він наляв другу — третю чарку, наказуючи пити.

— Пий, коли ти на весіллю! Так мусить бути тепер! Як приїдемо з молодою до Русова, то й там набудешся, хлопче!

Небагато помагало, що я відпрошувався та і йому дораджував не пити багато, але все таки трохи стримувало.

— Ти тут, межі цими мужиками, мусиш мати таку міць, як мають вони. Дивись на них! Чи хто го-ден тепер сказати, що в їх головах сидить — в головах оцих аристократів від плуга? Це вони, великі аристократи й авторитети, бо це шпик нашого народу, вся його сила, мудрість і загадка життя. Може, навіть, на цілім світі нема інших селян з таким великим дипломатичним тактом, не вивченим, а вродженим, таким розумним і ласкавим. І тому дотепер ніхто нас не пережер. І те, що я хотів добути з цих голів і написати, залишилось у них, ніким ані розгадане, ані написане. Дивись, як шанобливо приговорюють до себе, до своїх жінок, покивують головами, як коні в спеку...

І знов піднялися чарки вгору, і знов задрижали одвірки від «Многая-многая літа нашому батькові, і по-слові, і великому письменникові». Тепер став дідич Теодорович і привітав молоду пару, їх родичів і всіх гостей та побажав многих літ.

По ньому підвівся і сам Стефаник. Подякував ще раз за привітання його самого, поцілував сина й невістку, побажав їм багато сонця й радості в житті, тоді звернувся до всіх присутніх:

— Дорогі і любі мої сусіди! Ви ще пам'ятаєте тата дідича, що з нами разом сидить за одним столом. Він не винен, що його тато насхапував тисячі моргів поля, а він тепер на них газдує. І добре газдує, і ви самі це добре знаєте, бо він вчений інженер-агроном. Учїться від нього, а він вас навчить ще більше любити

землю і культурно на ній жити. Він не такий, як той у місті (староста). Будьте певні, що землі в пазуху не сховає і не втече з нею. Вона буде родити і зеленіти між вами і годувати ваші діти і внуки.

Дідич хотів його обняти і поцілувати, але Стефаник відсунув його рукою набік.

**

Як син Юрко лежав непритомний на п'ятнистий тиф, що напав його десь там у Львові, і лежав у Русові, то його тато не їв і не спав, але пильнував сидючи побіч нього цілими годинами. Вже 14 днів лежав Юрко у високій гарячці і був сильно виснажений. Я приніс з міста пляшку маляги для нього. Письменник радив дати йому пити з пляшки, але я боявся, що він захлиснеться. Тоді сам Стефаник узяв пляшку, всунув шийку в рот хворому, а хворий, засмакувавши у свіжому вині, скоро випив цілу пляшку.

Стефаник засміявся: «Псяюха! Вдався в свого тата. Напевно тепер жити буде!» Незабаром гарячка спала, Юрко видужав з тифу і здоров живе собі далі. Але його не було, як тато лежав смертельно хворий, ждав на нього й неждався...

На початку грудня 1936 р. Стефаник другий раз простудився, і в нього швидко розвинулось обосторонне запалення легенів. Великі Стефаникові коні привезли мене знов до Русова.

— Добре, що ти, хлопче, приїхав! А то мало-мало не здох! Рятуй, як ще можеш. Мабуть, скоро Юрко вернеться.

Та рятунку вже не могло бути, бо й серце послабло. Я хотів хворому додати ще трохи надії, тому нарешне говорив у другій кімнаті голосніше, щоб хворий чув, що це в нього наближається криза, і потім усе буде добре. Стефаник почув і з цілої сили закликав:

— Брешеш! Аж тепер ти брешеш! Дотепер говорив ти правду, але тепер брешеш! Ви вже хіба всі подуріли і не видите, що я по шию в гробі!

Хвилину мовчав, а далі спокійно вже показав рукою, щоб я приступив ближче до нього. Всі мовчали, а бідна «цьоця» почала з жалю трястися і тихенько заплакала. Всі вже бачили, що це не Стефаник говорить до мене, а його тінь тільки. Не дні його, а години були пораховані.

— Як умру — то аби ніхто не брехав наді мною. Я хочу, щоб з вас молодих, моїх приятелів, хтось кинув грудку землі, як винесуть з хати. Юркові скажеш, що я на нього ждав...

Незабаром став маячити. До когось говорив мовою, що її ніхто вже не розумів. Я мусів поїхати додому. Моє місце коло нього зайняв вельмишановний і люблений парох о. Михайло Дольний.

Юрко спізнився, а тато хоч-не-хоч переступив сто гробів і дійшов до свого, коло мами. І лежить тихо під високим камінним хрестом на горбі серед Русова в білій сорочці, сам білий.

(Передрук з "Лікарського вісника", ч. 3, липень 1962).

Остап Луцький

СИН ЧОРНОЗЕМУ

**(Прмова, виголошена над могилою В. Стефаника
9 грудня 1936 року в Русові, п. Снятин).**

Старий Стефаник, батько пок. Василя, передав йому свою мудрість, досвід не тільки свій, але й усіх предків роду, що жили й господарили в Русові. Ця глибока мудрість говорила молодому Василеві, що земля, це величезна, не тільки господарська, але й таємна живлова сила, без якої нарід не може жити, — що земля годує нас і що з нею зв'язаний увесь моральний та суспільний світогляд її дітей, — нещасливих, коли відірвуться від неї, — що тому на всіх шляхах життя діти української землі мусять ціпко й глибоко закорінитися в рідну землю. Вона ж не тільки рілля, але й Батьківщина.

Мати Василева, для якої ціле своє життя мав Він найніжніший спогад, дала йому напричуд живе серце. Оце мамине серце розбудило в ньому виняткову любов до всього, що шляхотне, добре й гарне; воно не могло бути байдужне на ніяке горе, на ніяку кривду, бо любило людей, правду, справедливість, шалено тужило за красою життя. Оце живе серце пірвало цілого Василя, завело його в нетри душі покутського селянства і вложило йому перо в руку, щоб промовив, що це серце відчуває, чим воно набігає.

Сердечних людей є чимало. Сердечних у тому значенні, що мають чуле серце і чують його в другій людині. Не один з нас погляне в чужі очі й чує, що крізь ці очі дивиться на нас друге серце. Подасть нам хтось

руку і чуємо, що в долоні нашій не чужа рука, тільки чуже тепле серце. Але словом розказати кожне дрогання свого чи чужого серця, своєї чи другої душі, не вміємо. А Він умів це все розказати так ясно, так глибоко, так зворушливо й сильно, як ніхто другий з сучасних йому наших письменників. Як поет Він дав народові своє серце і нині всі українці на всьому світі цілим серцем при його домовині.

Батькова наука не пішла в ліс. Післав старий Стефаник свого сина Василя у високу школу, щоби став лікарем тіла селян, щоб воно було здорове, не пропадало марно. Мамою дароване серце відкрило перед Pokійним царство духа, завело Його в глибину людських душ. Душа — це щось більше й важніше, ніж тіло. Однак слово, яким промовив поет Стефаник — це було русівське слово. Його Він увів у храм рідного письменства. Мова його поем була скупа на слова, як розмова русівського і взагалі українського господаря. Форма його творів відповідала дороговітам народнього мистецтва, хоча перетопився в них увесь чар мистецтва сучасної Йому Європи. Всі монументально вирізьблені постаті в творах Стефаника — це Покуття. Сильно вріс у русівський чорнозем Василь Стефаник, як людина й як чародій-поет.

Тяжке життя кожної людини, кому дала доля таке серце. В покійному Василеві воно не могло заспокоїтися красою і спокоєм піль, ліса чи хмари на небі, воно заглянуло глибоко в пекло душевних мук села, само зворушене глибоко, ворушило серця читачів, термосило їх сумління. Траплялося, що слабе серце читача вмлівало від мук цього пекла і пропадало в безсиллі. Однак мужні серця відчули в творах Василевих велику моральну силу їх героїв і лицарську боротьбу духа наших селян проти всіх сил їх пекельно тяжкого життя. І тільки це є правильне. Мусимо знати й тямити, що на початку всього був, є й завжди буде: дух. Дух, що пре нас до життя, до боротьби, до творчості й перемоги! Завдяки по мамі одідиченому серцю поет Стефаник став поетом духа й

навіть лікарем для всіх кріпких українських душ, бо всю свою мистецьку увагу звернув на царство духа в народі, зворушив глибоко наші серця й сильно потряс нашим сумлінням. Зокрема, коли цей народний дух довів нас до того, що в руках дітей нашої землі ще раз блиснув рідний меч в її обороні, Стефаник осяяв цю подію поемами, найшляхетнішими зпоміж усіх, присвячених цій великій події. Живемо в незвичайно складних, важких і дуже відповідальних днях. Віддаймо поклін Тому, що понад усе горів терпінням душі народу.

Доля довела Стефаника до того, що в свій час був він і послом. Як один з пізніших послів знаю, як гіркий це мусів бути обов'язок і для нього. Як бувшого посла прощаю Його від теперішньої Парляментарної Репрезентації.

Як особистий друг прощаю Покійного від таких його живих приятелів, як той, що в Чернівцях виводив Його з першою його книжечкою в світ літератури, і таких, як Богдан Лепкий, що останній зпоміж нас остався ще в Кракові.

Однак понад усе прощаю Його від української кооперації. Вона організує мільйонові селянські маси не тільки в ім'я кращого добробуту, але й для того, щоби в житті народу, передусім сільського народу, зберегти якнайбільшу моральну силу і скріпити можливості для краси в житті села. Стефаник — це Архистратиг духа, моралі й краси; — цю Його велику спадщину зберігатиме українська кооперація з роду в рід і тому сьогодні вона віддає Йому свій глибокий поклін.

(Цю промову взято з "Нового часу", ч. 282, 14 грудня 1936 р.).

Василь Костащук

РІЗДВО У ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

(Спомин)

«Слухай, небоже, аби громи били, аби світ западався, то ти маєш приїхати до Русова на Різдво. Пам'ятай, першої днини» — говорив звичайно перед святами Стефаник, коли стрічав мене в Снятині.

— Ще собі, смаркачу запам'ятай, що все кожного року маєш приходити, чи я прошу чи ні, бо я часом можу забути просити. Бери з собою свою жінку, що має повний рот зубів, та будете мені співати.

Нам не треба було другий раз казати й ми у кожне Різдво від 1925 року з найбільшою приємністю виконували волю Стефаника. Кожна гостина в його домі була для нас великим святом. Ми все верталися обновлені духом, повні вражінь, заворожені пієтизмом до особи Стефаника. В його хаті було все повно людей, місцевих русівських селян і студентів та кілька поза-місцевих інтелігентів. Стефаник бавив усіх, вмів кож-но му сказати відповідне слівце, всіх очаровував.

* *

Різдво 1930 року.

Рано вибираємося до Русова. Дорога тяжка, снігом забита. Входимо в хату, здоровимо з Різдвом.

— Добре, що-сте приїхали, загрівайтеся, сідайте та будете їсти. Цьоця багато напекла і пририхтувала.

За столом русівські старші браття, а між ними вуйко Проскурняк. Коло них присідаємо й ми. Стефаник просить, припрошує:

— Наїдайтеся, абисте не були голодні. Напийся, Василю,* до вуйка Проскурняка, та колядуйте, бо сьогодні Різдво. Але ви, газди, заколядуйте мені старої, такої, якої колядували ще ваші деді, бо ці молоді — то дранте.

Газди поховали голови в долоні, сперлися ліктями на стіл, а по столі поплила давня-прадавня коляда:

«То як Семен на горі орав, радуйся!
Радуйся земле, Син Божий нам народився!»

Пісня, зразу несміла, захрипла, зривалася чимраз сильніше, колисалася під такт хитання сивих голов. Вуйко Проскурняк випростувався, старе, порепане лице ви-погоджувалося, очі горіли і світили якимсь дивним блеском, тяжким кулаком водив по столі й піддавав такт.

Стефаник зворушений, в очах блищать сльози. Підходить до голов при столі, цілує в сивий чупер. Задивлений десь далеко, говорить до нас:

— Ви, молоді, хапайте цю коляду й ховайте її в свої пазухи, як найдорожчий скарб. Ця коляда в'яже нас з тисячліттям, так співали ще за Володимира Великого. Так з покоління в покоління аж до нас: «Радуйся земле, бо Син Божий народився!» Чи ви в цих простих, давніх словах і в цій прекрасній мелодії, яка пливе з тих мужицьких грудей, не чуєте тої три-радості Нашої Землі, що народився Син Божий?

Вуйко Проскурняк повів рукою й коляда скінчилася. Діди споважніли й задумалися, в хаті гробова тишина. Стефаник схвильований ходить по хаті. В нашій уяві пересувалися давні часи й ми були горді, що Стефаник зв'язав нас із Володимиром.

**
*

Відчиняються двері і з морозом на червоних обличчях входять молоді студенти, а між ними місцевий па-

*) Василь, це управитель школи з Тулови, Василь Костащук — належав до найближчих знайомих і любимців Стефаника. Це і автор цього спомину.

рох о. Дольний з дружиною. Прийшли поздоровити з Різ-
двом свого вуйка й посла. Вуйко Проскурняк і його то-
вариші встають, прощаються й відходять, бо мають
колядувати в селі.

Нове товариство засідає до стола.

— Тепер, Василю, черга на тебе, співай мені на-
родних та стрілецьких пісень, гати що-сили, аби хата
дрижала! Для відваги напийся горілки, а ти, Ганусю —
звернувся до моєї дружини — помагай йому!

І ми співали: «Лишень моя мила, як голубка си-
ва», «Ой пряду, пряду», «Стоїть корчма», а з стрілець-
ких: «Ой та зажурились» і «Видиш, брате мій».

Я ніколи не був замінним співаком і ніде не ви-
ступав, але Стефаникові мусів співати. Нічого не по-
магали мої відпрошення.

— Цьоцю! Ви чуєте ту чудову краску його го-
лосу, в якій брентить душа пісні. Що значить найкраще
вишколений хор, коли він не віддає душі пісні. Василю,
ти маєш співати на моїм похороні.

На Стефаника сильне враження робила «Корш-
ма» (пісня) і ми дивувалися.

— Ой небожета, коби ви знали, кільки то без-
конечних трагедій серед нашого народу в'язалося з
коршмою! Лиш послухайте:

Був я в селі депутатом,
А у церкві старшим братом,
Жінка з вечереv на мене чекає,
А горівка не пускає.

— Чи ви розумієте, що діється в душі такого
чоловіка, що його горівка не пускає?

Підчас співу «Журавлів» Стефаник не міг себе
опанувати. Зривався з крісла, переходив до другої кім-
нати, втирав там сльози, вертався, цілував в голову і
згадував свого великого друга Богдана Лепкого.

**
*

— Кириле! Подивися чи брама отворена і пере-
конайся, чи далеко колядники.

Кирило вибіг і за хвилину вернувся задиханий з вісткою, що вже у сусідів колядують. Стефаник нетерпеливо заглядає у вікна, переконується, чи є гроші. З-за брами показуються газди, йдуть повагом, передній має скриньку в руках. За ними сунуть молоді цілою лавою, є їх багато. За хвилину наповнилося ціле подвір'я, обступають хату. В хаті робиться темно, а рівночасно зривається могутнє: «Нова радість стала».

Стефаник ходить схвильований по хаті, тишиться, врешті серед коляди виходить на двір, сердечно з кожним витається, дякує, дає гроші й просить до хати. За хвилину простора кухня наповнюється людьми, голова в голову. Стефаник серед своєї стихії. Частує кожного й просить ще раз заколядувати. Весь дім у святочному настрою. Тверді мужицькі голоси громом гудуть: «Радуйся земле».

Вечоріє, вертаємося додому, бо дорога далека.

**
*

На другий день страшна вістка — Стефаник тяжко захворів. Відпровадив о. Дольного й був у нього пів години в гостині. Коли вертався додому, дістав параліж і упав на вулиці. Лікував його д-р Іван Подюк, але Стефаник ніколи вже до свого здоров'я не вернувся.

На Різдво 1931 року Стефаник переказав не приїжджати, бо не хотів обходити річниці свого каліцтва. Зате запросив нас на Йордан. Вже не мав того золотого гумору й почав згадувати про смерть. Від 1932 року знову стали ми постійними й самотніми гостями у Стефаника. Крім найближчої родини, вже мало хто з чужих заходив.

— Ти небоже, приїжджай на Різдво все, бо без тебе я не маю свят. Не дивися, що нікого не прошу, бо я вже не годин.

Ми дальше співали Стефаникові його улюблені пісні й колядували, а вуйко Проскурняк в 1933 році помер.

Колядники приходили, як колись, все у великім числі: старші браття, молодь, яка колядувала на народні цілі, й шкільна дітвора під проводом свого управителя. Стефаник тішився всіми, сам виходив дякувати й платив гроші.

Так було до 1936 року.

**
*

Різдво 1937 року. В домі Стефаника мертва тишина. Занімили пісні й коляди, з кожного кутка віс сум. Його сини, Семен і Кирило, в тихій задумі шукають слідів свого великого батька, а там далеко в Канаді прекрасний Юрчик б'є головою об стіну. А разом з ними найдорожча цюця Олена Плешканова в безмежнім смутку. Всесь труд свого життя віддала для других, щоб забути про себе й про свою власну дитину:

— Як ті кленові листки розвіялися по полі й ніхто їх позбирати не годен.

А там, на високій могилі спочиває Він — Творець «Землі» й дивиться на нас, чи ми добре заховали в пазухи його пісні і золоті слова.

Радуйся Земле, Син Божий народився!!

(Цей спомин В. Костащука, був друкований у львівському щоденнику "Новий час", 7 січня 1937 року).

Іван Труш

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

Силюета

Хто бажав би вивчити характер українського народу, шукати його душі в літературі та прозріти душу його у його представників, квінтесенцію нашої літературної продукції пізнавати з лектури тих письменників, які досконало володіють мистецькою формою, тому я назвав би три прізвища: Шевченко, Франко і Стефаник. А щоб допомогти зацікавленим вказівками я викреслив би з творів Шевченка одну чверть, три чверті з багатой, але нерівно вартісної літературної спадщини Франка, а натомість оповідання Стефаника я радив би усі прочитати! Усіх, до речі, дуже мало. Це була б лектура на декілька днів, але така сильна і своєрідна, що вона була б у силі сферу почувань поширити навіть у читача, якому не чужі, наприклад, твори світової літератури; до того вони настільки оригінальні, що читач мусів би дійти до переконання, що творча сила в літературі українського народу і його душа є зовсім індивідуальні і відрізняються від того всього, що дає нам Європа. У цих авторів помічається цікаве явище, а саме: різка диспропорція літературних талантів супроти їх літературної продукції. Усі три вони виростають у скромній скарбниці нашої молодій літератури, немов би три могутні дуби у молодому лісі. Глибоко і широко запускають вони коріння у рідну землю, могутні є їх пні, ярко зеленіють їх листя, але корони

їх не досягають хмар. Уважно ознайомлений з тереном спостерігає, легко запримічає перепоми, що гальмують їх зріст, і, коли він вглиблюється у дослідження цього явища, він здригається від важкої долі найкращих синів народу, які мусять жити у найневідрадніших умовах і найбільш несприятливому оточенні. Характерною рисою нашої літератури є її народність. Індивідуальних прикмет у Шевченка, Франка і Стефаника треба дошукуватися у їх походженні. Всі три вони селянські сини. З-під рідної стріхи винесли вони незрівняну, але пасивну вразливість до подій і краси природи, чутливість і майже хворобливий сентиментальний квієтизм, що в їх літературній творчості змінюється у глибоке захоплення; даліше, любов для всіх тих, що є їм найближчі, себто, убогих, слабих, нещасливих та поневолених.

Але ми бажаємо ближче зайнятися одним Стефаником. Василь Стефаник зараз, в другій половині тридцятки та дотепер, написав заледве дві збірки більших і менших оповідань та етюдів. Він один з найвизначніших новелістів. Молоді письменники, коли почують у собі легкість крил фантазії, звичайно пишуть багато та спішають друкувати свої твори; тому в старшому віці, коли їх талант дозріє, вони раді б половину своїх первісних творів, недбайливо опрацьованих та невинюшених досить у серці, знищити. Стефаник має ту добру прикмету, що він не брався надто швидко до великих композицій і не писав забагато малих етюдів. Декого він не вдовольнить, бо твори його надто короткі. Проте читач, що любить цікаву літературу та сильні враження, буде дуже вдячний письменникові за його лаконічність, бо втомившись болючими враженнями, якими поет шарпає його серце, зрадіє, закінчивши лектуру. Сам автор не повинен соромитись своїх первісних молодечих творів. Дві малі збірки поем Стефаника — це перші кроки велетня.

Напрямок народності у своїх творах виявляє Стефаник у «Дорозі». До ніг генія стелиться широко при-

рода в момент, коли він батьківську білену хату покидає та прямує в далеку дорогу. По дорозі зустрічає батраків, які тяжко, в поті чола, працюють на хліб щоденний, які поодинокі безсилі, а в масі, в тисячах — могутні. Так власне в масі бачить їх поет, коли він споглядає на тисячі голів; його зворушує їх вигляд. «З їх уст він злизував слова, на очах читав думки, а з сердець пив почування... І коли раніше криваве зарево зродило сонце, серце його зродило пісню». В душі поета з'явилося захоплення, і так пішов він далі. І ось зі смутком у серці дивиться він на лани збіжжя з безчисленними, а тому й могутніми робітниками, які у поті чола, одягнені, як на свято, в білі сорочки, добувають з землі свій хліб. На свіжозораній землі під віялкою зустрічає поет свою любов; як дитина протягає до неї руки, але у відповідь одержує відмову. Останки погідного настрою пропадають у поета, і дальший шлях його понурий. Розчарований, він благає Бога визволити його від тяжкого завдання і не змушувати йти далі цією стежкою. Він падає на могилу своєї матері, цілюючи гілку молодої яблуньки і обезсилений бреде далі, рахуючи могили, а коли лишає позаду соту, сто перша буде його власною. Закінчення нагадує народню поезію, як казка, хвилюючу, і дає зрозуміти, що читач не має тут діла з індивідуальними, реальними переживаннями.

«Дорога» задумана символічно і символічно опрацьована. Дуже важко передати короткими, простими словами зміст цього геніяльно задуманого ескізу. Треба читати твір в оригіналі, щоб відчутти поезію та могутній вплив поета на себе. «Дорога» Стефаніка — це ключ до розуміння української літератури, а тут — увертюра до всіх його дотеперішніх оповідань. Той самий меланхолійний настрій того самого поета і тих самих людей, яких ми в масі зустрічаємо в «Дорозі», виводить поет групами або поодинокі у своїх оповіданнях, в яких він так по-майстерськи читає в їх душах

Улюблений терен для Стефаника — це село. Чого тільки не уявляє мішух-турист собі при цьому слові: смачний сир, молоко, свіже повітря, любовні ідилії на дорогах, сильні, не викривлені впливом міста люди та спокійне сімейне життя у мирі і коханні. Нагло він прочитав книжку Стефаника. В ній розповідає поет про речі у житті села, які з здивуванням та жахом читаємо — коли у душний час жнив хворі матері, опущені в їх хатах в нужді, гинуть; коли останні хвилини життя хворої на легені Катрусі тяжко затроює повна любови, але без зрозуміння, поведінка її батьків! Коли вдовець Гриць Летучий з безвихідної нужди веде своїх двох улюблених дітей до річки топити, бо не може їх прогдувати і т. п. Це все розкажує він простими словами, без усякої афектації, щоб вишуканою фразеологією переконати читача, але в настільки майстерній психологічній конструкції, що читач без застереження вірить йому. Під час читання ви відчуваєте себе втомленим від потрясення, і читач радісно вітає заголовок оповідання «Травень», з надією найти відпочинок. Це дійсно одно з найкращих оповідань в книжечці, та що торкається надії на відпочинок — повне розчарування. Про теплий веселий травневий настрій згадується тільки в кінцевих рядках: «Сонце засіяло над ним сміючись та пестило його, неначе рідна мати. Квіти цілували його нещасне волосся. Пільні сверщики стрибали над ним тут і там. Він спав спокійно, і його чорні руки були якби прибиті до його брунатного тіла». Гарні слова, але не хвилюючі. Так, як хвилюють вони, коли бідака, усіх благ землі позбавленого, переслідують на його шляху! Коли він годинами терпеливо жде поміщика, з пошаною стає перед з капелюхом у руці, з проханням праці чи служби, на те щоб вкінці дурний багатий нероба прогнав його геть! А далі, коли робітник мандрує у найближчому селі, перед палатою пана онесмілюється та не може увійти у подвір'я, і перед воротами падає втомлений, напівпритомний у траву та засинає.

При кінцевих рядках читач глибоко відпочиває та благословляє місяць травень, який розстелює для втомленого мандрівника свій м'який, зелений килим, благословляє сонце, що гріє його своїм промінням. Стефаник описав теж осінній настрій в оповіданні, так оригінальному та гарному, яких більш, може, і немає. Це не поетичний опис жовтого листя і голих нив, сонцем спалених. Люди тут змальовані — що картина Мілле.

Переказувати короткий зміст цього немає сенсу, а для мистецького порівняння можна тільки згадати картину Мілле «Ангелос» («Вечірня молитва»).

Стефаник змальовує східньогалицьке село у сірих і чорних барвах. На ясні ефекти він дуже скупий. Чи він не любить селянина, змальовуючи так чорно? Чи ненавидить, може? Він не може ненавидіти українського селянина, бо він сам селянин і тому є знавцем його темних рис, як і ясних. Він любить селянина, як Іван Дідух у «Камінному хресті» любить свою жінку, який лає її і глузує з неї. Він любить селянина потаємно, у своїх творах, між рядками. Кілька років тому Стефаник студіював у Кракові медицину. Та до ґрунтування студій взагалі, а особливо для студіювання медицини він не мав замишування. З нього не вийшов лікар, і це щастя для хворих. Зате він цікавиться справді поверхо, але дуже гаряче політикою, передовсім соціальним питанням, і це привело його у віденський парламент. Тоді, власне, було серед галицьких українців проголошено гасло гуманізму і демократичних доктрин, які прийшли до нас зразу з Женеви, опісля з Софії. Російська література не мала на письменника тривалого впливу.

Це був якраз час національного пробудження у сучасному дусі, створення та діяльності української радикальної партії. Тоді всі ми були агітаторами і перед соймовими чи парламентськими виборами їхали у село. Стефаник теж. Ціла наша діяльність була присвячена селянинові. Стефаник вирішив врешті загово-

рити про селянина. Його мова була могутньою — ми всі плакали, читаючи його оповідання.

Треба спеціально підкреслити спосіб його вислову. Він простий, короткий і могутній. Коли проте вживає порівнянь, вони надзвичайно влучні, як в українського селянина. Селяни, однак, бувають банальні у своїх довгих оповіданнях, не вміють окремих епізодів зв'язати, хоч вони бувають гарні. Можливо, що це явище було і у Стефаніка, коли б він, як початкуючий мalar, став писати романи. Та він, як ніхто у нашій літературі, умів обмежувати банальність. Ніхто із наших письменників не уміє так економно обходитися своїм талантом як він. Досвідчений читач помічає у кожному оповіданні Стефаніка, як автор цілий запас почувань і спостережень відносить до даного явища; деякі діалоги, і це помічається навіть у найменших етюдах, так тяжко розгортаються, що маєте враження, немов би йому було важко довести нитку до кінця. Подібне почування втоми читача після прочитання обох томів.

Мимохіть насувалося питання: чи зуміє Стефанік і далі так творити? На це питання відповів Стефанік повною мовчанкою з того часу, тобто ми його мовчанку пояснювали собі як брак творчості, а не лише як перерву у видаванні творів. Автор мовчав тому, бо він не в стані творити ще більш досконало, або не бажав повторюватися в своїх оповіданнях. В обох випадках він поведився як правдивий мистець. Українська література славиться блискучими рисами, одного їй, однак, зовсім бракує: вона не має зовсім письменників, які вміли б вірно зображати людську постать, індивідуальність людей та наслідувати їх.

Стефанік є портретист, але він дає нам мистецько схарактеризований тип селянина з його місцевим діалектом; тут і там цілі тонко схарактеризовані сцени, моменти і настрої, але він не доходить до індивідуальної характеристики окремих осіб. Коли ви прочитаєте до кінця його оповідання, маєте враження, що ви багачь-

ко пережили, багато дечого цікавого бачили, що довго і ярко залишиться у вашій пам'яті, але ви не зрозуміли ні одної особи. Ми бачимо села під час якоїнебудь їх діяльності, деякі характерні їх риси, які у відповідних моментах виявлялись, але жадне лице не запам'яталося вам.

Усі герої стефаниківських оповідань — це типи, яких ми бачили принагідно, яких важкою долею ми живо цікавились, щоби вкінці з ними розстатись, як з незнайомими.

Український читач, особливо галичанин, який своїм земляків знає наскрізь, доповнює собі ці типи своїми власними спостереженнями, і тому на нього вони тим більше діють. На чужого читача твори Стефаника після відкинення діалекту при перекладі, не будуть в стані зробити більш тривкого враження.

Проте, треба звернути увагу читача ще й на іншу сторінку творчої діяльності Стефаника, цебто барвність і краєвиди, бо й в цьому напрямі належить Стефаник до найцікавіших письменників, яких я знаю. В цьому відношенні вартість його в тому, що він не зловживає ніколи барвністю, що можна сказати про дуже небагатьох новітніх письменників. Але коли він змальовує у фарбах, робить це на підставі докладних спостережень, без шаблонів, так часто уживаних аж до переситу багатьма письменниками.

Хоч Стефаник у цьому напрямі не дав нічого визначного і не займався цією ділянкою спеціально, все ж таки він є у літературі таким визначним живописцем, що заслуговує, щоб присвятити цій сторінці його творчості окрему увагу.

(Передруковано з журналу "Життя і Школа", ч. 11-12, 1960 р.)

Степан Смаль-Стоцький

МОЇ СПОМИНИ ПРО СТЕФАНИКА

Від Редакції: Ці спомини про Стефаника прочитав проф. д-р Степан Смаль-Стоцький на святочних сходинах, уладжених у честь Стефаника Союзом Українських Письменників і Журналістів у Празі.

З Стефаником тісно мене в'яже «Синя Книжечка». Я держав цю першу духову дитину Стефаника до хресту, я дав їй на дорогу своє благословенство, вона його як письменника ввела в світ.

Було це десь літом 1899 р. Я саме недавно заложив українську друкарню в Чернівцях. Вона називалася друкарня Руської Ради, але Руська Рада про друкарню й тільки не знала, що я вніс до правління подання, щоб дало тому товариству концесію на друкарню, бо воно на підставі свого статуту мало право видавати газети, тому — так виводив я в поданні — мало право мати свою друкарню. Але друкарня, хоч на її придбання товариство не дало ані зломаного гроша, бо крім статутів у нього нічого не було, стала таки власністю товариства Руська Рада.

Здається, що саме поява української друкарні в Чернівцях привабила Стефаника до себе. А може дещо потягло його й до мене самого, бо він вже тоді цікавився всім, що діялося на Буковині.

Отож приїхав він до Черновець, було це, здається, під час великого ярмарку на Петра — з Русова недалеко! — зайшов до друкарні й так нараз бачив я Стефаника перед собою. По кількох словах звичайного

привітання виявив він зацікавлення до нашої друкарні, що вона друкує, як їй ведеться... Нарешті, показавши мені невеличкий манускрипт, спитав мене, чи не могла б друкарня видрукувати його «Синю Книжечку», але так, щоб він за друк нічого не потребував платити, а як можна, щоб ще дістав і якийсь гонорар.

Прочитаємо, кажу, та побачимо, може з того щось буде.

Я взяв «Синю Книжечку» з собою до дому, прочитав її, та це перше побіжне читання ніяк не захочувало мене стати її видавцем. Але ж треба би, думав я, свою відмову якимось виправдати, треба би молодому авторові хоч якимсь тепле слово сказати. Таке міркування заставило мене «Синю Книжечку» ще раз уважно прочитати.

І почав я тепер коротенькі оповіданнячка «Синьої Книжки» наново «по своєму» перечитувати — помалу, в кожне слово вдумуючись, в кожний образ вдивляючись.

І тут у коротеньких рядочках почали перед моєю душею виринати чудові мистецькі малюнки сильних вихрів та завірюх у душі мужика, яких досі ніхто так не спостерігав, ніхто так не відчував, не висловив, словом не змалював. Це було щось нового, щось незвичайного.

Дійшовши до такого результату читання, я для своєї контролі став прочитувати «по своєму» ці оповіданнячка мої, тепер уже покійній, дружині, в якій було знамените чуття для мистецької краси. У неї викликали вони дуже глибоке вражіння, декуди аж до сліз. Це був для мене новий доказ, що Стефаник правдивий поет. Це zarazом показало мені, як треба Стефаникову прозу читати. На таке читання люди звичайно не мають часу, тому не мають і насолоди, яку дає словесне мистецтво, тому й не доцінюють сили Стефаникового слова.

Ми обоє ще раз і ще раз у нашій розмові верталися до поодиноких образів, що нас найбільше звору-

шували, й я був дуже радий, що мені не позавидувала доля того щастя, видати «Синю Книжечку» Василя Стефаника з першими його «образками» невиданої та нечуваної в нас досі мистецької прози... Я їх попередив отаким коротеньким словом:

«Припала мені честь видати друком отсю «Синю Книжечку», уважаю проте своїм обов'язком сказати кілька слів з тої нагоди.

«Образки, які містяться в цій «Синій Книжечці», зробили на мене сильне вражіння, порушили мою душу до глибини. Це дійсно образки-малюнки. Тло в них темне, навіть дуже темне. На тім темнім тлі поєдинчими, але різкими рисами, не всіякими добірними, але простими яркими красками виведений малюнок так артистично, що годі очий відвести, вдивившись в нього, що наводить глибоку задуму на душу, сильно настроєє її після себе, очаровує своєю високою поетичністю. Правда, не всі вони однаково артистично викінчені, є деякі недокінчені до самого краю, або, уживши іншого образу, недогладжені, рапаві, але у всіх слідна рука хоть молодого ще, але все таки майстра. Умілістю кількома рисами-словами визначити дуже релефно контури образу, освіти особи, показати їх душу, надати цілоти настрій, нагадує п. Василь Стефаник Федьковича. Судячи по тім всім, думаю, що таке саме глибоке вражіння, як на мене, зроблять ті образки і на всіх читачів.

«Про самого Василя Стефаника скажу лиш тільки, що він, син мужика з Русова, снятинського повіту, є студентом медицини; маю повну надію, що він нашу літературу обдарує ще не одним гарним твором. Д-р Ст. Смаль-Сгоцький».

Я й тепер радий, що таке тоді написав про «Синю Книжечку», бо мої слова показалися правдою. Як не помилюся, виплатив я тоді Стефаникові ще й гононар триста корон чи може ринських — не пригадую собі вже, яка тоді була валюта в Австрії — чим він був дуже вдоволений.

Потім друкували Стефаникові твори вже інші, для поширення книжки далеко сприятливіші видавництва у Львові, й ми вже рідко коли зустрічалися з собою.

Аж як я став 1911 р. послом до державної ради в Відні, там у парламенті бачилися ми трохи не щодня, бо Стефаник був також послом вже від 1908 р. Розмовляли ми з собою завсіди небагато, хоч лучила нас очевидна щира приязнь. Стефаник був маломовний, не любив говорити лише на те, щоб балакати, не любив з пустого в порожнє пересипати, на засіданнях клубу ані в парламенті ніколи не промовляв, був завсіди задуманий, але видно було, що всією своєю душею переживав усе те, що навкруги нього діялося. Коли хтось промовляв щиро й розумно, лице його, звичайно якесь сумне, прояснювалося, очі блискали вогнем, коли ж почув у чийсь промові фальшиві тони, лице його хмарилося, він хвилювався, якби його щось до живого вражало, а деколи пробурмотів під вусом якесь слово свого невдоволення.

Він мав свої симпатії й антипатії й з тим ніколи не крився. З своїх товаришів-послів любив він найбільше Левка Бачинського, Лагодинського та Ваця Будзинівського, того за його аж цинічний глум над деякими й Стефаникові несимпатичними нашими «політиками». Тоді Стефаник усміхався. Вони всі три могли б бути про Стефаника дещо більше сказати, бо він з ними найбільше приставав, та вони вже всі ще перед ним померли.

Мене він справді любив, хоч того не показував, але це можна було пізнати з принагідних коротких заміток. Я завсіди налягав на нього, щоб писав, більше писав, і він згадував мені, що лагодить драматичний твір. Я його до того дуже заохочував. Такий твір не появився, але може всетаки хоч дещо з того між його паперами залишилося.

Аж ось у Празі прочитав я вістку, що у Львові справляють Стефаникові ювілей. Шарпнуло мене за серце. Треба, думаю собі, написати йому з того при-

воду хоч кілька ширих слів. І я написав та від Остапа Луцького знаю, як дуже Стефаник цим письмом тішився.

Потім чував я, що Стефаник все більше й більше занепадає на своїм здоров'ю. І ось не стало Стефаника, його вже поховали. Остався тільки жаль, пекучий жаль, що вже більше не скаже нам ні одного живого слова. Але тимбільше промовляють і щораз більше промовлятимуть до всіх неминуші його образи величі мужицької душі, якщо зросте в нас замилювання та захоплення до мистецького словесного виразу людських думок, якщо зросте серед нас культура рідного слова, якого він був правдивим майстром.

(Ці спомини були друковані в "Новім часі", ч. 50,
8 березня 1937 р.)

I. Садовий

СТЕФАНИК ЗБЛИЗЬКА

Зелені свята.

На широкому майдані зібралася велика товпа народу з поблизьких сіл на віче. Віче скликав Стефаник в справі виборчої реформи до австрійського парламенту. Під старими, розлогими липами поставлено трибуну і прикрашено її зеленню та різноколіровими лентами.

Я протискався до тієї трибуни, щоби побачити Стефаника зблизька, але натовп був так великий, що годі було протиснутися.

Я був тоді в нижчій гімназії. Якийсь плечистий «вуйко» став мені на нагніток. В моїх очах засвітилися свічки і я перестав робити «наступ» на трибуну. Нараз гамір ущух, бо на трибуні з'явився якийсь високий, поставний та бородатий пан. Його борода була чорна, наче смола.

— Що це за пан? — питаю Никифора, свого односельчанина з замашистим вусом, що завжди вештався по різних вічах і мав славу «патріота».

— Це Стефаник з Русова. Я перше з ним балакав і він подав мені руку. Це, небоже, розумна голова — чванився Никифор і подивився на мене згори, либонь тому, що «студент» з чотирма пасками, а не знає, хто такий Стефаник.

Коли майдан втихомирився, Стефаник зачав свою промову. Про що саме говорив він, не можу сьогодні повторити. Спочатку говорив спокійно, а згодом його слова ставали грізні, наче громи. Права рука робила

то слабі, то якісь сильні, нагальні рухи. Голос, то підносився, то впадав. В його очах блимали різні вогники. По цілому мойому тілі перебігали якісь незнані мурашки. Коли бесідник скінчив свою промову, буря оплесків рознеслася по розлогодному майдані.

— Тепер вже знаєш, хто такий Стефаник? — спитав мене м'яким голосом Никифор і нишком витер грубими кулаками свої сльози.

Довго не бачив я Стефаника від того часу. Аж в 1918 році побачив його вдруге в Снятині на такій самій трибуні біля церкви, коли то снятинський повіт обходив Свято Воскресення України. Чорна борода щезла, а її заступила сива борідка, стрижена в клин. І знову заговорив Стефаник з трибуни.

— Як пише, так само й говорить — подумалось мені.

Я стояв наче заворожений, а нарід навкруги мене хлипав. В тому часі Стефаник був послом до австрійського парламенту. За його старанням осів Марко Черемшина (д-р І. Семанюк), як адвокат у Снятині. В їхніх руках спочивав провід повіту. Яке значення й які впливи мав тоді Стефаник в політично-освітньому житті, вистачить згадати, що кожна установа, коли ходило про якісь важніші поклики до суспільства Снятинщини, старалася виклопотати згоду на уміщення його імені на відозві.

Я був наочним свідком, як не раз баби оточили Стефаника, а він вів їх чи то до старости, чи то до різних урядів. В Снятині бував він майже кожного дня і ніколи не бачив його самого. Як не баби, то селяни шукали у нього різної помочі та поради.

— Стефаник більше* робить для нас в повіті, як не один посол у Відні — говорили мені не раз набожно селяни.

Дійшло до того, що й мені треба було удатися до Стефаника в своїй особистій справі. Я поїхав колесом зі Снятина до Русова пільною дорогою в північно-західному напрямі.

З Русова до Снятина є точно одна миля. Я зупинився над розлогою долиною, що тягнеться від сходу на захід. Південний берег цієї долини покритий лісом. За лісом стали перед моїми очима чисті, білі русівські хатки, а на самій півночі за селом замайорів багатий двір. Я з'їхав у село й розглядався.

— Ви певно до посла? — спитала мене якась молодичка.

— Так!

— Крайне господарство на краю села на захід — пояснила й показала дорогу.

За кілька хвилин зупинився я перед високою брамою. Обережно відчинив фіртку. В мої вічі впав великий став на подвір'ї. Ліворуч гарно вибілена стайня. Поруч неї стодола, а далі крита бляхою хата. Зараз за ставом взноситься на південь висока й стрімка гора. На ній паслася якась расова корова. Коло хати розтаборився садок.

Я ввійшов на відкриту північну веранду. Тут обступили хату стрункі смереки наче вартові сторожі. Звідсіль простягається на північний захід прекрасний, далекий краєвид ген далеко аж на городенський повіт з прерізними узгір'ями й долинами.

З хати вийшла стара селянка в чистій сорочці й горботці та завела мене до робітні Стефаника. Під вікном стояло накрите зеленим сукном бюрко. Праворуч шафа з різними книжками, а ліворуч отаманка тощо.

— Посол зараз приїде зі Снятина, а ви, пане, сідайте собі та читайте газети.

— Може шкода мені ждати. Хто знає, коли пан посол вернеться.

— Посол точно приходить на обід — впевнила мене і щезла за дверима.

Я сів біля бюрка і пішов за її радою. Баба Матїїха (як опісля довідався) не збрехала. Внедовзі надїхав Стефаник і ми познайомилися. Вислухав він мою справу, розглянув подання, розгорнув записник, щось

собі занотував і запросив мене на обід. Я відпрошувався, але не допомгло. Його теплі слова, перемішувані густими жартами, полонили мою душу. Стефаника полюбив я відразу. Від того часу став я його частим гостем. А що за так довгий час пізнав Стефаника зблизка, бажав би я сказати кілька слів про цього Великана. Виразно підкреслюю «кілька слів», бо, щоби Стефаника схарактеризувати здебільшого, на це потрібно окремої книжки.

Дружина Стефаника з роду Гамораків (її батько був кілька разів послом до галицького сойму) умерла в 1914 році й лишила трьох синів. Найстарший Семен є тепер адвокатом конципіентом у Снятині, Кирило скінчив торговельну школу, а наймолодший Юрко зложив уже третій правничий іспит. Всі три сини ввічливі, гожі й рослі. Наймолодший Юрко є цілком подібний з вигляду й рухів до батька.

При родині Стефаника стало перебуває пані Плешканова, вдова по священику, зі своєю дочкою Олею, артисткою зі школи Новаківського. Пані Плешканова є рідною сетрою покійної дружини Стефаника.

Господарство Стефаника складається з 18 моргів поля, яке приносить мало користи. Завжди подивляю ту надзвичайну чистоту та педантизм у кожному куточку, як у хаті, так на оборі, в стайні та stodолі. Корови й коні завжди ситі та чесані. Прислуга теж завжди вдоволена й чиста. Стефаник дуже любить господарство. Його уваги не ввійде найменша дрібниця. І поле управляє взірцево. Безпощадно бере до «гальопу» тих мужиків, що продають своє поле. Стефаник так зжився зі своїм Русовом та мужиками, що зрідка виїжджає до якогось більшого міста.

Гостинний дім Стефаника стоїть завжди отвором для всіх добрих і чесних людей без огляду на становище. Мужик для Стефаника це найкращий гість. Він його поучає, жартує з ним, а коли треба, то й гостро збирає. Хто побуде в його товаристві кілька хвилин, той чує якусь душевну пільгу та насолоду. Одно-

сельчани люблять і високо цінять свого письменника і ним гордяться. Майже нема в селі весілля, щоби минуло Стефаніка. Молодий чи там молода йде нераз аж з другого кінця села, несуть пару колачів, а музика приграваеть.

— То пішла молода просити посла на весілля — пояснюють собі селяни.

Посол каже кілька жартівливих слів до молодо-го, а передусім до молодої. На весіллю забарить найбільше годину, пів. Пожартує й вертається. Музика вітає і прощає достойного гостя аж до воріт.

Стефанік дуже любить дітей. Дарує їм різні книжечки, то угощує овочами зі свого саду. Я сам був свідком, як одного разу на Різдво шкільна молодь колядувала під його вікнами, а Стефанік дивився з великою любов'ю на той цвіт і зі зворушення просльозився. Його серце м'яке, наче віск на сонці. Нікому нічого не відмовить ніколи і кожному спішить з поміччю та радою. Не любить облуди, ні фальшу. Ненавидить т. зв. «фаерверків». Одного разу прийшли до нього гімназійні абсолюенти складати желання на його ім'янини. Переступили поріг і один з них зачав:

— В день Ваших ім'янин...

— Но! но! но!.. Доволі! Сідайте, хлопці, й харчуйтеся.

Село Русів влаштувало йому величавий ювілей. Заля «Народнього Дому» не могла помістити надто великого здвигу з сумежніх сіл. Ювілят, як лиш довідався про те торжество, закликав аранжера до свого дому і привітав його словами:

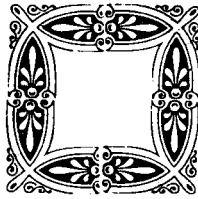
— Ти дурню, як смів робити якісь шопки на мою адресу?

Аранжер, розуміється, не образився за такий титул. Навпаки! Дурнем титулує Стефанік кожного мо-

лодого, кого любить. А коли зала була переповнена :
селянські хори ждали, тоді прибув ювілят.

— Зачинайте вже той храм (празник) — відізвався жартом Стефаник.

(Цей сполин був друкований у "Новому часі", ч. 278,
9 грудня 1936 р.)

Володимир Блавацький

МОЇ ЗУСТРІЧІ З СТЕФАНИКОМ

Думка інсценізувати Стефаникові перлини, «переслідувала», мене кілька років, та різні обставини, про які годі тут згадувати, все відсували можливість реалізації моїх мрій. Щойно під кінець 1933 р. вже в молодому театрі «Заграва» нарешті «Земля» побачила світла театральних кінкетів.

Та перед виставленням треба було дістати згоду самого Стефаника і тому я написав йому листа з відповідним проханням. На це прийшла, тривожно очікувана, відповідь такого змісту:

«Високоповажаний Товаришу!

Диктую лист мійому приятелеві, бо сам давно вже не пишу. Я дуже радо поїду на виставу моїх новель, як Ви по наших Різдві будете їх давати у Міському Театрі. Прошу щераз написати вже зі Львова і тоді я дам Вам вже певну відповідь. Підпис мій, я сам ще підписуюсь:

з поважанням

Василь Стефаник.»

9. XII. 1933.

Та, нажаль, не довелося Стефаникові побувати у Львові на виставі «Землі» з приводу важкого стану здоров'я. Замість нього приїхав Його син і привіз листа Стефаника:

Русів, 6. I. 1934

Високоповажаний Пане Товаришу!

Я вже місяць хорий на грипу і не можу поїхати на Вашу виставу, бо не смію виходити з кімнати. Я дуже рад би побачити Вашу інсценізацію моїх оповідань. Артист тої міри, що Ви, мусів би вкласти багато для глядача і так зблизити мене до української літератури. За це я Вам вдячний і маю надію, як Ви будете ближче Покуття, таки поглянути на твір наш спільний і особисто з Вами познайомитися. В своїм заступстві посилаю з дому до Львова могого сина Семена і брата Луку, та прошу їм дати 2 першорядні крісла, вони будуть мене репрезентувати і Вам та Вашим співробітникам дякувати. Вони оба приїдуть у вівторок перед виставою і зголосяться оба при касі по свої білети. Лист диктований, підпис мій.

Остаю з найглибшою пошаною до Вас і до Ваших товаришів

Ваш

Василь Стефаник.

Аж у літі 1934 р. приїхав В. Стефаник на виставу «Землі» до Коломиї. Коломийське громадянство влаштувало Великому Письменникові сердечне привітання; великі маси селянства з'їхалися з околиці і зформували шпалір, яким Стефаник увійшов на залю. Китиці квітів (навіть від жидівського громадянства), оклики «слава», що залунали на залі, — заскочили Стефаника і... розсердили, хоч Він не дав цього по собі пізнати (пізніше тільки робив мені вже жартівливі докори).

Як хвилювалися актори, знаючи, що Стефаник сидить на залі, цього не потрібно описувати. Та він своєю простотою швидко витворив — прийшовши до нашої гардероби — відповідний сердечний і невимушений настрій. Просто, не хотілося вірити, що це один з найбільших наших письменників сидить з нами на па-

ках з театральним реквізитом і гуторить. Так просто і сердечно, немов ми всі знайомі з Ним десятки літ.

Мені почав зразу «тикати» і в загальній гутірці сказав слова, які мені сьогодні просто соромно згадувати й коли нотую їх, то тільки тому, щоб доказати, наскільки скромний, а може і... — наскільки огірчений був Стефаник:

«Ти, Блавацький, мене в люде вивів... Бо мене не читають і не люблять!...»

Потім фотографувався з нами на сцені. Всі актори «Заграви» сердечно полюбили Стефаника, що є доказом, як швидко вмів Він з'єднувати собі серця, хоч не вживав до цього влєсливих і солодких слів, а радше навпаки.

Другий раз був Стефаник ще в Снятині на «Землі». І знову довго сидів з нами в театральній гардеробі. Згадував про свої часи в Кракові, знайомства з відомими польськими письменниками (особливо з Реймонтом) і знову почули ми гіркі слова, мовляв, його громадянство не цінить і не любить. А коли я з арт. Боровиком проводив Його до фіри, сказав ще:

— Але ж той Блавацький з мене патріота зробив! Я таким не був... (Яким він був патріотом, всім відомо, хто прочитав, чи бачив на сцені «Сини», або «Марію!»).

Наприкінці обіцяв мені написати спеціальний епілог для сценічної «Землі», та, нажаль, невспів уже.

Не знаю, чи смерть Стефаника викликала де (крім Рідні) такий глибокий біль і смуток, як серед акторів молодого театру «Заграва». Світляну постать Стефаника кожний з нас заховав глибоко в серці й часто згадуємо ті часи, коли гостили його в себе.

Володимир Блавацький

В РУСОВІ — РОДИННОМУ СЕЛІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Василь Стефаник кілька разів висловлював бажання, щоб його «Землю» заграти в Русові. Нажаль, з різних причин годі було вволити бажання Великого Письменника й аж тепер, після його смерті, вибралась «Заграва» до Русова з «Землею».

Можна зрозуміти зворушення акторів «Заграви», коли вибирались в дорогу. Ми ж мали побачити місцевість, де вродився, де жив і творив Стефаник, ми мали зустрінути тих селян, яких болі й радості він змальовував, а ми відтворювали на сцені. Мене особисто цікавила ще одна річ. А саме син письменника, Кирило, повідомив мене, що в паперах по смерті батька залишилися фрагменти драматичного твору, то ж траплялася нагода познайомитись з ними.

Русів дуже мальовничо розкинений на горбках, серед зелені дерев. На боці від головного тракту, спокійно тут і затишно. Особливо гарно положена хата і господарство Стефаників, над ставком, з вікон вид на доли, ген аж до Городенки. Хата простора, чистенька і привітна наводить думку, що так виглядали наші староукраїнські козацькі хутори. Справді, годі уявити собі краще оточення до праці для великого співця «Землі».

Після приїзду зараз же йдемо всі на русівський цвинтар, щоб помолитися на могилі Стефаника та зложити вінець з червоної калини. Парох Русова о. Дольний відправив Панахиду, а, відходячи, ми заспівали ще

Стефаникові улюблену його пісню: «Горіше, горіше, горіхове листя»...

На могилі звичайний хрест, без напису, рештки вінців з похоронів... Ця могила є власністю й цінністю цілого народу. Чи довго ще буде вона мати такий вигляд, як тепер? — думаємо, сходячи вниз у село.

Та бажання оглянути хату Стефаника не дозволяє нам довго роздумувати над цим питанням.

Оселя покійного письменника близько цвинтаря. Приймає нас милий і гостинний Кирило Стефаник та його дружина.

— Це найбільш улюблена кімнатка батька — пояснює нам.

— Тут він помер... Тут кімната, в якій писав свої твори... Це записки, які залишив... Це його листування...

Зворушені оглядаємо автографи Стефаника. Ось «Сини», «Морітурі», «Гріх» та інші. Звертаємо увагу, що всі рукописи, писані (пізніше диктовані) без ніяких поправок.

П. Кирило Стефаник пояснює нам, що батько ніколи не справляв рукописів, тільки дер папір з написаним і починав писати новелю наново. Це повторювалось кільканадцять разів і біля бюрка росла гора подертого паперу. Це можливо ще одне пояснення майстерности і цизельованого вікінчення Стефаникових творів.

Між паперами багато варіантів друківаних і відомих нам новель.

І так «Морітурі» мають варіант п. н. «Сонце». Рукопис новелі «Вона — Земля», який я читав тепер в Русові, також дуже різниться від того тексту, що появився друком.

Далі переглядаємо величезну кількість листів В. Стефаника.

Прекрасні листи його до майбутньої дружини, повні поетичних, чудових формою і змістом малюнків природи, характеристики людей і обставин останніх років минулого віку, особистих переживань, радощів і

смутків письменника дають можливість глибше заглянути в джерела творчості, пізнати Велику Душу мистця.

Це листи цінної літературної вартості, напевно не менше вартісні, як новелі Стефаника.

І тут виринає думка: треба, обов'язково треба, щоб приїхав до Русова негайно хтось з Наукового Тов. ім. Шевченка зі Львова й зайнявся упорядкуванням літературної спадщини по Стефаникові. Сини письменника зі зрозумілим піетизмом бережуть записки і листування свого Великого Батька, але ж тут необхідно потрібно фахівця. З тим не вільно зволікати.

І ще дозволю собі піддати мою скромну думку: чи не можна б улаштувати «кімнату Василя Стефаника», в якій зберігалось би все, що по ньому залишилося: його стіл до праці, одяги, портрети і взагалі всі пам'ятки.

Знаю, що сини письменника радо віддали б одну кімнату своєї хати на ту ціль.

Але зайнятися тією справою річ громадянства, це справа нашого піетизму до Великого Сина України.

Вечері вистава «Землі» — в місцевій читальні «Просвіти». На залі повно по-береги русівських селян і селянок. Цікаво розглядаємо їх ношу, порівнюємо, чи наші театральні костюми вірні в усіх подробицях. Вслуховуємося в русівський діалект, якого вивчення коштувало багато труду акторів, особливо тих, з Великої України.

Підчас вистави на залі тиша, та особлива тишина, яку знають актори й по якій пізнають, наскільки публіка переживає сценічну дію. Старі селяни пізнають персонажі Стефаника.

По «Морітурі» каже один старий газда:

— Та я знав того Тимка голяра, він мешкав там на горбі й до нього йшли голитиси...

Повні незабутніх вражіннь з жалем покидали Русів, жаліючи, що так короткий час довелося там побувати. Та циганська доля актора кличе в мандрівку...

(Передруковано з "Нового часу", ч. 191, 28 серпня 1937 р.)

Іван Кейван

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК У МОЇХ СПОГАДАХ

Постать великого українського письменника-новеліста утривалилася в моїй пам'яті ще в ранньому дитинстві. Пам'ятаю добре той прекрасний літній соняшний день, коли я бавився з ровесниками біля перелазу нашої хати, а вулицею проїжджав драбинястий віз, запряжений парою бистрих коней. На возі сидів пан з борідкою, в попелястому убранні й такому капелюсі.

— Мамо, що це за пан?

— О, це великий пан, дитинко. Це наш Штефанік з Русова, посол, що аді, у Відні перед самим цісарем за нами си вступає — пояснює мама.

— Він, відай, їде до вуйка Стефана — закінчила мама, коли фіра скрутила в бічну вулицю, обсаджену високими тополями, коло Юрка Сандуляка.

З того часу, я часто бачив Стефаніка, як приїжджав до вуйка Стефана Кейвана і я забігав на його подвір'я, щоб побачити зблизька цього незвичайного пана, що говорить з самим цісарем Францом Йосифом I.

Мати Василя Стефаніка була дочкою карлівського патриція Федора Кейвана, а що рід Кейванів був дуже численний, то Стефанік мав майже пів села свояків. Але він найбільше любив свого стричного брата Стефана і найчастіше до нього заїжджав.

Стефан Кейван, на яких сім років старший за Василя Стефаніка, був пристійний, чорнявий, як усі майже Кейвани, з довгою чуприною й козацьким вусом. Це був один з найсвідоміших селян Карлова, співосновник і активний член читальні «Просвіти», коопе-

ративи «Народна Спілка», як теж «Січі», разом з послом Іваном Сандуляком і іншими селянами.

Розлоге село Карлів простягнулося на Покутській рівнині, в закутку біля Буковини, при залізничному шляху Львів — Чернівці. На південь від нього височіє гора Високий Обіч, за нею села Княже, Залуче, а далі Завалле, що розташовані на лівому березі Черемошу. Правий берег Черемошу, це вже Буковина і здалека майорить Анна-Гора. Бурхливий Прут рве береги Карлова, за Прутом знову високорівня похвильована горбами, на горизонті лісок Русівська Хаща, за ним село Русів, а там, ген, на північний схід, у ямі, розташоване велетенське село Стецева.

Село Карлів колись славне було добрими волами, буйними нивами кукурудзи, мальовничим одягом, чудовими народніми піснями, гойними весіллями й храмами, зі славною «начинкою», та буйним танцем — «гуцулкою», що його фанатично танцювали легіні й газди.

Мешканці Карлова були дуже горді зі свого села, зокрема в новіших часах. Село, колись наскрізь пияцьке, завдяки освідомлюючій праці пароха о. Андрія Воевідки і селянина Івана Сандуляка (пізніше посла Української Радикальної Партії до Галицького Союму), і інших свідомих господарів, стало одним з перших сіл, не тільки на Покутті, але теж у цілій Галичині.

В 1874 р. засновано в Карлові «Братство Тверезости», в 1884 р. читальню «Просвіти», в 1903 р. Т-во «Січ», а далі кооперативу «Народна Спілка».

На початку ХХ ст. побудовано величаву муровану церкву, як синтезу візантійсько-романського стилю за проектом арх. Василя Нагірного, як парохом був о. Іларій Курп'як.

Перед першою світовою війною, це було одне з найсвідоміших сіл Галичини, а в часі визвольних змагань дало великий вклад крові, бо 24 борці лягли на полі слави.

Карлів належить до новіших поселень XVIII сторіччя, як свідчать акти Снятинського староства й парафіяльні метрикальні книги. Є згадки за часів Довбуша, що він переходив через село Карлів в часі нападу на Снятин.

Русів далеко старше село і про нього маємо відомості з XVII ст., за часів гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного. Тоді турки й татари зробили великий наїзд на Покуття, зруйнували Снятин, та довколишні села — Русів, Стецеву, Красноставці й Белелую.

Про давність Русова свідчать п'ять кладовищ на горбах. Завдяки недоступному положенню, тяжкій комунікації (7 кілометрів від Снятина, гостинець «три Йосифи» будували, тобто: Франц Йосиф I, Йосиф Пілсудський і Йосиф Сталін), і досі дорога незакінчена, аж ми колись її закінчимо» — казали селяни). Тому був тяжкий доступ для цивілізації (звичайно ворожої) і русівський селянин залишився таким, як був за часів князя Ярослава Осмомисла — найбільше консервативним на все Покуття.

Первісна народня ноша й старовинні звичаї збереглися тут аж до наших часів, мова зберегла багато елементів з часів Галицько-Волинської держави, а пісня (зокрема коляди) — багата ще праслов'янською давниною. І коли Карлів — цей «Снятинський Париж», був чулий на всякі нові моди, то Русів жив своїм старовинним життям і жадна «мода» його не полонила.

Русівські селяни були горді на своє походження та недовірливі чужим «ленкам». Русівський селянин, це філософ і поет; чесний, працьовитий, богобоязливий, сильно прив'язаний до традицій і фанатично закоханий у землі.

Як у Карлові два роди — Семотюки й Кейвани, так у Русові Стефаніки й Дідухи, ривалізували за першенство в селі й готові були боронити свого «гонору», ціною свого майна, або й життя. То ж не дивно, що Русів видав з себе такого велетня української новелі, як Василь Стефаник.

У довгі зимові вечорі, напередодні першої світової війни, до мого деді (батька) сходилися поважні карлівські газди, щоб побалакати про всячину. Це були звичайно свідомі селяни-радикали й січовики, що брали активну участь у культурно-освітньому й політичному житті села, під проводом Івана Сандуляка — особистого приятеля Івана Франка, та вчителя Антона Онищука — відомого етнографа.

Моя бабуня і мати, та дехто з сусідок, прями по-вісмо при каганцеві, а господарі сиділи на лавиці, загорнуті туго в овечі кожухи, покурювали люльки й повагом вели розмови.

Я сидів на печі й уважно слухав, не пропускаючи ні одного слова. Чув я тоді багато про Шевченка, Франка, про Трильовського й Сандуляка, про криваві Баденівські вибори, про Мирослава Січинського, про вибори, Мойсу і хрунів, а найбільше про Стефаніка, що про нього цікаво оповідав вуйко Стефан Кейван. Постараюся найвірніше реконструювати його розповідь, яка виглядала так:

«Мама Василя Стефаніка, це, ек самі знаєте, рідна сестра мого деді Петра, а донька мого діда Федора. Моя бабуня і няня Оксани була сама з Русова з Дідухів. Ціле життя банувала за Русовом і дуже хотіла віддати туди свою доньку Оксану. І трафився русівський парубок Семен Стефанік син Лукина, що його прозивали Проданом. Був дуже молодий — щось 18 чи 19 рік, але богач, з переднім господарством і 18 моргів поля. Оксана була дуже файна дівка, росла й чорнобрива. Василь чисто в ню вдавси. Тогди і мій дедя женивси і справили весіле при однім басі. Гей, але й весіле було! Довго памнетали його в селі, бо гуляли щось три доби. Це було відай в 1864 р., вже з 50 рік тому.

Семен Стефанік був передний газда, дуже працювитий, але скупий дуже. Робив днями й ночами й нікому зі своїх дихати не давав. І Оксана мусіла тежко працювати — робити все в хаті, на городі і в поли

Вона була дуже милосердна жінка й любила допомогти бідному ек чоловік не видів. Семен зачев скуповувати бики, ходив до Снетина, Коломиї, на Буковину, а навіть пішя до Молдави. Потім підгодовував їх і продавав до Відня за великі гроші. І так гарував і гиндлював шьос 40 рік і став безтеменним богачем, та придбав шьос 200 моргів поля. Не дурно люди говорили, що він має дідька, який помагає до богатства. Але це богатство було проклете, бо треба було гарувати день і ніч та світа Божого не видіти. Не було чесу й носа втерти. Вони мали петеро дітей. Найстарша Марія була відай моя верствачка, потім Василь, Юрко, Параска і Володимир.

Ще в сільській школі, Василь добре «бравси Оченашів» і вчитель Петровський порадив старому віддати його до «шкіл». Семен згодивси і ек привіз Василя до Снетина, сказав: «Мой, ек меш си вчити, будеш паном, а ек не — будеш мужиком і підеш до сапи. Але підпанком ти в мене не будеш. Паном, або мужиком!»

Оксана не хотіла, аби Василь ішов до школи. Бувало ек прийде на храм до нас, то плаче: «Люцкі діти, ек діти, сиде коло мами, а мій в мурах сушит собі голову книжками. Я не хочу цього, але мій старий, аді, впелескавси конче пана з него зробити».

А ек Василь вже йшов до гімназії в Коломиї, Оксана намовляла, аби він не здав екзаменту і тогди вернетси до дому. З шестої кляси Василя вігнали з гімназії разом з сином торговицького писаря Мартовичем, бо екіс москофіли донесли, що вони займаються політиком і аж в Дрогобичі вони скінчили матуру.

Старий був чоловік сукритий, а Василь дуже любив маму і сестру Марію, шьо вмерла віддана, коли Василь ще був у Дрогобичі.

Зараз по похороні, Семен приїхав до Василя, побув там шьос три дни, але не мав відваги сказати, що Марія вмерла. Аж на станції, як колія рушила, крикнув крізь вікно: «Василію, я забув тобі шьос сказати... того тижня наша Марія вмерла». А Василя гей шьос обма-

рило, бо він дуже любив сестру і довгі роки банував за нев.

Потім пішов Василь до Кракова на медицину — вчитиси на дохтаря. Так порадив старому русівський дідич Теодорович. Але за йкийс чес Василь змерзенив собі медицину, ту прахтичну. Каже — «що, люди вмирають, а я маю на них прахтикувати?». І він взевси писати книжки про долю наших мужиків. Файно пише, я маю від него три книжки: «Сину книжечку», «Камінний хрест» і «Дорогу». Так пише, що аж серце лускає.

Побув Василь у Кракові шьос 7 чи 8 рік і на дохтаря таки не вівчивси. А на вакаціях, він звичейно, помагав старому в господарстві. Тогди були жнива і він возив снопи з поля, бо господарску роботу він дуже любив. Мама желувала його і нераз дорікала старому, що заставляє його до роботи і не дає відпочити по тежкій науці, але старий Семен казав — «наука — науков, але робити треба!»

За йкийс чес старий зміркував, шьо син задовго сидит у Кракові. «Гей, та вже чес і на міністра чи генерала вівчитиси.» «Але ваш син файно пише і ви повинні бути горді з него. Та про него вже світ знає» — казав учитель. Але Семен був угурний. «То пусте, що він пише про торбарів — Івана Дідуха-Переломаного, що потікси до Канади, або про того Антона, що грунт розтереферив. Тьфу! Лиш такі дурні, ек моя стара плачут над тим. Я не на те дав його до Кракова, аби він про торбарів писав. На таке не дам ані шустки. Не дам і авус!».

Але Оксана була жінка милосердна й посилала Василеві гроші крадьки. Бувало ек Семен піде дес до міста, або воли купувати, то на подвірю вже така шмірлива, що не дай Боже. Наймити і брат Семена Іван, вкрадуть з петь чи десять корців збіжжя: пшениці, жита, або віпусте з кошниці курудзів, продадут жидам, а гроші Василеві. А було шьо брати і сліду не лишилиси в гембарі. А Семен ек другого дня покмітит, то звичейно скаже: «Йкийс торбарь віпустив з кошниці

курудзів». Вкінці мусів погодитися з тим, що в господарстві мусит і шкода бути.

Оксана дуже любила писане Василя і ек він читав, вона плакала і казала «Василю, не пиши так, бо вмреш». Але не видержала тої гарівки, тежко заслабла і вмерла.

Пригадую собі тот похорон, тому штирнадціть рік. Гей, які то плачі і голосіння були! Все село за нев плакало. А Василь ледви пережив смерть мами, що її дуже любив. Старий незадовго оженивси другий раз і взев дівку-сімнадцятку, хоч сам вже був немолодий. Треба було газдині до великого господарства. Василь чув глибокий жель за маму і довго зі старим гнівавси. Вже не мав чого їхати до Кракова, замешкав йкийс чес у свого брата Юрка.

Телігенції в Русові не було і Василеві було скушно. Заходив на весілля, храми та ершеня, або й до коршми, наслухавси нашої мужицкої біди і потім гет все то в своїх книжках списав. Потім оженивси з донькою ксьондза Кирила Гаморака зі Стецеви, що був послом до Парляменту. Їмость вже тогди не жила. А весіле Стефаника було у Львові і на нім був сам Франко.

Василь пристав на господарство у ксьондза Гаморака і газдував дуже добре: орав, сіяв, копав барабулю... і наші люди дуже його полюбили. А старий Семен, шьо тогди був вітом у Русові, вже гет подобрів на Василя. «Ото, файно газдуе мій Василь... Шкода, що я дав його до школи» — казав бувало людям. Закликав назад до себе, дав йому 20 моргів поля й побудував господарство. «Маєш тільки, що я дістав від свого деді і газдуй здоров». А Василь вже тогди не чим небудь, а послом до Парляменту».

Так оповідав вуйко Стефан і його оповідання назавжди закріпилося в моїй пам'яті. Це було зимою 1914 р. й тоді пронеслася сумна вістка в селі, що померла дружина Стефаника й залишила трое малих дітей.

Цей рік позначився величним ювілеєм, — 100-річчя народин Тараса Шевченка. І коли Наддніпрянина під московським деспотизмом, мусіла обмежитися тільки до «німого ювілею», то по всіх майже галицьких селах і містах вшановували пам'ять великого Кобзаря різними академіями, здвигами й сипанням могил.

Село Карлів теж не залишилося позаду. На Зелені Свята відбулася велична парада й кожна брама була вдєкорована килимами, з портретом Шевченка. Маршували січовики в барвистих лентах і маяли національні прапори. Свято відкрив посол Іван Сандуляк і на могилу вступив високий пан з борідкою. «Штефаник, Штефаник буде говорити...» — пронеслися кругом шепоти і я побачив в очах селян велике захоплення. Своім дитячим умом я не міг охопити змісту промови, зате пам'ятаю бурхливі оплески й грімкі оклики «Слава!», а січова оркестра заграла «Не миритись, браття милі...»

Цього ж року, в червні, я знову мав нагоду бачити й чути Стефаника на Повітовому Здвизі «Січей» в Снятині з нагоди 100-річчя народин Т. Шевченка.

Незадовго потім прийшла кривава світова війна, а з нею трикратна московська окупація Покуття. Всяке політичне й громадське життя завмерло зовсім. На підставі оповідання вуйка Стефана, що був весною 1915 року в Русові, Василь Стефаник залишився в Русові й після повороту австрійської армії, його заарештували й мало не розстріляли. «Заанцегували відай жиди, і він трохи смерти не пожив» — оповідав вуйко. Потім вже аж в лютому 1919 р. за часів ЗУНР, коли з Києва приїхав посол Іван Сандуляк, оповідав, що Стефаник був разом з ним у Києві на святі Соборности Українських Земель.

Від осени 1919 р., коли я разом з синами Стефаника Кирилом і Юрком ходив до гімназії в Коломий, тоді я мав нагоду часто бачити Василя Стефаника, що приїжджав відвідувати синів. Ми були в першій, а найстарший син Стефаника, Семен, в п'ятій класі. Стефаник був вже сивий, трохи похилий і завжди в попеляс-

тому вбранні. Наші професори відносилися до нього з вийнярковою повагою.

В гімназійних часах я часто бував у Русові й відвідував Кирила і Юрка, а вони теж бували в Карлові. На вакаціях 1925 р. я прийшов до них з товаришем Семотюком. Була липнева спека. Юрко сидів на лавці і, спустивши ноги у став, читав якусь книжку. Над ставом красувалися чудові верби. Кирило був десь в саду. Ми зустрілися і жваво розмовляли, аж надійшов сам Стефаник.

— Що це за шляхтич? — питає Юрка, кинувши в мій бік головою.

— Це Іван Кейван з Карлова, наш шкільний товариш.

— А з котрих ти Кейванів?

Я пояснив.

— А, то ти, небоже, наша фамілія. А що твій дедя робить? Ти щось не дуже вдався в Кейванів, бо вони всі чорні, а ти білий.

— Бо я вдався в маму.

Повдовівши молодо, бо на 43-ому році життя, Стефаник не мав заміру вдруге женитися і жінки взагалі його не цікавили. Він завжди підкреслював, що такої жінки, справжнього приятеля, якою була його дружина, він вже ніколи не зустріне у своєму житті. Був завжди заклопотаний родинними й національними справами. Забрав до себе сестру Олену Плешканову — вдову по священникові з дочкою Ольгою (пізніше артисткою-маляркою), що заступала матір його трьом синам. І гідно заступала. Це був справді добрий дух родини Стефаніків. Вона проживала там ще довго після смерті Василя Стефаніка.

Садиба В. Стефаніка була положена на північний захід Русова й вулиця кінчалася перед її брамою. На північ і захід тягнулися хвилясті ниви.

Хата з чотирьома кімнатами й кухнею була простора, привітна й соняшна. Багато різної зелені: яблінки, груші, сливи, черешні, далі верби й смереки. Пе-

ред хатою гарний став, окружений вербами. Збоку просторі господарські будинки.

Кімнати були умебльовані просто, але естетично, а стіни гарно вдекоровані. В кабінеті В. Стефаніка, на ліжку, красувалася барвиста верета — придане його матері Оксани. Над ліжком висів портрет-фото його батька, з довгим підтягим волоссям і в стародавньому одягу, над канапою його власний портрет з молодих років, роботи Івана Труша, олівцем.

З північного боку хати була довга веранда, а з неї чудовий вид на безмежні поля. Кухнею завідувала знаменито старенька Матііха, що походила з Буковини. Вона колись служила в Гамораків в Стецеві й носила на руках дружину Стефаніка, Ольгу. Вміла знаменито варити й вела прекрасно стару попівську й народню кухню. В. Стефанік дуже любив селянські страви: начинку, буряковий борщ, студенець й кулешу з кукурudzяної муки.

Вже своїм зовнішнім виглядом Стефанік робив на людей велике враження. Високий, поставний і класично збудований, наче грецька статуя, з гарним овальним обличчям, з виразними рисами, буйною (колись) чорною чуприною й карими блискучими очима, що наче наскрізь прозирали людську душу. Вуса й борідка (колись клином, пізніше на «мушку») завершували його красу.

В старших літах він теж був дуже пристійний і своєю появою чарував людей, зокрема своєю, якоюсь дивною усмішкою й гармонійними рухами. При зустрічі з ним відчувалося в цій постаті щось непересічного й могутнього. Був естетом і його ніколи не бачили занедбаного. Одягався завжди елегантно, на всякі урочистості в чорне убрання, а звичайно в попелясте, постійно носив білу сорочку й чорну краватку, як теж попелястий капелюх.

В останніх роках свого життя він своє сиве волосся тримав коротко, стрижений вус і маленьку борідку-мушку. В зимі носив довге, темне футро. По-

селянськи не одягався ніколи, як це часто робили інтелігенти — громадські діячі Покуття. Мова його була повільна й виразна, а літеру «р» вимовляв наче здвоєно «рр».

Фізично, як мав свій ґрунт, він не працював, але господарство завжди було під його пильним доглядом. Поле, звичайно, давав на «співку» (третину) русівським біднякам. Сам вставав завжди дуже рано.

Мабуть від часів Шевченка, а пізніше Франка, не пам'ятають, щоб хтось з українських письменників тишився такою великою любов'ю, таким довір'ям і глибокою пошаною селян, як Василь Стефаник. Кожної неділі і свята його хата була повна свояків, сусідів та селян, не тільки з Русова, але теж з сусідніх сіл: Стечеви, Красноставців, Белелуї, Задубрівців і т. д., а коли був послом до Парляменту, на його подвір'ї було наче на відпусті. Кожний мав якесь горе, клопоти чи напасть й шукав допомоги в Стефаника. Цьому жінка чи дитина хвора, тому жид вексель запротестував, іншого з хати виганяє, а там прийшли розсварені за межу сусіди. Василь Стефаник допомагав — чим тільки міг. Був лікарем для них, адвокатом і суддею. Що сказав — було святе. Звичайно, кричить, ганьбить, але все ж допоможе. Кількома переконливими словами зумів помирити селян, що довгі роки ворогували з собою.

Коли б сьогодні можна позбирати всі ті листи, що їх Стефаник писав до різних впливових людей в справі допомоги селянам, то назбирався б товстий том. А скільки разів він трудився особисто в різних справах до адвокатів, суду, староства чи податкового уряду в Снятині...

Куди був тяжкий доступ селянинові, туди йшов Стефаник. І чи це було в листах, чи в особистих інтервенціях, завжди називав свояками тих, що за них просив. Коли б можна позбирати всіх тих братів, сестер, кузинів, вуйків та тіток, то мабуть позбирав би пів Покуття.

Коли Стефаник появився в якомусь уряді, урядовці були певні, що прийшов за когось просити, а всякі писарчуки не могли зрозуміти, як він може те все робити безкоштовно.

Будучи послом до Парляменту, ясно, він мав колосальний авторитет.

За польської окупації він вже не був, ні послом, ні політиком, все ж його популярність ніяк не змаліла. Мав дуже багато знайомих в різних урядах — вищих і нижчих, а навіть у верхівці польської державної машини було багато його знайомих і товаришів, чи то зі студій, чи з австрійського Парляменту. Людське горе його занадто хвилювало, зокрема селянське, а Стефаник був завеликим гуманістом, щоб ставитися до нього байдуже.

Заходив часто до Суду в Снятині (начальник д-р І. Фірманюк був його особистим приятелем). Одного разу прийшов і застав розправу русівського селянина зі снятинським жидом Айсігом Годтом. «Що цей першек хоче від тебе?». Своєю появою вплинув на виграння справи селянином.

Зайшов одного разу до Староства, прямо до залі прийнять і застав делегацію карлівських селян, мабуть у справі дозволу на Шевченківський концерт. «О, як ся маеш, злодію? — звернувся до старости (мабуть Гольчевського — доброго знайомого). «Чого ці люди від тебе хочуть? Полагодь, полагодь їх справу». І дозвіл одержано. А подібних випадків було дуже багато.

Василь Стефаник часто їздив до Снятина парою бистрих коней, звичайно легко його можна було зустріти в п'ятницю, бо це був торговий день.

Фірманюк заїжджав на подвір'я д-ра Івана Семанюка (письменника Марка Черемшини), а пізніше до д-ра Івана Подюка, що по смерті Семанюка купив його хату, а Стефаник вештався по місті, залагоджуючи всякі справи, свої й чужі. Пообігав передше всі уряди, а пізніше йшов на перекуску й чарку, колись до ресторану «Зосі», коло магістрату, де в окремій кімнаті зби-

ралася трійка: Стефаник, Семанюк і Фірманюк, пізніше до «Цукермана», а в новіших часах до «Народної Торгівлі».

З д-ром Іваном Семанюком (Черемшиною) здружився в 1912 р., коли той відчинив свою адвокатську канцелярію, аж до семерти останнього. Оба письменники були духово зближені й мали спільну мову.

Рік 1927-ий був багатий на сумні події, сильно утривалився в пам'яті українців Покуття і не щадив Стефаникові прикрих переживань. На другий день Великодніх свят помер ненадійно на серцевий удар Марко Черемшина, в рідному селі Кобаках, на кладовищі, біля могили свого батька. В середу 27 квітня відбувся величний похорон у Снятині. Ховало його майже ціле Покуття.

На барвистих гуцульських ліжниках лежала домовина письменника і її везли волами. За домовиною йшла його 80-ти літня мати, в гуцульському одязі. Були й трембітарі з Кобак.

Зі Львова були представники «Просвіти», «Товариства Письменників і Журналістів» (ТОПІЖ), та інших установ і організацій.

Зворушливу промову виголосив голова «Просвіти» Михайло Галушинський, говорив Антін Крушельницький, блискучу промову виголосив (вже на кладовищі) Лев Бачинський, а Василь Стефаник, схиливши голову над домовиною, сказав коротку, але дуже глибоку промову. Довго говорити не міг, бо сльози здавили горло. Занадто він любив Черемшину, що багато присвятив Стефаникові зі своєї творчости.

З нагоди 25-ти річчя появи Стефаникової збірки «Дорога», в 1926 р. виготовив Черемшина прекрасний поетичний привіт «Добрий вечір пане-брате Твоїм зорям і Тобі», — та поему:

А що ж Василь за господар,
Де воли, де вівці?...

що кінчається:

А що ж Василь за господар —
Криваві реберця;
Розлилися чорні ріки
З мужицького серця.

У травні того ж 1927 року помер в Карлові видатний громадський і політичний діяч та посол до Галицького Союму і член Національної Ради ЗУНР Іван Сандуляк. Від читальні «Просвіти» в Карлові, ми заімпровізували хор, що співав на похороні.

Промовляли видатні діячі Покуття, зокрема співробітники покійного з УСРП: Грицько Ілашук, Семен Зінкевич і Іван Харук-Галайда. Прекрасну промову вголосив Василь Стефаник: «І знов, земля-мати пригорнула до своїх грудей сина, що її так дуже, а дуже любив. Це умер великий мужик...» Його промова викликала колосальне враження на слухачів. Хоч Стефаник дуже часто підкреслював, що він не є жадним промовцем, його промови були чудовими поетичними імпровізаціями, що вражали слухачів до глибини душі. Що більше він був зворушений якоюсь подією, то краще виходила його промова. Поза д-ром Левом Бачинським, що без сумніву, в тій добі був найкращим промовцем в Західній Україні, перше місце слід віддати Василеві Стефаникові.

Після похорону були поминки в сина Івана Сандуляка, Грицька. Нас, хористів, теж запросили. Стефаника посадили на почесне місце, серед поважних господарів: Семена Зінкевича, Грицька Сандуляка з сином Іваном, Івана Харука-Галайди й інших. Повага хвилі й приязність Стефаника бентежили нас, молодих студентів.

— «Їжте, харчуйте, доцегайте, бо файно ви співали на похороні» — заохочував нас Стефаник.

Після поминок, він, хоч був хворий, вступив по дорозі до Стефана Кейвана і довгенько ще в нього забавився. Аж над вечір його фіра їхала повз нашу хату.

В червні 1927 р. знову похорон Ядвиги Онищукової, дружини відомого етнографа і вчителя Антона Онищука й видатної громадської діячки Покуття. Вона згинула трагічно, скочивши в ріку Прут з високої кручі. На похороні в Снятині був теж Василь Стефаник, та промовив кілька слів. «Ця жінка відважна була в житті — відважна і в смерті. Скочила в безодню й залишила Україну роздерту на четверо, з глибокою раною в грудях... Не можу вже знести стільки похоронів, бо і я вже старець похилий...» Він ще далеко не був «похилий старець», бо мав тільки 56 років, але хвороба, артеросклероза, вже підкралася, мов злодій, до його сильного організму.

Того ж року у вересні польська поліція заарештувала кільканадцять хлопців-учнів коломийської й снятинської гімназій, між ними теж двох синів Стефаника — Кирила і Юрка. Для батька це великий удар. Він їздить до Львова й наймає оборонця від політичних справ д-ра Лева Ганкевича. Після гучного процесу в травні 1928 р. всіх підсудних звільнили (це були майже діти від 16 - 19 років) і тільки їх провідників: Романа Геника-Березовського й Михайла Бажанського засудили на 10 місяців в'язниці кожного. Йшлося про їх приналежність до ЗУНРО, яка вела саботажну акцію різання телеграфічних стовпів й перетинання дротів на лінії Коломия — Снятин.

Коли Кирило і Юрко вийшли з в'язниці, я зі своїм товаришем Володимиром Берладом з Видинова (що теж тоді вийшов з тюрми), пішли до Русова їх відвідати.

Василь Стефаник був тоді у виїзтковому гурмі й багато цікавого нам оповідав, коли ми увечері сиділи над ставом. Жаби й соловейки виводили свої прекрасні концерти, а ми сиділи й слухали. Стефаник оповідав про останні дні Івана Франка. Франко в гарячці маячив і просив його завезти над Збруч, щоб звідтіля побачити всю Україну. «Батьку наш» — каже Стефаник — «я завезу Вас до Русова й буду Вами пі-

клуватися, як мати дитиною!» І цей чудовий вечір залишиться назавжди в моїй пам'яті.

В серпні 1928 р. філія «Просвіти» в Снятині влаштувала академію в честь Івана Франка й запросила з доповіддю Василя Стефаника. Говорив звичайно і без патосу та чудово схарактеризував Франка, як поета, письменника, вченого й громадського діяча. При кінці трохи підніс голос, і скартав молодь, що легковажить дороговкази Франка й любить Україну «як хліб і кусень сала». Казав, що на гульках і пиятиці України не збудуємо.

Після академії, я, разом з головою карлівської читальні «Просвіти» Михайлом Семотюком, надзвичайно інтелігентним селянином і письменником, пішли на пиво до Цукермана. Згодом увійшов Стефаник і з порога заговорив: «Мой, жиде, а подай мені ту бутилку». Взяв горілку, заплатив і вийшов.

В часі Різдва 1930 р. пронеслася страшна вістка, що Стефаникові спаралізувало всю праву частину тіла. Пізніше він писав про це в «Дещо з автобіографії», з певним гумором — «...мене спараліжувала, кажім негарно, горілка...» Вилікував його дуже здібний лікар д-р Іван Подюк зі Снятина, односельчанин Марка Черемшини.

Коли вже підвівся з ліжка по кількох місяцях, це вже не був той Стефаник, що раніше. Постарівся, пожовк на обличчі й ледве тягнув ноги за собою, хоч недавно йшов бистро наче вітер. Очевидно, не міг тоді бути на похороні Стефана Кейвана і свого приятеля Лева Бачинського, що його смерть глибоко пережив.

Цей 1930-ий рік, що був багатий на політичні події ЗУЗ, закінчився наступом розгуканого польського шовінізму на українське політичне й культурне життя у виді ославлених «пацифікацій». Озвірілі банди польської поліції й війська, сп'янілі зоологічною ненавистю до всього, що українське, гуляли по наших селах, руйнуючи установи й приватне майно неповинних громадян, били й тортували населення.

Це лихо не оминуло й Покуття. Вже плюндрують Видинів, Карлів, Устя, демолують читальні й кооперативи, та чути крики від важких побоїв. Люди втікають і ховаються по лугах і дебрах, наче в часах татарських наїздів. Ось, ось вже наближається ця повінь до Русова...

І одного жовтневого й слотистого дня, на коридорі Староства в Снятині счинився крик. Повибігали зі своїх бюр урядовці, ба навіть сам староста відхилив двері, щоб поглянути, що скоїлось. Це кричав Стефаник.

— От-тут мене бийте на своїм порозі. Хай я дістану за цілий Русів та увесь український нарід, що стогне під вашим чоботом. Ви бандитів посилаєте по наших селах, щоб плюндрували нашу кервавицю й мордували невинних селян! Чи це та «автономія», що ви зобов'язалися нам дати? І це діється в 20-ім столітті?! Сором, ганьба!» Староста зблід.

— Прошу успокоїтися, пане после, прошу сидати...

Стефаник трясся з поденервування й хвороби, бо ледве підвівся з ліжка.

— Ні, я не прийшов, щоб висиджуватися на ваших панських фотелях. Я прийшов тут дістати за увесь український нарід!

І в Русові пацифікації не було.

Дня 14 травня 1931 р. Василь Стефаник закінчив 60-ий рік життя і ТОПЖ влаштувало йому величний ювілейний вечір в залі Народнього Дому у Львові. Ювілят не приїхав і його заступав син Юрко. Однак ювілейні «прикрощі» не минули все ж письменника, бо 25 травня приїхали до Русова визначні гості, між ними письменник Богдан Лепкий і проф. Вацлав Морачевський. Стефаник, хоча дуже зрадів відвідинами приятелів, ювілеєм ніяк не був захоплений.

— Люди сапають, а ти дурню, ювілей роби — казав.

Однак на другий день, він все ж продовжив ювілей для своєї найближчої родини й сусідів-селян і дуже добре тоді почувався.

В 1928 р. НКО УСРСР признав Василеві Стефаникові досмертну пенсію за його літературну творчість і то немалу суму. Тоді його матеріяльні обставини покращали. Двічі запрошував його до УСРСР, але він відмовився, бо з великою підзорливістю ставився до московської політики відносно України.

Титулу члена ВУАН він рішуче відмовився, кажучи, що він ніякий вчений, а тільки письменник. А пенсію прийняв тільки за свою дотеперішню творчість.

Західньо-українські советофільські кола з «Нових Шляхів» (Крушельницького) й «Вікон» (Бобинського) нападають часто і цькують Стефаника за те, що відмовляється від співпраці з ним. А коли в 1933 р. прийшло в Україні до масової ліквідації політичних і культурних діячів та українських патріотів, самовбивства Хвильового, Скрипника й жахливого, пляново організованого штучного голоду, Василь Стефаник остаточно зриває з НКО і зрікається пенсії.

«Не давайте вже мені нічого» — мав сказати советському консулеві у Львові (мабуть Голубову), бо я бачу, що Україна московська. А з мене ви вже москаля не зробите. Грошей мені треба, бо маю довги, сини на студіях... але якось обійдуся. А в відомому листі до НКО відмітив на кінці: «... а прихильником Великої України я все був і буду!».

У травні 1934 р. відбулася в Коломиї прем'єра інсценізованих творів В. Стефаника «Земля» в постановці театру «Заграда» Володимира Блавацького. На прем'єру запросили теж автора. Численна публіка в залі «Каси Ощадности» привітала його дуже врочисто, утворили шпалір і Стефаник, при вигуках «Слава» й бурхливі оплески, пройшов, шкутильгаючи на своє місце.

— Ну, слава Богу, перебув цю комедію — сказав, утираючи рясний піт з чола.

А коли після вистави запиталися, яка його думка про інсценізацію, він відповів неохоче:

— Та що я буду багато говорити? Блавацький робив, що міг. «Морітурі» на сцену не надається, а «Сини» — добра річ, але що з того? Лише Блавацький добре говорить русівським діалектом, а решта акторів — зле. То треба вродитися в Русові.

Ночував тоді Стефаник в д-ра І. Новодворського й застерігав, щоб ним надто не в'язалися і не лагодили панських витребеньків. Вистачить добра горілка й закуска.

Сам Стефаник був надзвичайно товариський, а двері його дому ніколи не замикалися від гостей. Мав дуже багато беззастережних приятелів ще з молодих років, хоча в 30-их рр. вже багато з них не було між живими. Не стало вже навіть Марка Черемшини й Льва Бачинського, зате галерія його приятелів доповнилася людьми з молодшої генерації, як: Василь і Гануся Костащуки, д-р Іван Подюк, учитель Іван Федорак та інші, а безліч мав приятелів між селянами. «Сідайте» — каже бувало щиро, коли хтось з них появиться, а коли прийде хтось з небажаних, він — «прошу, прошу сідати. А тут маєте тютюн і прошу закурити. Я на хвилину перепрошую». Зникав і вже більше не показався. Заступала його тета Плешканова або хтось з синів. Селяни дуже часто запрошували його в гостину: на весілля, празники, христини і він ніколи не відмовляв. Любив забавитися, випити й побалакати, але ніколи довго не засиджувався.

Своїм духовим корінням занадто глибоко вріс в село і не любив міста, хоч довго в місті побував, впродовж свого життя. Дуже нерадо виїжджав до Львова і якнайскоріше повертався до свого Русова.

Ще в ранній молодості спрецизував чудово своє становище до села і міста. «А тепер мої рахунки світеbrate ясні з тобою. Праворуч мене поле сине і скиби і плуг і пісня і піт солений. Ліворуч мене чорна ма-

шина, що з червоного рота тяжким димом стогне. Без пісні вона».

Стефаник був все своє життя рядовим членом Української Радикальної Партії і був радикалом з переконання, може тому, що це була селянська партія, а він завжди був гарячим оборонцем села, як в житті, так і в літературі.

З цією партією лучило його й те, що все ж був десять років від неї послом до австрійського Парляменту. І хоча впродовж своїх каденцій не виголосив ні одної промови, багатьома дрібними ділами зробив далеко більше.

Хоча Українська Радикальна Партія після війни вже не спромоглася на нічого нового, Стефаник не покидав її рядів, був занадто консерватистом і погорджував всяким партійним перебіжництвом.

Хоча практикуючим християнином він не був, що неділі й свята ходив до русівської церкви і жив у приязні з парохами, останньо з о. Дольним. А коли був у Львові, завжди вступав до Митрополита Андрея Шептицького. Додержувався строго предківських звичаїв і традицій.

На Святий Вечір та у Великодній Тиждень завжди постив і синам не дозволяв їсти.

— Так було в мого деді і так буде в мене — казав.

На Різдво завжди приїжджали до нього гості заколядувати, особливо п-во Василь і Гануся Костащуки, вчителі з Тулови. Пані Гануся (що мала повний рот зубів — як казав Стефаник) була весела й моторна жінка. Гарно співала і вміла навіть «гуцулки» заграти на скрипці. Традиційно приходили колядники-браття й колядували йому:

Ой рано, рано пан Василь устав,
при першій свічці личенько вмивав...

та коляду:

То як Семен на горі орав,
Радуйся!

старі-архаїчні коляди, що тхнули ще старо-княжими часами і їх Стефаник дуже любив. Любив дуже народні пісні і Косташуки йому співали «У сусіда хата біла...» (що її колись співала Стефаникові артистка С. Крушельницька) та інші, особливо зворушувала його пісня

«Стоїть коршма за болотом,
Та покрита околотом...»

— Колись на моєму похороні цю пісню заспіваете — казав часто, очевидно, жартома.

Бо хоча він робив враження дуже поважної й серйозної людини, любив жарти й сміхи. Після першої світової війни прийшов до Русова молодий вчитель Іван Федорак (письменник Іван Садовий, що написав «Танок смерти», «Безіменні плугаторі» й комедії «Побережники» та «Депутати до Відня»), що походив з Ілинець, Снятинського повіту.

В 1922 р., перед своїм одруженням з Катериною Берладівною, вчителькою з Видинова, Іван Федорак задумав трохи загосподаритися; між іншим, посадив гуску на яйця. Гуска не хотіла сидіти і він придумав «геніяльний» спосіб. Взяв тоді гусака, посадив на яйця і для більшої безпеки прив'язав його за ногу, щоб не втік з сідала. На цей момент якраз надійшов Стефаник і коли довідався в чому діло, реготався, аж за живіт брався. На весільному прийнятті, в час тосту в честь молодих, не забув і про це згадати. «Будете мати, пані, доброго газду. Я сам був свідком, як ваш чоловік насаджував гусака на яйця». Сміху не було кінця, і весілля пройшло з великим гумором.

Василь Стефаник не любив з кимбудь говорити про літературу, зокрема про свою творчість. Коли хтось необережно заторкнув цю тему, він моментально переходив на іншу. Зокрема не любив, щоб хтось його хвалив і підлещував.

— Та ви є одним з найбільших українських письменників — сказав до нього один вчитель.

— Хто це вам сказав? — обрушився Стефаник.

— Та, та критики так пишуть... — ніяково відповідає вчитель.

— Не вірте, пане товаришу. Критики брешуть.

Часто молоді дебютанти посилали йому свої твори з дедикаціями. «Що він гадає, що так легко стати письменником? То треба кров'ю писати!» — казав Стефаник.

Часто наші літературознавці відмічували, що Стефаник писав і говорив тільки покутським діялектом і не знав добре літературної мови. Так воно не було. Він писав покутським діялектом, але тільки твори з покутськими сюжетами. У своїй творчості вживав поміркованого діялекту, а не повного, як Мартович або Черемшина. Говорив чистою літературною мовою, що її добре знав., а діялекту вживав у розмові з селянами чи своїми приятелями-покутянами. При кінці життя жалів, що писав діялектом, називав його жаргоном і просив проф. Василя Сімовича перекласти його твори на літературну мову.

В останніх часах занепадав на здоров'ї з кожним днем. Пожовк на обличчі, очі померкли і ледве тягав ноги за собою. «Буду вмирати, небожета, але цього року ще ні, бо маю ще важні справи залагодити. Хочу ще оженити свого Кирила і най газдує. Семен чомусь не хоче женитися, а Юрко ще має час». І в лютому 1935 р. оженив Кирила з Оленкою Филипчуківною — дочкою багатого господаря зі Стецеви. «Та не забудь прийти на весіле» — пригадував Стефаник своєму приятелю д-рові Подюкові. А в травні 1936 р. наймолодший та улюблений його син Юрко виїхав до Канади. «Та не барися там довго і скоро повертайся, бо я вже старіюся» — казав на пращяння. А Юрко був правою рукою свого батька. Сам з непересічним літературним талантом, він часто писав під диктат останні твори, коли Стефаник мав спаралізовану праву руку.

До Снятина приїжджав вже щораз рідше. Казав, що його вже мало хто заперимічує, коли він ходить

по місті й купує що найдешевше. Тільки жінки вітають його християнським привітом «Слава-Йсу».

Літом 1936 р. здоров'я його було вже в дуже сумному стані. Тоді вже ледви говорив. Син Семен і брат Лука везуть його до Львова, до лікарів. Він сам давно знав свій стан здоров'я, бо ще в час параліжу, лікарі сказали, що він поживе найвище три роки. Тепер лікар сказав, що справа дуже серйозна і смерть може наступити кожної хвили. «Чого так всі скачете коло мене?» — запитав роздратовано. «Та, сказав лікар, що ви поважно хворі і треба сейчас їхати до дому». «Бреше!» — каже Стефаник, — «я ще не збираюся умирати».

Восени 1936 р. хвороба змогла вже його до краю, але він завжди вставав, бо лежати не міг. В часі гарної погоди, йому виносили крісло на веранду, де він пересиджував годинами і вдивлявся в русівські горби і в той горб, Івана Дідуха, що його увіковічнив у «Камінному хресті». Коли була слота, пересиджував у стайні.

— Це мої сальони, — говорив знайомим.

Внедовзі прийшла ще й комплікація — запалення легенів. Лікарі були безраді, а д-р І. Подюк не відступав від його ліжка.

— Бійся Бога, роби щось, щоб я ще свого Юрка побачив, — просив д-ра Подюка.

Та сина Юрка Стефаникові вже не довелося побачити, бо 7 грудня 1936 р. в год. 3-ій і 30 хвилин рано, замкнув свої очі навіки.

ЗГАДКА ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ ПРО ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

В недільному літературному додатку до «Свободи» ч. 29, з дня 14 вересня 1952 року, появилася стаття п. Гасія, в якій він пише дослівно так:

«Я був секретарем Товариства Допомоги Письменникам і часто одержував листи від покійної письменниці, бо наше товариство що місяця висилало скромну допомогу нашим письменникам в Європі, м. і. також Ользі Кобилянській. Тому в мене збереглися листи О. Кобилянської і я, прочитавши статтю Л. Луцева «Найкраща повість Кобилянської», висилаю її три листи до мене, в яких вона пише про умови свого життя та про інші справи, зв'язані з її літературною працею.

Я не мав щастя знати О. Кобилянську особисто, але тодішній голова нашого товариства Іван Бородайкевич оповідав мені, що знав О. Кобилянську і був у неї в хаті кілька разів. Одного разу був у неї разом із д-ром Кирилом Трильовським. В Кобилянській була тоді ще якась її приятелька, учителька гімназії. Д-р Трильовський поцілував Кобилянську в руку і промовив:

— Вітаю Вас, княгине!

Кобилянська виглядала дійсно немав княгиня: своєю чарівною красою, поставою і рухами, а при тому в хаті було повно квітів.

Трильовський хотів* пожартувати і сказав:

— Видно, що не один учень гімназії оббиває пороги нашої княгині, коли тут стільки квітів!

Пані Ольга почервоніла і відповіла на комплімент Трильовського:

— О, ні, ні! — і потім додала, що ці квіти приносять учениці місцевої гімназії.

Далі Кобилянська розповідала про свою творчість. Вона сказала, що не може епокійно працювати, бо в неї завжди повно гостей (саме тоді були шкільні ферії).

— Якось не давно був у мене Стефаник і привіз з собою цілий тузін студентів. Стефаник любить природу, він ловив із студентами рибу, ходив по гриби та робив прогулянки в околицю. Багато визначних українців приїжджають сюди також із російської займанщини та всі стараються мене відвідати.

Далі пан Бородайкевич оповідав, що після того, як вони вийшли від Кобилянської, він сказав до Трильовського:

— Ви, товаришу Трильовський, кривите душею. Ви писали в «Громадським Голосі», щоб гуцул беріг своєї чести та нікому не цілував руки, а тут Ви самі цілуєте руку.

Та д-р Трильовський відповів на це так:

— Слухай, Іване! Ти вчений, але недрюкований! Коли я писав про те, щоб гуцул не лизав руки нікому, то я мав на думці всяких панів і підпанків. Але ніколи я не міг відмовитися від пошани до нашої заслуженої письменниці, такої, як Ольга Кобилянська. Це рожа, що виросла на могилі Осипа Федьковича...

Ольга Кобилянська

СПОМИН

Дорогий Стефанику!

Давно було се, як були ми ще молоді, як одного року перебувала я підчас ферій у селі Белелуя, у моїх свояків Сінгалевичів, а Ти прийшов відвідати мене. Ми ходили довго по гарнім саду і оглядали розкішний зільник під вікнами приходства. Про що говорили, не пригадую... може про літературу і писання. Ми були потрохи змішані. З зільника подала я Тобі перед прощанням якусь білу цвіточку з помежи широкого буйного листа, що пахла опяняючим запахом. Прощаючись, Ти обіцяв, що відвідаєш мене вскорі, бо я мала довго оставатись в Б. Але Ти не заходив вже ані раз, ані другий, ані третій. Одна наша спільна товаришка надїхала і Ти мусів її відвідувати. Мені вислав Ти лиш листець, в котрім казав, що купав від мене одержану білу цвіточку доти, доки не вмерла. Листець той є ще десь в мене. Я собі відїхала. Від тоді ми не бачилися.

Ти посивів, я подалася. І не дуже то і так далеко від себе живемо. Ти писав і я кожду Твою стрічку перечитувала. Я буду писати, доки очей не затулю, але і Ти читай. З далека подаю і широко стискаю Твою працювану руку.

В моїм зільнику виростає і та біла цвітка, яку я Тобі тоді передала. Вона мені всюди, де б я її і не бачила, пригадує Тебе. Ти цього не знаєш, бо Тебе терло життя і наші дороги не сходилися, але спомин, то як запах цвітів ніби виростає, хоч і по роках, все на наново з дна душі. Жий в безжурности, Стефанику, в здоровлю, в громадці Твоїх добрих діточок.

Ольга Кобилянська
в Чернівцях, в квітні 1931 року.

Д-р Іван Макух

ГРОМАДЯНИН

Василь Стефаник разом з Лесем Мартовичем і Львом Бачинським вже в дуже молодім віці брав діяльну участь у початках радикального руху на Покутті, де українські радикали вперше ширили цей рух у Галичині серед селян. Коломия — це перший осередок цього руху в практичній житті, а Стефаник, ученик коломийської гімназії, увійшов зараз у живу освітню-політичну роботу.

Як син мужика, перенявся він своєю вражливою душею цим народнім рухом. Його агітація по читальнях спричинила, що він мусів покинути коломийську гімназію і перенестися разом з Л. Мартовичем до Дрогобича, щоби там покінчити науку. Поява обох у Дрогобичі мала цей додатній вплив на тамошніх учеників українців, що вони почали читати радикальні часописи «Народ» і «Хлібороб» та познайомлюватися зі соціалістичним радикальним рухом.

І я підпав під їх вплив та почав читати радикальні видання. Це стягнуло на мене переслідування москвофілів, що своїми денунціяціями на мене у професорів поляків довели до того, що мене викинули з дрогобицької гімназії.

По матурі перебував В. Стефаник на студіях у Кракові.

Українська радикальна партія переходила ріжні, нероз дуже тяжкі кризи. Від неї відскакували члени-інтелігенти і переходили в ріжні політичні партії і табори. Вони не мали на стільки твердого характеру, щоби видержати при своїм прапорі. Здавалося, що партія

завалиться. При радикальній організації лишилася тільки селянська маса і не багато інтелігентів, а між ними остав В. Стефаник. Своїми величними творами підносив він усіх на дусі і зміцнював морально до дальшої праці.

У громадській праці брав живу участь у своїм повіті і околиці, а в 1908 р. виконував мандат до австрійського Парляменту від Української Радикальної Партії.

В 1918 - 19 рр. був членом Української Національної Ради. По світовій війні причинювався, чим міг, до відбудови політичної організації та був головою Повітової Управи УСРП у Снятині.

У нинішніх часах, коли багато людей легко міняє свої переконання і перескакує з одної організації до другої, навіть до такої, що стоїть на протилежнім ідейнім становищі, а потім знову дальше скаче, треба особливо підчеркнути ту тверду громадську характерність Стефаника, котрий остав вірним ідеям і ідеалам юних днів на дорозі свого життя.

Товаришові Стефаникові бажаю довгого віку.

(Цей спомин передруковано з літературного додатку львівського "Громадського голосу", ч. 17, 1931, "Дорога").

Андрій Жук

З ВІДЕНСЬКИХ ЗГАДОК ПРО ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Громадське і товариське життя української колонії у Відні в роках світової війни в VIII. бецірку, на Йосефшtedтерштрассе і бічних улицах. На Йосефшtedтерштарассе містилися головні осередки цього життя — Загальна Українська Рада під ч. 43 і Союз Визволення України під ч. 79.

В тих будинках робилася українська політика воєнних часів, звідси велася дипломатична акція в центральних державах, політично-організована робота серед полонених, опіка над збігцями й виселенцями. Тут видавалися газети й книжки, яких не можна було видавати на рідній землі. Тут журилися долею Січових Стрільців і жили надією на кращу будуччину цілого українського народу.

Багато людей коло цього працювало. З обох боків колишнього й теперішнього кордону. Ще більше людей сею працею інтересувалося і їй співчувало, не роблячи різниці між обома центрами, що ту працю виконували, бо в обох їх бачили втілення своїх мрій...

Не робив цієї різниці і Василь Стефанік. Був частим гостем льокалів обох центрів. Практичної участі в політичній роботі майже не брав, але справами громадськими дуже цікавився. Його зору обсерваційного не минала ніяка важніша подія з внутрішнього українського життя. Менше він входив у те, чому і як щось сталося. Приймав факти так, як вони зверху представлялися. І в товариських розмовах реагував на все у властивий йому спосіб: з сарказмом висмівав людську глупоту та нікчемність і убийчі характеристики давав

особам, що були йому несимпатичні; приятелів наділяв незлобним жартом.

По суті справ, якими жили політичні сфери, рідко висловлювався; політичних дискусій і взагалі політики не любив. Суть справ всмоктував у себе, для самого себе. Часом здавалося, що говорить, не те, що думає.

Політична акція на віденському терені в часах світової війни не йшла гладко. Були непорозуміння і тертя. Виступали, як перед тим і потім різниці між наддніпрянцями і наддністрянцями; була боротьба, без якої в політиці годі обійтися. Стефаник не встрявав в цю боротьбу, але не відмовляв слів підтримки тим, по чийй стороні бачив слушність. Теплим словом підбадьорював тих, на кого часами находила розпука і зневіра. Взагалі ж стояв з боку і з цікавістю дивився, що, мовляв, з того всього вийде!

А помислами своїми жив переважно в Русові, коло своїх дітей, на обійстю своєї хати, на своєму полі. Серед людей свого села і околиці переживав в тисячний раз їх турботи, горе і радість. І спомини з рідного кутка, рідної землі були переважно темою його розмов у товаристві.

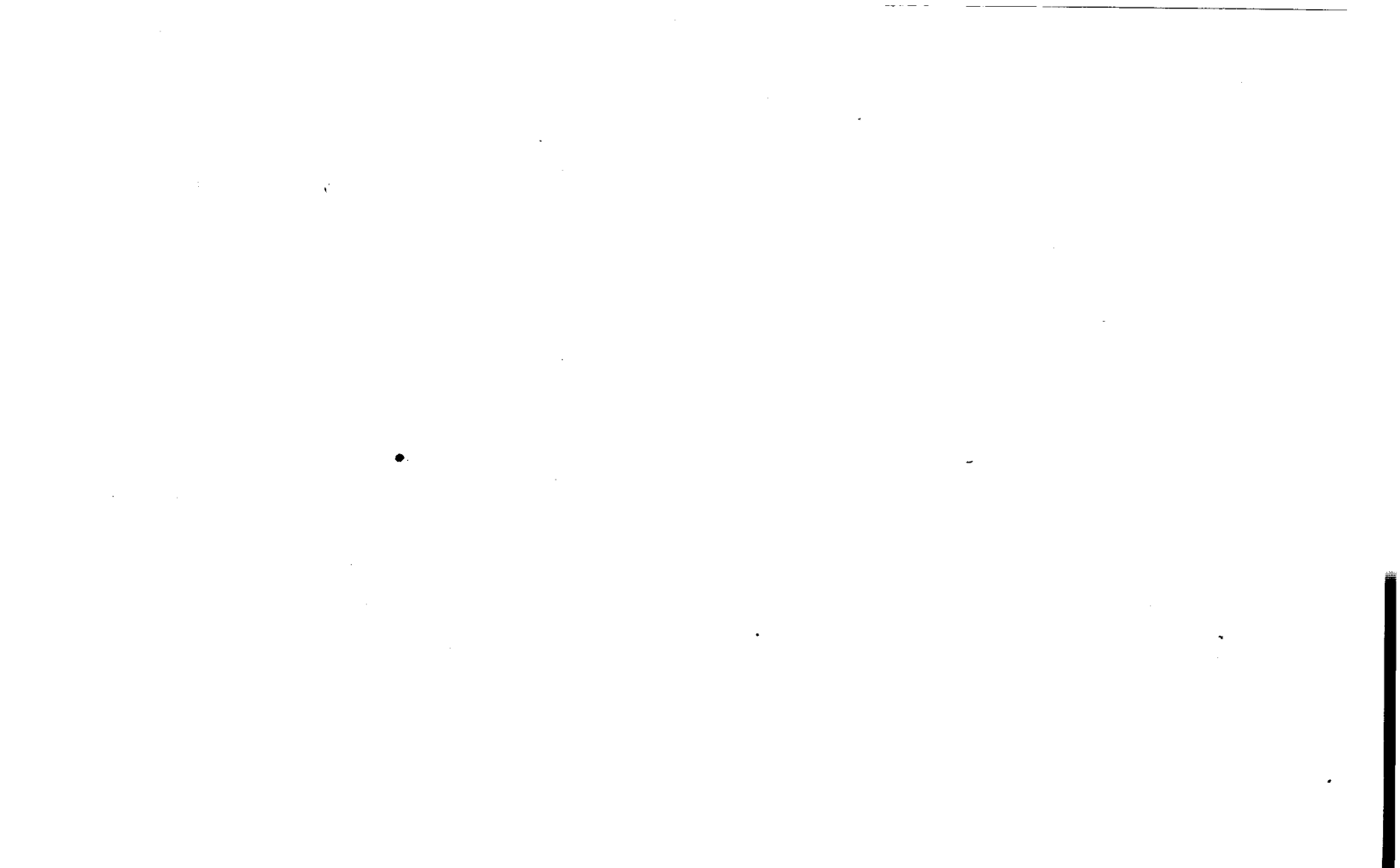
В цих розмовах розкривалось ціле багатство його артистичної душі. Слухати Стефаникове живе оповідання, це також насолода, як читати його друковане слово.

За товариським столом збиралися ми без різниці таборів і переконань і найкраще себе люди почували, коли між ними був Василь Стефаник.

(Цей спомин передруковано з літературного додатку львівського "Громадського голосу", ч. 17, 1931, "Дорога").

ДЕЩО З ЛИСТІВ В. СТЕФАНИКА

ПІСЛЯ ПОЯВИ "СИНЬОЇ КНИЖЕЧКИ"

(Лист В. Стефаніка з 1899 року)

Від Редакції: Нижче друкуємо листа Василя Стефаніка до п-ни Гамораківної, доньки пароха Стецеви, пізнішої дружини Письменника (Русів — рідне село Стефаніка належало перед війною до парохії Стецева).

Лист без дати. Та з тексту можна догадатися, що писаний він у травні 1899 р. (перед появою 6-ої книжки «Літ.-Наукового Вістника»).

Написав його молодий письменник, вернувшись зі свят до Кракова, під свіжим вражінням побуту у Львові, де спинився кілька днів, та під вражінням відгону перекладів його перших новель на польську мову в гурті знайомих — поляків.

Трійця, про яку згадується на початку листа, село в Снятинщині, де тоді парохом був о. Калитовський (рідня п-ства Гамораків).

Зберігаємо правопис оригіналу.

Дорога Товаришко!

Я з Трійці виїздив смутний, їхав злий, а до Львова зайіхав гет розбитий. У Львові надібав велике зацікавлене моєю особою і бісився. Цілу злість висипав на добрих Морачевських, бо послідну ніч не хотів у них ночувати і пішов до готелю. Рано, як сідаєм на залізницю, прибіг Морачевський.

Приятьель, правда, який! А я, таки слабинка нервовенька!

У Кракові я тепер «геніяльні Русін». «Жице» помістило переклади польські «Катрусі» і «Новини» і

страшно прихильну ніби — критику Морачевского. Є то приятельська похвала і тому неприємна в друку. Той номер посилаю до Трійці. Радбим і Вам післати, та, бігме, не маю грошей. Як хочете не чикати, аж Вам з Трійці дадуть, то запишіть собі число 10 «Жиця» ул. Паньска 111 Кракуф, за 50 Кр. Крім того діставем від двох польських газет листи, аби дозволити на переклади з «Синьої Книжечки». Я позволив, хоть на перекладах в «Жицю» переконався, що моїх новель відай не можна перекладати на жадну мову. Виходить зле.

Листів гратуляційних купа. Всі дуже масні і дурні, ніхто не сказав того, що Тато Ваші. На жаден не відпишу. Дізнавемся, що в Лейпцігу у «Персона» має вийти книжка німецьких перекладів з нашої літератури. Богато має там бути з моїх.

Франко радо мене повитав яко великого писателя. Тішуся тим. Єму подобався «Мамин синок» і всі его хлопці знають его напамять. Видите, кілько всіляких уподобань! Франко казав, що плакав над «Камінним хрестом» і що той хрест є страшний. Побачите в VI. ч. «Вістника». Загалом за богато люде плачуть над моев літературов. То зле. Я не є стара баба, що заохочує до плаксів.

У Львові самі не-люде, як звичайно. Пишіть. Цілую всіх сердечно.

В. Стефаник

(Лист був надрукований в "Новому часі", ч. 44, 1 березня 1937).

* * *

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК У СПРАВІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ 1928 РОКУ

Василь Стефаник майже всі свої новелі присвятив українському селянству, яке переживало страшну нужду за часів австро-угорського цісарського ладу, і

потім, по розвалі Австро-Угорщини, під польсько-шляхетською владою.

Панування над західньо-українськими землями, як відомо, Польща одержала від Ради Амбасадорів, яка окремою ухвалою заявила:

«...вважаючи, що Польща визнала, що відносно східньої частини Галичини етнографічні умови вимагають режиму автономії, то Конференція Амбасадорів визнає за Польщею всі права верховної влади над територіями, що лежать між зазначеними кордонами (тут згадано кордон Ризького миру) і іншими кордонами території Польщі, з застереженням додержуватися відповідних точок договору Сен-Жерменського щодо податків і зобов'язань, які припадають на держави, до яких перейшла територія старої Австро-Угорської монархії».

Цю ухвалу підписали в Парижі, 15 березня 1923 р. Ерік Фіпс, Романо Авенаца, Р. Пуанкаре, М. Мацуде, а від Польщі підписав Морис Замойський.

Тоді в Кракові написав Василь Плотар коротке віршоване прокляття:

«Проклятий той час і проклята хвилина,
Коли закайданено руки —
І ввігнано яхта в могилу, мов клина!
Прокляті мілорди і місце прокляте,
Де нам підписали кайдани
І каторгу в Польщі — знуцання і ґрати!»

Польща, діставши з рук Ради Амбасадорів панування над західніми українськими землями, переводила на них свою колоніальну політику. Вона не тільки гнобила політично й національно все населення, але й визискувала економічно селян, а інтелігенцію намагалася визискувати духово, заманюючи її до себе на різні посади, а також створено польнофільські організації,

які мали деморалізувати тих, що протиставлялися її політиці.

Та Польщі не вдалося заманути, ні здеморалізувати українську інтелігенцію, а в тому і українських письменників та поетів. Невеличка групка, що її були створили о. Ільків і письменник М. Яцків, скоро розлізлася. Здорове національне ядро — селяни, робітники і працююча інтелігенція — не зважаючи на тяжкі відносини і, як то кажуть, на голод і холод, стояли твердо на національно-політичних і визвольних позиціях.

На всіх, окупованих Польщею, українських землях ішла розбудова національного, політичного, економічного, освітнього та всякого іншого життя. Не лишалися позаду і українські письменники, поети та журналісти. Вони були озрганізовані в Товаристві Українських Письменників і Журналістів ім. Івана Франка.

Головою цього товариства в 1928 році був Василь Стефаник. Щоб запізнати широкий загал з жителями українських письменників і журналістів, а при тому, щоб звернутися з проханням допомогти товариству набути оселю, він, як голова, та І. Квасниця, як секретар, підписали до українського громадянства відозву. Ця відозва звучала так:

«Громадяни!

Чи знаєте Ви сучасний стан українського письменства та преси в Галичині? Чи уявляєте собі недолю українських робітників пера?

Письменники одержують ледви такий гонорар за свої твори, як машиністки за переписання їх рукописів, журналісти не всилі прожити із своїх нужденних платень. Ті, що мусять заробляти пером на прожиток, не мають вільної неділі, ні свята.

Те єдине, що залишить колись тривкий слід будучим поколінням — писане і друковане слово — нині у нас знехтоване і родиться в дуже важких несприятливих умовах.

Ніхто не гадає нині поправити долю робітників пера. Та може бодай схочете злагіднити їм їхню працю, даючи змогу раз у рік відпочити та зміцнити їхні сили, їхні нерви?

Перший союз робітників пера в Галичині: «Товариство Письменників і Журналістів ім. І. Франка» у Львові — хоче збудувати скромну оселю для недужих і виснажених письменників і журналістів.

Найшовся один щедрий земляк, який дав на цю ціль шматок землі в Ямні, в Карпатах, а кілька наших товариств скинулось по лепті на будову хати.

Почин зроблений. Може він стане засновником нового осередка, який об'єднає письменників і журналістів усіх напрямків і світоглядів та причиниться до розбудження живішого культурного руху в Галичині. А коли це щойно ідеал будуччини, то літня оселя зможе вже нині зробити корисне, гуманне діло, даючи захист недужим бездомним робітникам пера.

Почин зроблений. Черга за Вами. Причиніться чим можете, до будови оселі».

Під відозвою подано адресу Земельного Гіпотечного Банку у Львові, де треба було посилати пожертви, підписи В. Стефаника і І. Квасниці.*)

Відозва увінчалася успіхом. Українське громадянство щиро відгукнулося своїми жертвами і Товариство Українських Письменників і Журналістів ім. І. Франка набуло у Ворохті оселю та назвало її «Черемшина» — іменем Стефаникового друга Марка Черемшини.

Згадана відозва до українського громадянства кидає яскраве світло на Василя Стефаника, як письменника-суспільника. Вона вказує на Стефаникову журбу про нашу культуру і про її робітників — працівників пера — письменників і журналістів.

Подав — Т. Кобзей

*) Цю відозву передруковано з журналу "Західня Україна" ч. 2-3, 1928 р.

ТРОХИ АВТОБІОГРАФІЇ

Як 8-го січня 1930 року мене тріснув параліж, тоді двоє моїх сусідів інтелігентів радили, як маю по-здоровіти. Перший радив вигріватися на сонці, ледви снігами добився до моєї хати, а другий давав певнісеньку раду, а то, аби я з себе зробив «пакунок». Вони й тепер мають мене за дурня, а я їх за дуже добрих людей. Вже слідуючого дня приїхав до мене лікар, д-р Іван Подюк зі Снятина. Цей розумний, молодий лікар, родом з того самого села, що Марко Черемшина, їздив цілісеньку зиму до мене і задармо, і серед великих невзгод погоди. Він може посвідчити, що я не був, навіть у хоробі, ні нещасливий, ні песиміст і підчас лікарських оглядин ми оба дуже добре забавлялися. Чи за його лічення я йому вдячний, це покаже будучність, але за те, що він розвеселював мене, що з міною офіцера приказував мені триматися його приказів, я все буду йому вдячний.

Тепер, коли я маю 60 літ, то нагадую двох моїх приятелів, які були для мене в приватнім житттю найліпшими дорадниками і яких я найбільше любив, а це Іван Франко і Лев Бачинський. Тепер я піду до їх гробів, побуду з ними і дійсно в цім моїм старім віку буду щасливий, що вони були моїми приятелями.

Василь Стефаник

* * *

ПРИВІТ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА КРАЙОВОМУ КОНГРЕСОВІ УСРП 1932 РОКУ

(Привіт був присланий на руки головного секретаря Української Соціалістично-Радикальної Партії (УСРП) д-ра М. Стахова).

Дорогий Товаришу!

Прошу Вас, як секретаря УСРП, передати З'їздові Партії мій привіт і товариське поздоровлення.

Далі буде півстоліття, як у нашій партії працювали найцінніші уми і серця нації. Українське селянство мало ту силу, яка притягала до себе великі розуми і тверді руки, аби працювати для добра селянської маси і для добра цілого українського народу.

Вчорашній день нашої партії був міцний і одноцілий, то завтрішній, хоч боротьба йде на життя і смерть, буде нашою перемогою, бо молоді наші люди напевно принесуть нам ясний день на землі.

Жаль мені, що не можу глянути Вам у Ваші очі, аби набрати від них сили і віри.

Бажаю Вам найбільших успіхів і остаю Вашим вірним товаришем

Ваш Василь СТЕФАНИК.

(Цей привіт Стефаника Краєвому Конгресові УСРП 1932 р. був надрукований у львівському "Громадському голосі", ч. 2, 1933 р.)

* * *

**ОСТАННІЙ ЛИСТ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ДО Д-РА М. СТАХОВА**

Русів, 23 жовтня 1936.

Дорогий Товаришу!

Давно я писав і давно Вас бачив, зате я хорую добре і докладно.

За послідній час сталися такі події, особливо на Великій Україні, що мені неможливо, навіть такому каліці, довше мовчати. Тому посилаю до «Громадського Голосу» нотатку свою, щоби́сьте в сліду́ючій числі помістили цей довший спомин. Я вам винен багато за пренумературу і тому мушу бути Вашим співробітником. Цей мій спомин прошу помістити тимбі́льше, що він актуальний і цілковито правдивий.

Прошу, відпишіть скоро.

Здоров'ю Вас всіх сердечно, хоч я хорий все, і жінку, і сина.

Василь Стефаник

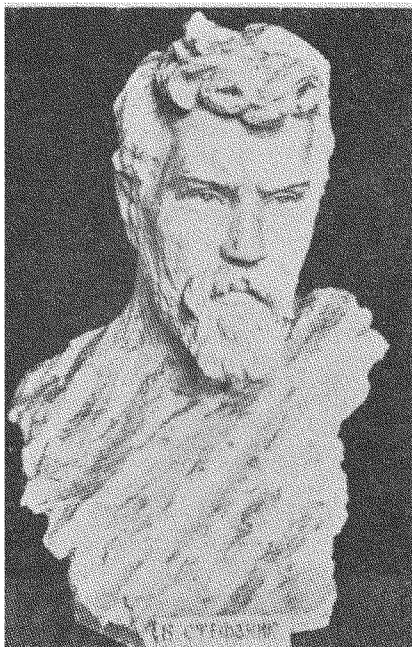

До цього листа д-р Матвій Стахів написав від себе окреме вияснення про те, як несовісні люди перекручують життя Василя Стефаника. Д-р Стахів Матвій у виясненні писав так:

Подаю тут ще один із листів Василя Стефаника до мене. Це останній його лист, писаний на 6 тижнів перед смертю, яка наступила 7 грудня 1936 року.

Важний цей лист тому, що він перевертає ту неправдиву легенду, яку ширять різні реакціонери про останні роки життя В. Стефаника (наприклад: останній «Вісник» і ін.). Якби їм справді залежало на творчості Стефаника, то вони писали б тільки правду про нього, хоч би яка вона була комусь неприємна. Про нього вони оповіщували б усі документи, не міняючи в них ні протинки. Але наші реакціонери не люблять правди про Стефаника, бо вона для них неприємна тому, що він як громадянин, весь свій вік був діяльним демократом і соціалістом-радикалом. Отож вони нахолодно вдумують поголоску, що нібито Василь Стефаник виступив кілька тижнів перед смертю з Української Соціалістично-Радикальної Партії. Розуміється, що ті панове не подають, як сталося це виступлення і коли саме та не наводять для того ніякого доказу. От пускають вдумку з рахунком, що легковірні люди її приймуть.

Поданий тут останній лист Стефаника до мене виразно показує, що він ще 6 тижнів перед своєю смертю навіть не думав про якийсь виступ із УСРП. Навпаки, звертався до мене, секретаря УСРП, як до свого товариша та задумував помістити в органі УСРП, «Громадським Голосі» свій споми́н із протестом проти кривавого розстрілу московських большевиків. Його лист був наслідком його дотеперішнього становища в УСРП: він був послом УСРП до 1918 року в австрійському Парляменті та членом Української Національної Ради ЗО УНР від УСРП в роках 1918 - 1919. По війні був довголітнім головою Повітової Управи УСРП у Снятині.

Василь Стефаник
(Різьба Михайла Паращука)

Брав участь у всіх конгресах УСРП або особисто, або через окремі письмовні привіти (такий привіт з останнього конгресу був друкований у «Снопі»). Коли Головна Управа зарядила перереєстрацію членів Снятинщини, то Василь Стефаник, згідно з тою ухвалою, ще раз заявив свою волю належати до УСРП, погоджуючися з її програмою. Оригінал цієї нової заяви з 1925 р. зберігається в архіві УСРП.

На 4 дні перед смертю велів Василь Стефаник повідомити мене, щоб я його відвідав, бо йому тоді сильно погіршало. По одержанні телеграми я негайно виїхав до Русова і тут був у нього майже цілий день.

В. Стефаник прийняв мене найсердечніше. Йому тоді якраз полегшало і здавалося, що він ще виздоровіє. При прощанні він сердечно розцілювався зі мною та просив передати його привіт усім товаришам. Отже, не могло бути в нього навіть думки ще на 4 дні перед смертю про якесь виступлення з УСРП. А чи може фальшиві приклонники Василя Стефаника з-поміж наших реакціонерів хочуть кинути на Василя Стефаника ще таким болотом, що нібито він був спосібний до — Юдиного поцілунку?

Підчеркую все те тут тому, щоб на майбутнє не ширили всякі баламути фальшивих вісток про життя Василя Стефаника та не представляли його як якогось віроломного безхребетника. Василь Стефаник своєю творчістю заслужив собі то, щоб про нього не ширились такі несправедливі «легенди».

Матвій Стахів

(Лист В. Стефаника до д-ра Матвія Стахова і коментар до цього листа були друковані в додатку до "Громадського Голосу", "Сніп", ч. 8, 28 серпня 1937 р.)

СЕЛЯНИ СВОЄМУ ПИСЬМЕННИКОВІ

ВАСИЛЕВІ СТЕФАНИКОВІ У 60-ЛІТТЯ ЙОГО ДОРОГИ ЖИТТЯ

В 1931 році Василь Стефаник відзначав 60-річчя свого життя. Тоді редакція львівського «Громадського Голосу» була видала літературний додаток до 17-ого числа газети п. н. «Дорога» — Василеві Стефаникові у 60-ліття Його дороги життя. На наголовній сторінці була уміщена Стефаникова знімка, а побіч неї вірш «Василь Стефаник» відомого українського селянського поета-гумориста Я. Чорнобривого (Василя Боднарчука). Я. Чорнобривий так писав про В. Стефаника:

«Ниво моя зарослая
Тернем, бурянами,
Орю тебе, рідна ниво,
Дрібними стрічками.

Б'юсь думками серед ночі,
Під небо літаю
Та рву зорі мережані —
В пазуху ховаю.

Б'юсь думками серед ночі,
Як хвиля на морі,
Щоб на тобі, рідна ниво,
Посіять ці зорі.

І орю я тебе, ниво,
А літа минають
Та рясними бороздами
Чоло покривають.

Серед терня, до схід сонця,
Слово розсіваю

І сльозами мужицькими
Його поливаю.

Нехай світять слова-зорі
Сльозами политі,
Хлопським горем вирізьблені,
Тугою повиті.

Бойким співом мережані,
Думою буйною,
Нехай світять, рідна ниво,
Повік над тобою».

У цьому літературному додатку «Дорога» помістили свої статті селяни — Теодор Довгань зі Збаражчини, Семен Авдієнко із Волині та Гриць Гринчишин із Потока в Рогатинщині. Крім цього ще помістили свої статті такі відомі національно-політичні та суспільні діячі, як О. Павлів-Білозерський, Аркадій Животко, Андрій Жук, Ольга Кобилянська, д-р Іван Макух, д-р К. Коберський, проф. П. Феденко, Лука Граничка, Іванна Блажкевич та Константина Малицька. Сам В. Стефаник помістив «Трохи біографії».

Нижче з цього літературного додатку «Дорога» передруковані деякі статті, як «Оборонець покривджених» — Т. Довганя, «Співець кращої селянської долі» — С. Авдієнка, «Співець селянської душі» — Г. Гринчишина та «Спомин» — Ольги Кобилянської. «Громадянин» — д-ра І. Макуха, «З віденських згадок про Василя Стефаника» — А. Жука, а також «Трохи автобіографії» — В. Стефаника.

Ці статті читаються так:

* * *

ОБОРОНЕЦЬ ПОКРИВДЖЕНИХ

Письменство народу — це його скарбниця, з якої цілі покоління черпають науку. Воно вчить, підбадьорює, остерігає перед помилками. Тому освічений

народ шанує своїх письменників, як духових провідників.

Навіть напівдики народи, які мають своїх ватажків-проводирів, котрі показують їм дорогу до кращого життя, шанують їх за їх заслуги. Освічені, культурні народи, шанують своїх великих людей, духових провідників, які вказують тим народам нові шляхи, нові ідеї, для кращого життя.

Московський нарід шанує пам'ять своїх великих письменників Пушкіна, Достоевського, Толстого, Андреева. Польський нарід Міцкевича, Словацького, Жеромського, Висп'яньського. Чеський нарід шанує Гавлічка і Масарика. На цьому місці тяжко вичисляти всі народи та їх великих людей, за яких духовим проводом вони йдуть до кращого, людського життя.

І наш український нарід видав зі себе багато великих людей, що їх серця горіли бажанням здобути щастя для цілого народу. Маємо Шевченка, Драгоманова, Франка, Павлика, Коцюбинського, а оце святкуємо 60-літний ювілей Василя Стефаника, що його нам дала також наша земля.

Заговорив він перед цілим світом про все, чим накупіло серце українського селянина, від чого він стільки натерпівся: від податків, пиянства, військової служби, війни та всяких данин. Про все те, що пригнічує нарід, та ніхто його не боронить, ніхто не вчить, як боротися зі злиднями щоденного життя. Все те списав Стефанік на папір і кинув перед очі кривдителів і покривджених.

Він кидає обвинувачення на суспільний лад, не на окремих людей. Навіть п'янюги й злодії і вони не родяться такими, якими вони є, але нагинає їх до зла зле виховання і нагинають їх до того суспільні умови.

В «Синій книжечці» сидить селянин п'яний та рахує, аби село чуло, кому продав поле, кому город, а кому хату. Плаче той селянин і ми чуємо своїм серцем, що Стефанікові шкода того селянина, якому суспільні умови життя не дозволили інакше жити. Ми свідомі,

що не тільки той сам селянин погибає, але з ним погибає рідне прадідівське добро. Такі ж самі умови роблять з Гриця Летючого душогуба, який утопив у ріці свою одну доньку, а старша випросилася. Зробив це з нужди. Ніхто передше ним не зажурився, не знав, що Гриць по смерті жінки цілу зиму не топив печі. Аж тепер ціле село заговорило про його біду.

Стефаник став на сторожі сільської бідноти. Він, що так близько стояв до села, бачить, що нужда і злидні не зломали його почуття правди й справедливости. Коли читаєте лист селянина, який попав у тюрму за народну справу, то ви бачите ту незломну силу людини, яка знає, що боролася за правду.

— Я гадав — пише селянин, політичний в'язень з тюрми — аби неправду корчувати, а то вони мене з корінем вірвали, жінку вбили тай дітий лишили на волю божу. Коби ти, брате Василю, і ви, мамо, абисте за мої діти дбали. Аби їх голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нендза не їла.... Зроби з них газдів та наказуй, аби свого тата й маму не забували, **бо їх тато не був лайдак, але своє право тримав.**

Побіч тої батьківської загально-людської любови до дітей, Стефаник віднайшов у селянській душі незломну волю постояти за право й правду. Того права для нас, селян, шукав Стефаник своїм мистецьким словом. Ту свою евангельську науку про право змагання селянської правди проти кривди вбрав він у форму оповідань, які стають сильним протестом і підмогою у вільній боротьбі селянської бідноти від усякого лиха.

Селянське почуття права й справедливости по майстерськи розв'язує тяжкі життєві спори.

В оповіданні «Засідання» рада судить стару Романиху, що вкрала з-під церкви стару дошку.

Старший брат церковний каже:

— Воно правда, що то вже здрихлавілі дошки, але як з-під церкви рухати?

Всі радні мовчали, бо хто надіявся б, щоби стара Романиха, та злодійка. Ніколи по селі не було за неї чутки... За хвилю увійшла Романиха...

— Я газди вкрала ту дошку, таки вкрала, аби знали, як мене мій син на старість обсербує. Та я в хаті не маю фіхтика солімки, аби хоть покурити. Я сиджу на печі тай замерзаю... Та я своєму синові всю свою крішку дала, лиш собі оден кут лишила...

— Але з-під церкви красти? Таже ваші гони, жінко, вже недовгі... Ви стара жінка, та я кажу, аби еас не замикати, ані бити, лишень дасте лева (австрійських дві корони) на церкву...

Романиха кинулася, як спарена:

— Ой, вїйтаньку, та я вмру і не буду лева мати! Де мені лева, де-де-де-де?

— Мусиш! — була відповідь.

Радні мовчали, як почав говорити Петро Антонів...

— Церква відайся не загіє удовиним левом. **Це кїдайби було не по правді!** Та замість, щоби церква бабі дала, то ще від неї брати того студеного лева!..

Радним, якби камінь спав зі серця. **Всі одним голосом заговорили, що нетреба бабиного лева.** А ще казали покликати сина та наказали шанувати маму.

Ось почуття права й справедливості — це нова мораль, новий закон бідноти, який іде зі Стефаниковим твором на оборону тих, що впали наслідком суспільних невзгодин.

В творах Стефаника «Синя книжечка», «Камінний хрест», «Вона земля», «Дорога» і інших, описане все наше селянське життя і показана могутня сила нашого терпіння. А з того образу йде свідомість, а від неї кождий уже сам собі доповідь, як з лихом битися. Треба нам пізнати й зрозуміти Стефаникову науку. Вона заведе нас, українських селян, до кращої долі, а рівночасно, вона вказує на наші хиби й недомагання.

Великий наш Учителю, Василю! В день Твогого 60-літнього ювілею, ми, селяни, чуємо до Тебе глибо-

ку пошану й складаємо великий поклін. Ми радіємо Тобою і ми горді за Тебе, бо в Тобі наша селянська кров, бо Ти кість від кости селянської! Ти доказав перед широким світом своєю Особою, що ми, українські селяни, маємо скарби, що ними можемо похвалитися перед світом і вложити їх у світову культурну скарбницю. Коли б ми мали змогу користати з надбань культури Західної Європи, то далеко випередили б ми не один європейський народ у поступі.

Ти здобув для нас пошану в світі, вивів нас з забитого дошками праліса на ясне сонце. Вдячні за те, ми обіцяємо йти далі по Твоїм вказівкам. А Вас, Товариші селяни, закликаю до пошанування нашого вельми заслуженого Ювілія тим, **щоби поглибити й поширити Його науку та Його Твори, щоби ті твори стали настільним євангелієм у кожній селянській хаті.** Нема інших кращих скарбів на світі, що так рівноважно могли би винагородити Стефаніка за Його працю і за Його серце до нас.

Теодор Довгань
(Збаражчина)

* * *

СПІВЕЦЬ КРАЩОЇ СЕЛЯНСЬКОЇ ДОЛІ

Вчені люди кажуть, що у Стефаникових творах багато сумного, що на хвилинку нема проміння сонця.

Це неправда. Коли я читаю Стефаникові нариси, мене охоплює жаль і біль, але то лише на мить. Коли я прочитане добре розміркую, вдумаюся в нього, то бачу Стефаникові нариси глибоко насичені ідеалізмом, а разом із болем селянської душі, виблискує в нарисах проста, але від щирого серця, боевість. Правда, що вона є занадто проста, не штудерна. Бо то є боевість того, від чого болить селянська душа. То правда, що «наше діло з землею, пустиш її, то пропадеш, тримаєш її то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою

душу, ти припадаєш до неї, горбиши, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуть, як дрібні дзвінки, червоніють як калина».

Бачимо її в нарисі «Земля». Коли «остатній раз прийшов Андрій:

— Тату, — каже, — тепер ідемо воювати за Україну.

— За яку Україну?

А він (Андрій) підоймив шаблев груду землі тай каже:

— Оце Україна, — а тут і справив шаблев у груди — отут її (України) кров.

І хоч плаче і кров'ю обливається батьківське серце, проте дід Максим перемагає усе і коли то за таку велику справу йде син його на війну, то він каже:

— Є ще в мене (діда Максима) менший від тебе (Андрія), Іван; бери і його на це діло, він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби воріг з цього корінця її не віторгав у свій бік. («Сини»).

А Марія, що родила своїх синів «міцних і здорових, як ковбки», і як ходили сини до школи, — «ходила за ними по всіх містах, носила на плечах колачі й білі сорочки» і як сини її збиралися йти на війну «добувати своє мужицьке право, що пани здавен-давна закопали в палатах» — не спала цілу ніч, все «лагодила їх (синів) у дорогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити». І «гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і в той час посивіла»... Проте, коли «хоругви й прапори шелестіли над ними (синами) і гремів спів про Україну» — зрозуміла тоді, для чого «тота Україна забірає їй діти». Перемогла свій материнський біль у серці, бо «я не винна, що моя голова здуріла, як тота Україна забірає мені діти...» «Марія». Який перелім у душі! Яка перемога загального над особистим!

Або такий образець: «Мами сидять на возах, плачуть та потихо проклинають наших дорадників, а ми, батьки, радуємось: та доки, кажемо, будемо дурні та

панам служити будемо, поки діти не вівчимо. А тоді, «як вони всі покінчили школи — тоті наші діти, то як пристали до нас, як ми збилися до них до купи! Де, моспане, тут вже шандарям дати раду. Сунемо за дитьми тисячами мощні та розумні. Свої на переді. Встає Франко з таким ясным чолом, як сонце, спокійно вчить нас, бо він все знає. Приповідає нам, що як кождий з нас посидит у кременалі за мужицьку справу, то вже ніколи нікого боятися не буде»... Чи й це песимізм?

Для селянина інтелігент, який щиро стоїть за народні права і разом переносить і горе й нужду, є його богом: «Господи, ти звеселив світ свій цими звіздами, а нас бідних мужиків звеселив ти Франком. Будеш (Боже) мати молитву мою на него (Франка) шодня»...

І як відвозили Франка «до колії та здивав якогось пана, кіньми, як змями, але я з дороги не звернув і капелюха не здоймив. Небоже, дідичу, я ще не такого пана везу, як ти»...

Дуже ярко представляє Стефанік тверду волю селянина. В оповіданні «Дід Гриць» («Земля» — Львів — 1926 р.) старий дідуган Гриць оповідає про свої переживання і кінчить: «Як приходить жандар, то гонит сина на форшпан, то беру батіг і сідаю, абим лиш знав, куди їхати.

«А що, старий, де ваша Україна, а кілька моргів поля ти хотів від пана, а яким міністром мав бути твій внук?» — Глухий, кажу, не чую нічо.

І всім, що збираються за ради лакомства нещасного «переходити на чужу віру» єдина і проста селянська рада: «небого, кажу, не йди до них у гості, як вони твоєю вірою гидують, сиди в своїй хаті, та їж чорний хліб».

А «як умру, то зараз прийдьте до мене, бо боюси, що як буде по мині, то мої діти пообдирають стіни, та Шевченка та Франка, та всіх наших повикидають на під». Єдине бажання перед смертю: «як мої діти не схотіли би пошьювати моїх святих, то купіт шкірену шкатулу, та покладьте їх мені на груди. Кажуть, що

шкіра ще жие віками. Та ще одну просьбу маю. Лишаю букату поля, на кого ви вже тепер скажете, аби, як будут згортати кістки наших стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвите наша земля»... («Дід Гриць»).

Василь Стефаник — селянський письменник. Щоби цілком зрозуміти твори Стефаника, треба самому бути селянином і розуміти та відчувати селянську біду, як відчуває Стефаник. А щоб на його твори писати критику, то не можна оминати ні одного слова, викресаного із глибини Стефаникової душі.

Стефаникові слова — наче Біблія. Кожне слово вогнем у серці запече, але через хвилину уже радістю наповниться, як зрозуміти ту глибину широти селянської душі. Тому в нас і сумними вважають Стефаникові твори, бо ті, що пишуть критику на його твори, не хочуть розуміти селянської душі. А коли не розуміють селянської душі — не розуміють і Стефаника. Коли ж бачити Стефаника завжди сумним і безпорадним — значить оминати «щось немиле для загалу» у його творах. Візьмім Стефаника так, як він у дійсності є і побачимо, скільки нам у його багатому вчитися треба!

Зрозуміймо Стефаника — зрозуміємо і весь свій нарід. Іти за наукою Стефаника — значить іти за усім українським селянським народом.

**
*

Я — простий селянин. Не розуміюся я на вчених словах і тому пишу так, як розумію, як каже моє серце. І тому нехай мені вибачить Шановний Ювілят, коли я у такі Його Великі роковини, говорю сьогодні про Його творчість.

Я разом із Стефаниковими «мужиками» плачу, сумую, — і радію, як і вони радіють тим, що «сунемо за Франком моцні та розумні»...

«Буде нашою «земля», не шукаймо лише з панами та з жидами царя, бо нам царя не треба»!..

Семен Авдієнко,
с. Кучкарівка на Волині

20 квітня 1931 року.

* * *

СПІВЕЦЬ СЕЛЯНСЬКОЇ ДУШІ

То, що переживало, переживає і може ще пережити українське селянство, це воно знайде в Стефанікових «Кленових листках», «Дорозі», «Синій книжечці» та «Землі». Поза своєю долею, нуждою, злиднями, безпросвітністю, знайде воно там те, чого ще досі ніде не знайшло, не читало, не бачило. Воно знаходить там свою душу. А відшукав ту душу селянський син, син землі. Тої землі, до котрої селянин прилип. У Стефаніку знаходить селянство свого мужицького санітета, що йде за тою працювитою селянською армією, гоїть її рани, перев'язує їх і втишує біль.

Без радості й усмішки йшов Стефанік за нами, за нашою нуждою, що виганяла нас з рідної хати. А приспа не пускала. Вікна плакали. Ліс шумів: вернися... до хати вернися, мой. Тісні роки настали. Між мужиком, конем і машиною не стало ріжниці.

Або Іван у «Кленових листках» говорить до кумів про своїх дітей: «Най їх і зараз віфатає, тай мене з ними. Овва, отобисми вратили рай на землі і маетки лишили»!...

Виточив Стефанік нашу біду на перли в своїм серці і скупав їх у нашій крові і вийшли мистецькі твори з під його пера як криваві перли. Може не злякав ними кривдників, але нам отворив очі.

Ті отверті селянські очі з вдячністю дивляться сьогодні на Тебе, Василю Стефанику, в 60-літній ювілей Твоєї благовісної дороги життя.

Гриць Гринчишин
селянин з Потока в Рогатинщині.

* * *

ВЕЧІР ДЛЯ ВШАНУВАННЯ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

«Т-во письменників і журналістів ім. І. Франка» у Львові уладило в неділю, дня 26 грудня ц. р. у великій залі «Народнього Дому» «Літературний вечір для вшанування Василя Стефаника». Почав вечір письменник Марко Черемшина своїм твором, у якому змалював Стефаника, як співця мужицького горя. Пані Софія Федорцева відеклямувала твір Стефаника «Мое слово». П. Михайло Рудницький прочитав реферат про Стефаника, п. В. Бобинський відчитав принагідний вірш, а п. Р. Купчинський говорив на тему: «Стефаник зблизка і здалека».

Визначний поет Богдан Лепкий оповів цікаві спомини про свої перші зустрічі зі Стефаником.

Після вечора відбулася в окремій залі «Краківського готелю» спільна вечеря, в якій взяло участь 50 осіб. В часі вечері виголосили тости Б. Лепкий, М. Заячківський, Шекерик Доників і Остап Луцький. На всі ці промови відповів Василь Стефаник дуже гарною промовою. В ній говорив він і про свою творчість і звернувся між іншим до молодих письменників з зазивом, щоби вони, пишучи свої твори, звертали бачну увагу на мову, щоби вироблювали її, щоби писали чистою літературною мовою, а не всякими місцевими діалектами, як в Галичині, або «революційною» мовою, як тепер на Наддніпрянщині.

Серед дуже милої атмосфери протягнулося свято мало що не до світанку.

(“Новий час”, ч. 106, 1926 р.)

МУЖИЦЬКИЙ ПОКЛІН СПІВЦЕВІ МУЖИЦЬКОЇ ДУШІ

В родинній місцевості Василя Стефаника, Русові, відсвяткували селяни в дні 20 лютого ц. р. в його честь велике свято. З поблизьких сіл зібралось тільки народу, що для місцевих забракло місця. Заля «Нар. Дому» не могла помістити такого здвигу. На свято приїхав хор зі Стечеви й Тулови. Свято розпочалося деклямацією Черемшини, присвяченої В. Стефаникові.

В програму свята увійшли: промова «Значення Василя Стефаника в українській літературі», деклямація «Дороги», та оповідань: «Кленові листки», «Сини» та «Межа». Відчитані новелі зробили дуже велике враження на учасниках. Під час відчитування цих великих творів не могли присутні здержати сліз ізза великого зворушення. Деклямації та промову переплітали гарні хори. Дуже гарно співав хор з Тулови під орудою Василя Дудчука. Свято улаштували селяни виключно своїми силами...

(“Громадський голос”, ч. 14, Львів, 2 квітня 1927 р.)

ЖАРТИ ПРО ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

МИХАЙЛО ВАХНЮК ОПОВІДАЄ

Жарти про В. Стефаника були поміщені в журналі «Живе Слово», ч. 2 за 1939 рік, друкованому у Львові. Подав до друку ці жарти Михайло Вахнюк. Він каже:

В часі Різдва та Великодня збиралася в домі Стефаника в Русові завсіди громада молодших і старших гостей. Час минав дуже приємно і весело в дискусіях, співах, жартах, оповіданнях...

Пригадую собі, що тов. Іван Харук (Галайда) зі Стецівки вчено толкував, від чого походять назви всіх сусідніх сіл, а потім співав «Подольнку», яка дуже подобалася Стефаникові; особливо слова «...а моя мила як голубка сива»... казав він повторити собі кілька разів. Так само в якійсь стародавній коляді чи пісні розкошувався словами: «... буйний вітер з листям розмовляє»... Натомість нач. суду в Снятині Микола Фірманюк називав петлюрівську політику «ликом», бо «не можна землі відступати (віддавати) нікому!» Попирав його Марко Черемшина, д-р Іван Семанюк.

Боронився лікар Білецький. Учитель Василь Кошачук затагнув улюблену пісню Стефаника, народню пісню: «Ой, коршмонько, ти дукине! в тобі праця моя гине...» А Василь Проданюк селянин з Красноставець оповідав усячину про панів і жидів. Перервав його бесіду радник Фірманюк піснею: «Гей, на славній Україні козак Торба жив...» Потім я частував найновішими гуцульськими «сторіями» про війну та польську шляхту... Бував часом лікар Іван Подюк, що гарно співав сербські пісні. Був раз Чорнобривий... І багато інших...

На спомин тих приемних гостей, що вже не вернуться, бо багато згаданих людей розійшлися на віки, подаю пару анекдот про нашого господаря дому Стефаника.

Про «максимальну програму»:

Бронислав Теодорович, дідич, села Русова, пов. Снятин, з роду Вірменин, а з політичних переконань вшехлопчак, мало розумівся на українських партіях і їх програмах. Раз запитав він на кпини Василя Стефаника при людях:

— Я чув, що Українська Соціалістично-Радикальна Партія має дві програми: мінімальну (малу) і максимальну (велику). Мінімальна — це забирати панам землю. А яка ж може бути ще максимальна?

— Ще в додатку зовсім панів позбутися! — відповів Стефаник під сміх присутніх.

«Лікарська заборона»:

Як Стефаник занедужав, то лікарі радили йому не пити алкогольних напитків. З цієї причини він раз на свята «жалівся» до мене:

— Пив Хмельницький, пив Шевченко, п'є наш Кость Левицький, лиш мені лікарі не дозволяють...

КІНЦЕВЕ СЛОВО

Шановні Читачі!

У Вас у руках невеличка книжка про нашого Великого Різьбаря Українських Селянських Душ, письменника Василя Стефаника. В цій книжці я не мав наміру давати якусь наукову студію, а мав на меті дати спробу характеристики Василя Стефаника і його творчості так, як це знає і розуміє звичайний читач — селянин і робітник.

Як бачите з першого розділу цієї книжки «Мое пояснення», то ця книжечка народилася на основі моєї доповіді п. н. «Великий Різьбар Українських Селянських Душ», яку я дав у Читальні «Просвіти» у Вінніпезі, Манітоба, Канада, дня 6-ого грудня 1964 р. в 28 річницю смерті Василя Стефаника. Тоді була також прочитана невеличка студія про «Камінний Хрест», що її написав Юрій Клиновий.

Пізніше цю свою доповідь я дав до друку в тижневику «Народна Воля», в Скрентоні, ЗДА. Коли вона друкувалася на сторінках «Народної Волі», я почав діставати листи з пропозицією, щоб її видати окремою книжечкою, що я і зробив.

Моїм коштом та при допомозі пожертв деяких моїх приятелів, появилася друком ця книжечка.

Я щиро дякую жертводавцям і дорадникам. Дякую також Українському Робітничому Союзові, що він на видання цієї книжки пожертвував \$100.00.

Але найбільша моя подяка редакторові Василеві Модричеві Верганові. Він, не тільки що переведив коректу того, що я написав, але значно поширив мою до-

повідь додатковими поясненнями та матеріялами, які він повишукував з різних газет, брошур та книжок, яких сьогодні тяжко знайти.

Я ще раз дякую редакторові В. М. Верганові та заявляю, що без його помочі ця книжка не була б вийшла у світ.

Дякую також Юрієві Клиновому, авторові студії «Камінний Хрест» за те, що він насвітлив, як Василь Стефаник писав свої новелі та звідки він брав дієвих осіб до цих новель. Дякую Ю. Клиновому також за те, що він без ніякої винагороди погодився свою студію включити до цієї книжки.

Дякую і моему приятелеві І. Кейванові за те, що включив до низки споминів про В. Стефаника також свій спомин.

Дякую щиро Українському Науковому Товариству ім. Шевченка за те, що воно включило мою скромну книжку в свою Бібліотеку Українознавства і тим морально мене піддержало, що моя книжка варта уваги для тих, що будуть займатися студіями про Василя Стефаника.

Хай ця книжка буде скромним пам'ятником для Василя Стефаника, нашого Великого Різбаря Українських Селянських Душ у вільному світі!

Тома Кобзей,
Вінніпег, Канада.

З М І С Т

	стор.
Моє пояснення	7
Дещо про Стефаників молодий вік	7
Перші літературні спроби Стефаника	9
Літературний ріст Стефаника	10
Стефаник сам про себе	12
Тематика Стефаникових новель	15
Духова підготовка до другого періоду творчости	20
Особисте знайомство Стефаника з Франком	22
Перші твори Стефаника із селянською тематикою	23
З листів В. Стефаника до А. Шмігельського	29
Новелі "Моє слово" і "Дорога"	35
Тематика у збірках новель "Синя книжечка", "Камінний хрест" і "Моє слово"	37
Третій період творчости В. Стефаника	45
Від організації товариств до організації війська	47
Туга за соборністю і суверенністю	49
Об'єднуючий і соборний чинник	52
Стефаник на рідній землі і в своїй державі	54
Польська окупація і Стефаникова праця	55
Боротьба українського народу в новелях Стефаника	59
Новеля Стефаника "Дід Гриць" і зв'язки з УССР	62
Лист В. Стефаника до журналу "Світ"	69
Ювілей Стефаника і оцінка його творчости	71
Гострий протест Стефаника	76
Хвороба і клопоти Стефаника	77
Останні новелі Стефаника	79
Останні дні Стефаника	79
Похорон Стефаника	82
Голоси про Стефаника і його творчість	
Голос І. Франка та інших літературознавців про В. Стефаника	86
Комуністи про Стефаника	93
Ювілейні голоси про Стефаника	97

"Камінний хрест" В. Стефаника — Ю. Клиновий 117

Василь Стефаник у споминах

Стефаник у Кракові — Б. Лепкий	129
Про ясне минуле — В. Стефааник	137
Примітки до спомину — В. Ничай	140
Василь Стефаник зблизька — І. Подюк	145
Син чорнозему — О. Луцький	159
Різдво у В. Стефаника — В. Костащук	162
Василь Стефаник — І. Труш	167
Мої спомини про Стефаника — С. Смаль-Стоцький	174
Стефаник зблизька — І. Садовий	179
Мої зустрічі із Стефаником — В. Блавацький	185
В Рүсові — родинному селі Стефаника В. Блавацький	188
Василь Стефаник у моїх спогадах — І. Кейван	191
Згадка Ольги Кобилянської про В. Стефаника	214
Спомин — О. Кобилянська	216
Громадянин — І. Макух	217
3 віденських згадок про В. Стефаника А. Жук	219

Дещо з листів Василя Стефаника

Після появи "Синьої книжечки"	223
Василь Стефаник у справі українських письменників	224
Трохи автобіографії	228
Привіт В. Стефаника Красвому Конгресові УСРП	228
Останній лист В. Стефаника	229

Селяни своєму письменникові

Василеві Стефаникові — Я. Чорнобривий	235
Оборонець покривджених — Т. Довгань	236
Співець кращої селянської долі — С. Авдієнко	240
Співець селянської душі — Г. Гринчишин	244
Вечір для вшанування В. Стефаника	245
Мужицький поклін	246

Жарти про Василя Стефаника

Михайло Вахнюк оповідає	249
Кінцеве слово	251
Зміст	253

